

11 Kulturtidskrifterna

11.1 Inledning

Den enskilda kulturtidskriften har som regel inte någon stor upplaga eller imponerande spridning, men tillsammans täcker de allmänkulturella tidskrifterna ändå ett kvalitativt och stort område. Vad gäller allsidighet och innehåll täcker de hela människolivets spektrum. Tidsskrifternas litenhet är omvänt proportionell med deras betydelse för samma kulturbild. Kulturtidskrifterna är den källa från vilken förnyelse och nya tankar kan hämtas; kulturtidskrifterna är vår livlina till den kulturella utvecklingen.

(Poul Borum)

Tidskrifternas historia är relativt ung. I Sverige började de första tidskrifterna ges ut under 1600-talet. År 1785 utkom 18 tidskrifter – år 1900 ca 500 tidskrifter. I dag vet man inte exakt hur många tidskrifter som ges ut i Sverige, men antalet överskrider 10.000. Hur många av dessa som kan definieras som kulturtidskrift är svårt att precisera. Men rimliga beräkningar anger ca 700.

Vad som exakt utmärker om en tidskrift är en kulturtidskrift kan vara svårt att avgöra. I förordningen som reglerar det statliga stödet till kulturtidskrifter står: ”Med kulturtidskrift avses en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik med samhällsinformation eller med ekonomisk, social eller kulturell debatt eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom de skilda konstarternas områden.”

Liksom boken men till skillnad från stora delar av dagspressen är kulturtidskriften avsedd att spridas i hela landet. Riksspridningen är också en förutsättning för att få statligt kulturtidskriftsstöd.

Tidskriften som medium är nära besläktad med boken. Men tidskriftens förmåga att kombinera bokens översikt och inträngande analys med pressens aktualitet och periodiska bevakning gör den till ett

unikt forum för kunskap och reflektion. Tidskriften är *boken som aldrig tar slut*.

Även i ekonomiskt hänseende finns en viktig skillnad mellan bok- och tidskriftsproduktion. Bokutgivning förutsätter ett betydande utgångskapital för att täcka initialkostnader för bl.a. manus, sättning, tryckning och marknadsföring. Tidskriftsutgivning ger istället möjlighet att via prenumerationsförsäljning få intäkter i förväg som sedan kan bekosta en viss del av produktionen.

Utseende och innehåll kan variera från den enkla tidskriften för en liten grupp av specialintresserade till den etablerade tidskriften med avancerad formgivning och ett brett innehåll. Utgivarna kan vara allt från ett väl etablerat tidskriftsförlag, organisationer, föreningar till grupper och enskilda som arbetar med tidskriften på sin fritid.

Flertalet utgivare av kulturtidskrifter utgår från ett gemensamt intresseområde. Det kan vara en grupp invandrare, ungdomar eller forskare som saknar ett forum som förmedlar just deras erfarenhet och kunskap. Den främsta drivkraften är mötet med läsekretsen, att bli delaktig i den offentliga debatten, snarare än att uppnå en viss storlek på upplagan. Samtidigt blir arbetet med tidskriften och de publicistiska och informationstekniska frågor som därigenom väcks till en praktisk lektion i yttrandefrihetens innehåll och betydelse.

Kulturtidskriftens syfte och funktion är på så vis dubbel. Utöver att vara ett redskap för kunskap och reflektion är den också en väsentlig del av den icke-institutionella offentligheten. Att värna om kulturtidskriften innebär ytterst ett värnande om demokratin och yttrandefriheten.

Arbetet med kulturtidskrifter genererar dessutom kreativa effekter med betydligt större räckvidd än vad som kan avläsas i upplagan. Närheten mellan tidskriftens medarbetare, dess läsare och publik bidrar till att skapa olika kretsloppssystem där det konstnärliga skapandet ständigt omsätts och omformas utifrån en pågående dialog. Många kulturtidskrifter spelar en viktig roll inom kulturlivet, lokalt och regionalt.

Kulturtidskriften fungerar även som ett viktigt forum för både nya och etablerade skribenter, författare, illustratörer, fotografer och grafiska formgivare. Det är i kulturtidskriften som många av dessa ges möjlighet att debutera, utveckla sin förmåga och fördjupa sig inom ett ämne på egna villkor.

Enstaka kulturtidskrifter har dessutom utvecklat internationella kontaktnät vilket resulterat i ett ömsesidigt kulturutbyte. Utöver att kunna introducera utländska kulturströmningar i Sverige har dessa tidskrifter även kunnat agera som kunskapsspridare och ambassadörer för svenskt kulturliv utomlands.

Tidskrifterna fyller en särskilt viktig funktion inom skol- och biblioteksområdet. Utifrån sin periodiska bevakning inom de flesta ämnesområden fungerar de som en ovärderlig kunskapskälla inte minst genom att täcka det stora behovet av samtidsorientering. Tidskriften har i allmänhet mer utrymme än dagspressen för utförliga presentationer och kritisk analys.

Utvecklingen på det tekniska området med datorer och lätthanterlig programvara har under det senaste årtiondet gjort det lättare att producera tidskrifter. Möjligheten att även med relativt begränsade dataresurser framställa tryckfärdiga originalsidor har medfört att tidskriftsredaktörerna fått teknisk och konstnärlig kontroll över hela framställningsprocessen. Under denna period har det också vuxit fram tidskriftsverkstäder på flera orter i landet, där tidskrifterna har tillgång inte bara till ny teknik utan även till utbildning i ny teknik och grafisk formgivning och inte minst till kontakter med andra tidskriftsredaktörer. Genom att med hjälp av datorer göra mer eget arbete (ofta obetalt) har framställningsprocessen blivit billigare då redaktionerna tagit över en del av det arbete som tidigare sköttes av tryckerierna. Man har också fått möjlighet att förbättra tidskriftens grafiska kvalitet.

Alltfler kulturtidskrifter har också upptäckt möjligheten att kommunicera och informera om sin tidskrift via Internet. Några kulturtidskrifter har i dag egna hemsidor där man har möjlighet att fördjupa debatten, lägga upp kompletterande material, informera och hålla kontakt med läsekretsen. Andra tidskrifter har valt att enbart finnas tillgängliga i elektronisk form – antingen de är nystartade eller valt det elektroniska mediet för att de t.ex. inte längre klarar av ökade kostnader för tryck, papper och inte minst porto.

På de orter där kulturtidskrifterna har gemensamma tidskriftsverkstäder har det i flera fall startats olika typer av utvecklingsprojekt, främst inom områdena informationsteknologi, grafisk formgivning och data-teknik. Detta har som regel skett utifrån ett samarbete med föreningar, näringsliv, bibliotek och andra institutioner. Via verkstäderna har även olika former av program för utbildning och kompetensutveckling genomförts vilka i en del fall haft en direkt arbetsmarknadspolitisk koppling.

Enligt *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek (1997:1)* utgiven av Statens kulturråd har tidskriftsläsningen ökat. I begreppet tidskrifter menar man inte bara kulturtidskrifter utan även special- och facktidskrifter. I den följande texten skriver vi ut kulturtidskrifter när endast dessa avses.

Många kulturtidskrifter har under senare år vidkänts ett stort prenumerationsbortfall på grund av bibliotekens försämrade ekonomi. En förklaring till de minskade biblioteksprenumerationerna kan möjligen

vara att framför allt mindre och medelstora bibliotek ersätter prenumerationer med beställning av artikelkopior från de större biblioteken.

För många kulturtidskrifter är bibliotekens prenumerationer livsavgörande. Indirekt främjar bibliotekens prenumerationer deras möjlighet till marknadsföring och att nå ut till en större läsekrets. Att kulturtidskriften finns på bibliotekens hyllor innebär kontakt med presumtiva prenumeranter.

Den paradoxala situationen har uppstått att tidskrifterna utnyttjas alltmer i bibliotekens upplysnings- och informationsarbete samtidigt som biblioteken prenumererar på allt färre tidskrifter. Enligt Kulturbarmetern (se ovan) har vanan att uppsöka biblioteket i syfte att läsa eller låna tidskrifter blivit allt mer utbredd – tre gånger så många gör det nu jämfört med 1988/89.

En stor grupp som utnyttjar tidskrifternas innehåll är skolungdomar som letar uppgifter för sina specialarbeten på högstadiet och i gymnasieskolan. I takt med att mängden artikelkopior ökar, kommer de upphovsrättsliga frågorna att bli allt mer brännande. Enligt en undantagsregel i upphovsrättslagstiftningen är det tillåtet att utan tillstånd och ersättning kopiera innehållet i tidskrifter, böcker och tidningar för enskilt bruk.

För många kulturtidskrifter har de minskade prenumerationerna, framför allt bibliotekens, inneburit en ond cirkel; färre prenumerationer, minskade inkomster, mindre ekonomiska marginaler, ingen möjlighet att arvoda medarbetare, försämring av innehållet, minskade möjligheter till marknadsföring och med ännu färre prenumerationer som följd. Små tidskrifter överlever knappast den nedåtgående spiralen. Tidskriftsarbetet är till stora delar ideellt och få tidskrifter skulle komma ut i dag om det inte fanns en stor skara människor som lägger ned både tid och egna pengar för att tidskriften skall komma ut. I längden blir situationen ohållbar. Om man dessutom inte förmår förnya och förnygra redaktionen löper många tidskrifter risken att dö då en utsliten generation inte orkar längre.

Under senare år har kostnaderna ökat. Det gäller speciellt portot som är en tung utgift som tagit en procentuellt allt större andel av tidskriftens kostnader. För många tidskrifter har portohöjningarna varit en orsak till att man tvingats minska ambitionsnivån eller till och med lägga ned tidskriften. En del tidskrifter överväger att helt och hållet gå över till distribution via Internet.

Enligt statistik som Sveriges Tidskrifter tagit fram har portot för tidskrifter under tre år (1992–1995) ökat med 33,5 %. Detta skall jämföras med konsumentprisindex som under samma period ökade med 11,2 %. Går man tillbaka i tiden till år 1981 då trycksaksportot försvann ligger ökningen på över 1 300 % fram till 1997.

Konsumentprisindex ökade med 230 % enligt beräkningar som Progek gjort.

Kulturtidskrifternas upplagor är till största delen prenumererade. Det är svårt att få tag på lösnummer av kulturtidskrifter. De företag som i huvudsak distribuerar vecko- och månadstidningar till återförsäljare som kiosker och tobakshandlare är förhållandevis dyra för kulturtidskrifterna. Själva distributionsapparaten är för stor och komplicerad för kulturtidskrifternas små upplagor. Ofta äts intäkterna upp av kostnaderna för distributionen. Den turbulens med företagsnedläggningar, ägarbyten och ändrad inriktning som ägt rum bland distributionsföretagen under de senaste åren har heller inte gynnat kulturtidskrifternas intressen. Bokhandeln har i dag inget övergripande ansvar att tillhandahålla kulturtidskrifter. Den försäljning som finns bygger ofta på lokala initiativ och införsäljning från kulturtidskrifterna själva.

11.2 Det statliga tidskriftsstödet

Stödet till kulturtidskrifter inrättades år 1966 med dagspresstödet som förebild och med samma motivering som i dag; kulturtidskrifternas stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Statens stöd skall också garantera en kulturellt värdefull mångfald i tidskriftsutbudet. Kravet för att få stöd är att kulturtidskriften är spridd i hela landet.

Stödet är uppdelat på två anslagposter; produktionsstöd och utvecklingsstöd. Anslaget för stöd till kulturtidskrifter (1997) är 19,5 miljoner kronor.

Mellan 300 och 350 tidskrifter brukar ansöka om stöd, ca 150 brukar få stöd (Källa: Statens kulturråd).

Tabell 11:1. Bidrag till kulturtidskrifter 1993/94–1995/96

Utbet. bidrag	1993/94	1994/95	1995/96 (18 mån.)
Totalt	18 798 530	19 764 174	29 694 929
Därav för:			
Produktionsstöd	16 268 860	16 216 180	22 129 425
Tidskriftsverkstäder	452 576	1 125 000	2 622 650
Utvecklingsstöd	2 077 094	2 383 716	3 553 010

Antalet tidskrifter som får stöd har sjunkit något under den senaste tioårsperioden. Även ansökningarna har blivit något färre. En förklaring är att ansökningarna från organisations- och föreningstidskrifter minskat kraftigt i enlighet med riksdagens uppdrag att minska stödet till denna kategori tidskrifter.

Stödet är avsett att vara ett förlustbidrag. För många tidskrifter är stödet en förutsättning för att man skall komma ut. Bortfallet av stödet kan sällan kompenseras av ökat antal prenumerationer. Genomsnittligt utgör det statliga stödet, enligt Kulturrådet, ca 35 % av tidskriftens omsättning.

Statsbidragets utveckling

När stödet infördes 1966 var det för att ge tidskrifterna samma stöd som dagspressen fick. Båda stöden har yttrandefriheten som det främsta incitamentet. 200 000 kronor avsattes då för tidskriftsstöd. Sedan dess har stödet varit föremål för en rad utredningar och propositioner.

1968 års litteraturutredning (L 68) hade i uppdrag att också utreda stödet till kulturtidskrifter. Utredningen fann att kulturtidskrifterna och många ideella tidskrifter befann sig i ett bekymmersamt ekonomiskt läge. Man ansåg det därför vara ett samhällsintresse att öka det samhälleliga stödet, i första hand för att minska riskerna för tidskrifts-nedläggningar.

Detta ledde så småningom till att stödet som var uppdelat i ett grundbidrag, ett projektbidrag och ett för stödköp höjdes till 1,3 miljoner kronor. Samtidigt inrättades en särskild Tidskriftsnämnd på sju ledamöter som skulle fördela stödet från och med budgetåret 1971/72. Oktober 1974 överfördes uppgiften till det då nyinrättade Statens kulturråd. Budgetåret 1971/72 utgick grundbidrag med 800 000 kronor till 38 tidskrifter, 190 000 kronor i projektstöd till 27 tidskrifter och 182 000 kronor i stödköp (5 934 prenumerationer fördelade på 103 tidskrifter). Fem år senare uppgick stödet till 2,5 miljoner kronor.

År 1976 beslöt regeringen att tillsätta en utredning om kulturtidskrifternas situation och stödets utformning. Bakgrunden till utredningen var att ”utgivarna av tidskrifter ställs inför stora svårigheter på grund av kostnadsökningar såväl i produktions- som distributionsledet”. Utredningen resulterade i betänkandet *Stöd till kulturtidskrifter (DsU 1976:16)* som låg till grund för regeringens proposition 1976/77:82 om stöd till kulturtidskrifter.

Under 1980-talet urholkades stödet i viss mån bl.a. genom kostnadsökningar inom den grafiska branschen som var högre än prisindex. Kulturrådet konstaterade att kulturtidskrifternas situation blivit mer och mer utsatt, upplagorna stagnerade eller sjönk. Från Kulturrådets sida prövade man en del marknadsföringstekniska insatser som med begränsade insatser gav ett gott resultat.

Som en följd av detta fick Kulturrådet sommaren 1985 regeringens uppdrag att ”närmare redovisa vilka villkoren för kulturtidskrifterna är samt vilka effekter den nuvarande utformningen av stödet har haft”.

Uppdraget resulterade i rapporten *Kulturtidskrifter – skrifter i tiden (Rapport från Kulturrådet 1986:5)*, vars förslag i sin tur låg till grund för regeringens uppdrag i proposition 1986/87:100, bil. 10, om en tre-årig försöksverksamhet. Samtidigt fick Kulturrådet också i uppdrag att lägga fram förslag om stödets framtida utformning. Förslagets presenterades i *Statligt stöd till kulturtidskrifter. Förslag. Rapport från Statens kulturråd 1989:6*.

I sitt missivbrev till Utbildningsdepartementet skrev Kulturrådet bl.a.:

”Kulturtidskrifternas stora problem har med spridning (både geografiskt och socialt) och distribution att göra. Många tidskrifter är okända utanför mycket begränsade cirklar. Distributionskostnaderna är höga och även måttliga portohöjningar drabbar kulturtidskrifterna hårt. De små upplagorna gör att även andra distributionsformer än via posten blir oproportionerligt dyra. Kulturrådets förslag syftar till att förbättra kvalitetstidskrifternas möjligheter att nå en större publik och, inte minst, att få en större geografisk spridning. I dessa ansträngningar spelar folkbiblioteken en avgörande roll.”

Kulturrådets förslag var bl.a. att stödet skulle delas upp på ett produktionsstöd och ett utvecklingsstöd för marknadsföring, teknikutveckling och utbildningsinsatser. Det senare stödet föreslogs uppgå till 20 % av det sammanlagda stödbeloppet.

Vidare berörde Kulturrådet vikten av att frågan om ett kulturporto/bokporto belyses av den då arbetande kommittén som utredde ”postens och televerkets regionalpolitiska och sociala ansvar”.

Utredningens förslag resulterade i förordningen SFS 1993:567 (se bilaga) som bl.a. stadgar att en viss del av det statliga stödet (20 %) kan användas till utvecklingsbidrag, dvs. att en enskild tidskrift kan få förhöjt stöd under en period för att i samråd med Kulturrådet upprätta en utvecklingsplan i syfte att nå ekonomisk stabilitet. Detta kan göras bl.a. genom satsningar på marknadsföring, att man ser över distributionen och arbetet på redaktionen. Detta utvecklingsstöd används även för att finansiera verksamheten vid landets tidskriftsverkstäder, vilket innebär

att en grupp tidskrifter samverkar kring gemensam teknik och andra åtgärder som syftar till att förbättra tidskrifternas villkor.

Dessutom åtog sig Kulturrådet att finansiera inläsningen av kulturtidskrifter på kassett för synskadade. I dag får ett 30-tal tidskrifter stöd för denna verksamhet på sammanlagt 600 000 kronor. Ett tiotal tidskrifter kommer också ut i form av talsyntes. Detta skall jämföras med de 150 miljoner kronor som dagspressen får i stöd för att ge ut 75 dagstidningar på kassett eller i annan form lämpade för synskadade.

Senast kulturtidskrifterna var föremål för en statlig utredning var inom ramen för den statliga Kulturutredningen som i sitt slutbetänkande *Kulturpolitikens inriktning (SOU 1995:84)* slog fast kulturtidskrifternas viktiga roll i det demokratiska samhället utan att vidare gå in på stödformer eller framtiden. Kulturutredningens summariska behandling av kulturtidskrifterna kritiserades av flera remissinstanser, bl.a. av Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter som efterlyste en särskild utredning för att belysa tidskrifternas situation och komma med förslag till framtida statliga insatser.

Förutom det statliga stödet till tidskrifter, som administreras av Kulturrådet, stöder även de olika forskningsråden tidskrifter inom det humanistiska och samhällsvetenskapliga området.

Någon sammanräknad statistik över hur många kulturtidskrifter som årligen ansökt om bidrag, hur stort stöd de sökt samt vilka som fick stöd och hur mycket finns inte på Statens kulturråd. Den information som finns att tillgå är årliga förteckningar över vilka tidskrifter som fått stöd och hur mycket.

11.3 Tidskriftsverkstäderna

Under mitten av 1980-talet började den generation datorer utvecklas som så småningom skulle bli revolutionerande för många tidskrifter genom den s.k. desk top-tekniken. Med hjälp av datorer och olika programvaror blev det nu möjligt för tidskriftsredaktionerna att själva svara för originalproduktionen och därmed minska sina tryckerikostnader genom egna (ofta oavlönade) insatser. Tekniken har med åren kommit att bli allt mer förfinad och avancerad. Dessutom har den blivit billigare och därmed tillgängligare för fler. Det glädjerus över teknikens möjligheter som kom att präglade de första desk top-alstren har med åren mildrats till förmån för ökad mognad och kunskap i grafisk formgivning i takt med att programvaran och tidskriftsredaktörens kunskap utvecklats och förbättrats.

Det var i den här utvecklingen som idén till gemensamma tidskriftsverkstäder växte fram i kombination med att det förändrade kul-

turtidskriftsstödet gav möjligheter till att söka bidrag för kollektiva satsningar. På hösten 1988 invigdes Lunds Tidskriftsverkstad och den skulle snart följas av fler verkstäder i Stockholm, Luleå, Göteborg och nu senast i Norrtälje. Planer på att inrätta tidskriftsverkstäder har också rapporterats från Uppsala, Karlstad och Gävle.

Under de snart tio år som förlupit sedan verkstäderna började etableras har tekniken inte bara blivit billigare, den har också blivit allt mer komplex och utrymmeskrävande både vad gäller minneskapacitet och prestanda. Den explosionsartade utveckling som informationstekniken med Internet haft under de senaste åren har också inneburit att verkstäderna fått ytterligare en viktig uppgift; att ge tidskrifterna utbildning i multimediateknik och att skapa utrymme för tidskrifterna och deras innehåll på Internet.

Verkstäderna är också viktiga mötesplatser för tidskrifternas redaktionsmedlemmar, inte bara för produktion och utbildning utan även för gemensamma kultursatsningar med seminarier och program. Man kan med fog påstå att verkstäderna har kommit att bli viktiga inspirationskällor i det regionala och lokala kulturlivet.

Det kollektiva stödet till verkstäderna har också haft till syfte att på längre sikt minska det direkta beroendet av produktionsstöd till enskilda tidskrifter. Dessutom är verkstäderna viktiga mentorer och resurscentra när nya tidskrifter startas. Inte bara genom de kurser som verkstäderna arrangerar utan även i samarbetet med andra tidskriftsredaktörer som arbetar på verkstaden. Över huvud taget har den kompetenshöjning som tidskrifterna genomgått skett mycket tack vare att man hjälper och stöttar varandra i arbetet på verkstäderna.

Billigare och snabbare produktion

I dag är ca 140 tidskrifter anslutna till verkstäderna, vilket har inneburit att de enligt Kulturrådet kunnat minska sina produktionskostnader med 25–30 % genom att använda den teknik som ställs till förfogande vid verkstäderna. Till effektivitetsvinsten skall också läggas att produktionstiden med den nya tekniken ofta blir kortare, vilket för många tidskrifter ökar möjligheten till snabbare kommunikation med läsarna. Den utbildning som verkstäderna förmedlar i grafisk formgivning har också bidragit till att tidskrifterna har blivit mer professionella och därmed ökat sina möjligheter att synas i det samlade medieutbudet.

Verkstäderna drivs som ideella föreningar av medlemstidskrifterna, som ekonomisk förening (Luleå) samt som aktiebolag (Stockholm). Den årliga medlemsavgiften varierar från verkstad till verkstad

(ca 500–1000 kronor). Förutom denna betalar medlemmarna förbrukningsvaror till självkostnadspris.

Internationella kontakter

Genom verkstäderna har också etablerats kontakter med kulturtidskriftsföreningar i de nordiska länderna och andra europeiska länder. Internationella tidskriftskonferenser har via verkstäderna och Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, sedan den bildades 1995, arrangerats i Madrid, Göteborg och Köpenhamn. Under Kulturhuvudstadsåret 1998 i Stockholm kommer Stockholms tidskriftsverkstad att ansvara för en tidskriftsbiennial 7–10 maj i Stockholm.

Lunds Tidskriftsverkstad

Universitetsstaden Lund är en tidskriftstät kommun; här samsas tidskrifter som fötts på de vetenskapliga institutionerna med politiska debattidskrifter, bulletiner och allmänna kulturtidskrifter.

Sedan verkstaden öppnade i sin första provisoriska källarlokal hösten 1988 har mycket hunnit hända såväl tekniskt som ekonomiskt. Under en period var verkstaden inhyst hos ett tryckeri där man disponerade ett utrymme mot att tryckeriet ibland fick utnyttja utrustningen.

Våren 1993 flyttade verkstaden till mer centrala lokaler på Mårtenstorget, granne med Konsthallen och en livlig torghandel. Där finns också en tidskriftsbutik som föreningen driver sedan hösten 1993 som ett försök att marknadsföra tidskrifterna. Butiken drivs med hjälp av bidrag från Statens kulturråd.

Verkstaden har så när som på en period, då man tog in externa grafiska uppdrag i en affärsdrivande verksamhet, varit helt beroende av ekonomiskt stöd från Kulturrådet. Intresset från Lunds kommun att stötta verksamheten ekonomiskt har varit svalt. Verkstaden har bl.a. av den anledningen beslutat att hösten 1997 flytta till Malmö kommun där man fått erbjudande om stöd och tillgång till lokaler både för verkstaden och butiken i Malmös stadskärna. Verkstaden har i dag 19 medlemmar.

TidskriftsVerkstaden i Stockholm

Verkstaden bildades 1988. Efter att ha haft lokaler i Barnhuset, Kulturhuset och Gamla stan flyttade verkstaden hösten 1996 till det nyinrättade Tidskriftsbiblioteket som är ett annex till Stadsbiblioteket vid

Odenplan. Här disponerar verkstaden ett halvt våningsplan; granne med det nya IT-biblioteket.

För att långsiktigt stärka föreningens ekonomi har verkstaden bildat ett serviceaktiebolag, TidskriftsVerkstaden i Stockholm AB för att enligt företagsekonomiska principer förvalta verkstadens anslag och tillgångar. Anslagen kommer från Kulturrådet och från Stockholms stad. Man har också ett samarbete med Telia Research. Verkstaden har i dag 53 medlemmar.

Norra Bok & Tidskriftsverkstan i Luleå

I Luleå har man vidgat verksamheten att även omfatta bokproduktion. Villkoren är annorlunda i Luleå jämfört med storstäderna. I norr kan det vara 40–50 mil mellan tidskrifterna. I Norrbotten och Västerbotten görs ungefär 10 % av landets kulturtidskrifter. I Luleå har man förutom att verka som en ”författarnas bokmaskin” även velat rikta sig speciellt till ungdomar.

Verkstan, som ligger centralt i Luleå, har ett femtiotal medlemmar i form av tidskrifter, kulturföreningar, amatörförfattare, teatergrupper och konstnärskollektiv.

Göteborgs tidskriftsverkstad

Verkstaden i Göteborg startade sommaren 1992 och har hittills delvis finansierats av Statens kulturråd, Bohuslandstinget, Landstinget i Älvsborg, Landstinget i Halland och Göteborgs kommun. Verkstaden ligger centralt i Göteborg och har i samarbete med Antikvariat Lemming också försäljning av tidskrifter i ett angränsande hus.

Med hjälp av bidrag från EU och AMS har verkstaden tillsammans med redaktionen för Ord & Bild startat utbildning i multimedia och Internet-användning m.m. för arbetslösa akademiker. Arbetet genomförs inom ramen för ett större projekt i det västsvenska kulturnätverket. Verkstaden har 41 tidskrifter som medlemmar.

Norrtälje tidskriftsverkstad

I Norrtälje har nyligen etablerats den femte verkstaden i landet. Den är nära knuten till Dialogseminariet och Sommarakademien där vetenskap, teknik och kultur skall utveckla och inspirera varandra. Bidrag utgår från Kulturrådet.

Digitala Bok- och Bildverkstan

Med hjälp av medel från Stiftelsen Framtidens kultur håller ett antal Bok- och bildverkstäder kopplade till tidskriftsverkstäderna på att växa fram. Tanken bakom dessa är att erbjuda fotografer och illustratörer möjlighet att kollektivt utnyttja den digitala bildtekniken för olika projekt. De digitala bok- och bildverkstäderna kan utnyttja den kompetens som redan finns på tidskriftsverkstäderna. Bok- och bildverkstäderna kan å sin sida tillföra bättre kunskap i hantering av bilder och den digitala bildtekniken.

11.4 Tidskriftsutgivningen i Sverige

Frågan är inte lätt att besvara. Kulturtidskrifter döljer sig i statistiken under den mer allmänna titeln tidskrifter. Man brukar uppskatta att mellan 8 000 och 10 000 löpande tidskrifter ges ut i dag. Av dessa antas ca 700 vara kulturtidskrifter. Men hur tillförlitliga dessa uppgifter är går inte att avgöra med utgångspunkt från de statistiska källor som finns att tillgå.

Svensk Periodicaförteckning

Under den senaste tioårsperioden har antalet titlar i Svensk Periodicaförteckning nästan fördubblats. Den senaste förteckningen publiceras först i december 1997. Arbetet med denna pågår men hittills har antalet tidskrifter inte haft någon tendens att öka utan antalet ligger troligtvis runt 4 300 titlar enligt Kungliga biblioteket, som har ansvaret för Periodicaförteckningen.

I Svensk Periodicaförteckning 1987 registrerades 2 894 titlar, år 1990 fanns 3 681 titlar och i den senaste från 1993 hade antalet titlar ökat till 4 272. Med andra ord tycks den största ökningen ha skett i början av 90-talet. Till denna siffra skall läggas lokalt utkommande tidskrifter som är katalogiserade i Libris samt en del okatalogiserade.

De tidskrifter som ökat mest mellan 1987 och 1993 är ekonomitidskrifter medan tekniktidskrifterna stått still, humaniora har ökat med ca 30 % medan uppfostran och undervisning har sjunkit.

Patent- och registreringsverket

Hos Patent- och registreringsverket finns 21 952 registrerade tidningstillstånd. Men en stor del av dessa är icke utkommande tidningar och tidskrifter. När justitiekanslern för sex år sedan gjorde en inspektion på PRV visade det sig att mellan 5 000 och 10 000 av de då 17 000 registrerade tidningstitlarna inte längre var i bruk.

Regeringen har föreslagit att fr.o.m. 1999 skall utgivningsbevis för periodiska skrifter bara gälla i tio år. Det innebär att år 2009 måste alla som ger ut tidningar och tidskrifter ansöka om förnyat utgivningsbevis annars förlorar de rätten att ge ut tidningen (*Ds 1997:30. Något om utgivningsbevis för periodiska skrifter och om ägare till sådana skrifter*). Lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 1999.

För att få behålla ett utgivningsbevis krävs att det finns en ansvarig utgivare och att tidningen kommit ut med minst fyra nummer under de senaste två åren.

PRV får ta ut en avgift varje gång utgivningsbeviset skall förnyas.

Sveriges kulturtidskrifter

I katalogen *Sveriges kulturtidskrifter 1997* presenteras 261 kulturtidskrifter. Men katalogen är inte fullständig eftersom den bygger på frivilligt deltagande, även för de tidskrifter som får statligt stöd. Den förteckning över tidskrifter på vilken deltagandet i katalogen bygger omfattar drygt 400 tidskrifter. Deltagandet i katalogen är gratis för statligt stödda tidskrifter, övriga betalar 500 kronor vardera.

Tidskrifter på Internet

I dag utkommer mellan 150–200 tidskrifter i Sverige på Internet. De flesta, ca 60–70 % är komplement till tryckta utgåvor medan resten utkommer enbart i elektronisk form.

De kriterier som KB satt upp för att en tidskrift skall få betecknas som elektronisk är att de bör innehålla redaktionellt material, att de skall ha egen titel och att de uppdateras kontinuerligt eller ha numrering i någon form. Många av de elektroniska tidskrifterna tilldelas också ISSN och katalogiseras i Libris.

Svensk Periodisk litteratur

En föregångare till en bibliografi över tidskrifterna var det referensverk som Bernhard Lundstedt, verksam vid Kungliga biblioteket, sammanställde och gav ut i tre band; *Svensk Periodisk litteratur 1645–1899*. Där finns beskrivningar av alla tidningar och tidskrifter som utkommit i Sverige under denna period. Av de 3 330 titlarna var ca 2 430 tidskrifter.

1995 påbörjades en modern version av Lundstedts verk med en beskrivning av de dagstidningar som utkommit i Sverige under 1900-talet. Det beräknas vara färdigt år 2002. När den är klar skall samma sak göras med de 15 000 tidskrifter som utkommit under 1900-talet.

Riksbankens Jubileumsfond har ställt 9 miljoner kronor till förfogande för att Kungliga Biblioteket skall kunna fylla de bibliografiska luckor som finns i det svenska periodicabeståndet 1900–1950.

11.5 Tidskriftsläsning

Allt fler läser tidskrifter. I statistiska sammanhang döljer sig ofta kulturtidskrifter bland det mer allmänna begreppet special- och facktidsskrifter, där man även hittar tidskrifter som ges ut av större, mer kommersiellt inriktade förlag. Därför kan det vara svårt att få en exakt bild av kulturtidskrifternas läsare.

I *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek (1997:1)* konstaterar Kulturrådet att en ökande del av befolkningen läser böcker och tidskrifter. År 1988/89 läste 44 % av befolkningen en tidskrift under en genomsnittlig vecka, 1994/95 hälften av befolkningen i åldern 9–72 år. En genomsnittlig månad läste 58 % en tidskrift vid den förra mätperioden, nu 71 %. Den typ av tidskrifter som har störst antal läsare är föreningstidskrifter. Även andelen av befolkningen som besöker bibliotek har ökat sedan den förra mätperioden 1988/89. Undersökningen visar att bibliotekens tidningar och tidskrifter läses av allt fler.

När det gäller bokläsningen finns tydligare skillnader mellan män och kvinnor, mellan låg- och högutbildade. Tidskriftsläsningen är mer jämt fördelat mellan de olika grupperna. Det gäller även skillnaderna mellan stad och land. De som inte alls läser tidskrifter är dock överrepresenterade bland barn, ungdomar och pensionärer.

Kulturtidskrifter

Kulturtidskrifterna är mer lästa än tidskrifter om andra fritidsintressen. Mest uppmärksammade är tidskrifter om bildkonst/film/foto – möjligen dominerade av fototidskrifter – men även musiktidskrifter har många läsare. Dessa tidskrifter har åtskilligt fler läsare än under slutet av 1980-talet.

Övriga kulturtidskrifter har inte lika många läsare, men de som behandlar frågor om litteratur respektive hembygd har ändå nästan lika många läsare som t.ex. tidskrifter om teknik/vetenskap eller bil/båt/jakt/fiske. Tidskrifter om teater/dans har ännu färre läsare men i nivå med t.ex. tidskrifter om träning/hälsa/idrott eller hem/fritid/trädgård. Många läsare tar del av fler kulturtidskrifter med skiftande ämnesområden. Särskilt läsare av teatertidskrifter följer också tidskrifter inom andra områden. Läsare av hembygdstidskrifter visar dock ett mindre intresse för övriga kulturtidskrifter.

Tabell 11:2. Kulturtidskriftsläsares val av andra kulturtidskrifter 1994/95. Procent av läsare av valda tidskrifter

Läsare som valt:	Läser även tidskrifter om:	Musik	Teater	Litteratur	Konst	Hembygd
Musiktidskrift			15	15	38	11
Teatertidskrift		41		36	55	18
Litteraturtidskrift		23	20		55	19
Konsttidskrift		26	14	25		18
Hembygdstidskrift		15	9	18	37	

Halva befolkningen köper eller prenumererar på tidskrifter

Det vanligaste sättet att få tillgång till en tidskrift är att prenumerera på den eller köpa lösnummer. Knappt hälften av befolkningen köper eller prenumererar på någon tidskrift. Prenumeration och köp sker i ungefär samma utsträckning som tidigare. Vanan att uppsöka bibliotek i syfte att läsa eller låna tidskrifter blir däremot allt mer utbredd – tre gånger så många under året jämfört med 1988/89. Ungefär lika vanligt är det att låna tidskrifter av släkt och vänner.

Skillnader mellan män och kvinnor

Män läser i större utsträckning tidskrifter än vad kvinnor gör. Det visar även *MedieSverige 1997. Statistik och analys* från Nordicom vid Göteborgs universitet. Tre av tio svenskar läser någon special- eller facktidsskrift en genomsnittlig dag.

Läsningen av tidskrifter är mest utbredd bland vuxna och andelen läsare ökar med utbildning. Nästan hälften av alla högutbildade läser någon special- eller facktidsskrift en genomsnittlig dag, medan endast en femtedel av de lågutbildade är läsare. (Med facktidsskrifter avses tidskrifter som är inriktade på ett eller några specialintressen hos läsaren.) Den svagt nedåtgående trenden i läsandet som kunde skönjas i slutet av 1980-talet gäller inte längre. Andelen ligger nu på en stabil nivå.

Enligt Kulturbarmetern läser både män och kvinnor tidskrifter mer än tidigare, men läsandet är mer utbrett bland män som också läser oftare. Hälften av männen köper eller prenumererar på sina tidskrifter mot två femtedelar av kvinnorna.

Andelen läsare är större bland yrkesverksamma än i andra grupper. Detta gäller särskilt tjänstemän och egna företagare som läser special- och facktidsskrifter mer än genomsnittet. Den högsta andelen finns bland högre tjänstemän och akademiker (55 %). I Stockholm är special- och fackpressens räckvidd klart högre än i övriga landet.

Kvinnor är mer intresserade än män att läsa tidskrifter som handlar om teater/dans och litteratur samt om hem och trädgård. Män föredrar musik-, film- och fototidskrifter samt tidskrifter med inriktning på teknik, natur, fiske, jakt, bil, båt och vetenskap. Fler män än kvinnor läser enbart tidskrifter och inte böcker.

Nästan var tredje vuxen svensk läser special- och fackpress en genomsnittlig dag enligt Nordicom's undersökning. Såväl utbildning och ålder som kön och sociala faktorer inverkar på benägenheten att läsa special- och facktidsskrifter.

En halvtimme om dagen

Hur länge läser man special- och facktidsskrifter? I genomsnitt 30 minuter per dag. Lästiden varierar endast marginellt mellan olika grupper. De äldsta läsarna ägnar emellertid normalt något längre tid åt tidskrifter än andra liksom män ägnar längre tid åt dessa tidskrifter än vad kvinnor gör.

Lästiden har de senaste tio åren, med något undantag, varit ungefär 30 minuter en genomsnittlig dag. Bland männen och de yngre åldersgrupperna har läsningen fluktuerat, medan kvinnornas och de vuxnas

läsning har varit mer stabil. Nästan sex av tio läser någon special- och facktidsskrift en genomsnittlig vecka. I samtliga grupper, med undantag för de yngsta och de äldsta, är en majoritet "veckoläsare". Två av tre läsare ägnar 30 minuter eller mindre åt special- och facktidsskrifter en genomsnittlig dag. De äldre utmärker sig genom att ha en stor andel som läser tidskrifter mer än 30 minuter.

De flesta läsare tar endast del av en tidskrift under en genomsnittlig dag. Olika grupper skiljer sig inte nämnvärt åt i detta avseende. Andelen som läser mer än en tidskrift under en månad är 75 %. Variationerna medan olika grupper är stor – från 35 % bland de yngsta till nästan 95 % bland de högtbildade.

11.6 Intresseföreningar inom tidskriftsområdet

Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter

Föreningen bildades våren 1995. I dag har föreningen drygt 80 medlemmar. Syftet med föreningen är att på olika sätt tillvarata kulturtidskrifternas gemensamma intressen när det gäller t.ex. det statliga stödet, porto- och distributionsfrågor och på olika sätt bevaka och främja kulturtidskrifternas spridning. Föreningen är bl.a. remissinstans i frågor som rör kulturtidskrifterna.

Föreningen har även ett internationellt samarbete. Tillsammans med kulturtidskriftsföreningarna i Danmark och Spanien diskuterar föreningen en ansökan till EU om medel till ett europeiskt projekt för marknadsföring av kulturtidskrifter på Internet. Föreningen har också deltagit i olika internationella konferenser tillsammans med övriga kulturtidskriftsföreningar. Föreningen planerar en tvådagars konferens med övriga föreningar i Europa i samband med Tidskriftsbiennalen 1998.

På Bok & Biblioteksmässan 1996 ansvarade föreningen för en monter där medlemstidskrifterna samt de tidskrifter som produceras på landets tidskriftsverkstäder presenterades. I anslutning till montern arrangerades även ett seminarium "Vad har kulturtidskrifterna på nätet att göra?".

På mässan delade föreningen även ut sitt nyinstittade pris till Årets kulturtidskrift, som 1996 blev Dialoger. Pristagaren röstades fram av en särskild jury.

Våren 1996 fick föreningen Kulturrådets uppdrag att tillsammans med Progek i Göteborg svara för utformningen, tryckningen och distri-

butionen av Kulturtidskriftskatalogen. För finansieringen svarade Kulturrådet.

Genom ett samarbete med ett antal förlag och tryckerier har föreningen tillgång till en butik på Stora Nygatan 26 i Gamla stan i Stockholm. I Mediarummet har föreningen inte bara möjlighet att sälja sina medlemstidskrifter utan tidskrifterna har också tillgång till lokalen för olika arrangemang.

Verksamheten finansieras dels genom medlemsavgifter, dels genom bidrag från Statens kulturråd.

Föreningen Sveriges Tidskrifter

I mars 1997 bildades Sveriges Tidskrifter genom en sammanslagning mellan Föreningen Svensk Fackpress – Fackpressen – och Svenska Veckopressens utgivareförening – Vectu. Föreningen representerar i dag över 325 fack-, special-, konsument-, serie- och kulturtidskrifter. Av de tidningar som är registrerade av Tidningsstatistik tillhör mer än 80 % Sveriges Tidskrifter. Den samlade upplagan per utgivningstillfälle är över 18 miljoner exemplar.

Föreningen har enligt sina stadgar följande ändamål: "Föreningen Sveriges Tidskrifter har till uppgift att främja en utveckling inom massmedierna där utgivning av tidskrifter med en seriös och bred eller specialiserad inriktning tillgodoser medborgarnas olika intressen och yrkesbehov.

Föreningen skall inom ramen för dessa stadgar tillvarata medlemmarnas särskilda intressen och verka för samarbete mellan medlemmarna i marknadsföring och i redaktionella, tekniska och ekonomiska frågor samt verka för vidareutbildning bland branschens anställda. Därtill skall föreningen främja ett gott förhållande till andra utgivare- och branschorganisationer.

Föreningen skall vidare hävda medlemmarnas ställning i mediasamhället och verka för en positiv utveckling inom branschen. Föreningen företräder medlemmarna inför beslutsfattare, myndigheter och organisationer. Föreningen skall bevaka medlemmarnas upphovsrättsliga intressen och inom ramen för dessa stadgar kunna företräda medlemmarna i sådana frågor."

Föreningen marknadsför sina medlemstidskrifter årligen i en katalog som skickas ut gratis till reklambyråer, mediarådgivare, annonsförmedlare m.fl. i en upplaga på 9 000 exemplar. Ingen extra avgift tas ut från medlemstidskrifterna för denna service. För medlemmarna arrangeras olika typer av utbildningar och man har bl.a. gett ut en handbok för tidskriftsredaktörer; *Fackpressens handbok för mindre redaktioner*

av Thelma Kimsjö. I denna beskrivs hela tidningsprocessen från affärsidé till utvärdering av läsarens upplevelser. Nästan all utbildning är förlagd till Stockholmsområdet eftersom merparten av medlemmarna finns i denna region.

Sveriges Tidskrifter är medlem i föreningen Bonus (Bild Ord Not Upphovsrättslig samorganisation) och företräder sina medlemmar i de återkommande upphovsrättsliga förhandlingar med Svenska Kommunförbundet och staten om villkoren för och ersättningar vid den fotokopiering i undervisningsverksamhet som får ske enligt avtalslicensbestämmelser i upphovsrättslagen.

Under verksamhetsåret 1995/96 fick Sveriges Tidskrifter (dåvarande Fackpressen och Vectu) via Bonus fotokopieringsersättningar om närmare 2,5 miljoner kronor.

Föreningen har tidigare krävt att medlemstidskrifterna skall vara TS-kontrollerade om man tar in kommersiella annonser. Detta har för många små tidskrifter varit ett hinder för medlemskap eftersom avgiften för Tidningsstatistikens kontroller har ansetts för dyra av många mindre tidskrifter. Sveriges Tidskrifter har nu gjort det möjligt för små tidskrifter med en upplaga på mindre än 1 500 exemplar och annonsintäkter under 100 000 kronor att få vara medlemmar mot en avgift på 500 kronor per år. Avgiften är därutöver stigande i förhållande till upplaga och annonsintäkter. Den maximala avgiften per år är per titel 12 500 kronor exkl. moms.

De medel som föreningen får in som ersättning från Bonus finansierar en del av föreningens verksamhet och kommer medlemmarna indirekt till godo, resten fördelas till medlemmarna i form av stipendier som kan sökas samt till de årliga priserna Årets fotograf och Årets journalist som utses bland medlemstidskrifterna.

11.7 Tidskrifternas referensdatabaser

Den databas som utnyttjas mest på landets folk- och skolbibliotek är Artikelsök som ägs och drivs av Bibliotekstjänst AB (BTJ) i Lund.

Artikelsök omfattar referenser fr.o.m. 1979 till sammanlagt 700 tidskrifter (däribland ett stort antal kulturtidskrifter), 100 årsböcker och 50 dagstidningar. I dag finns ca en miljon poster och ökningen ligger på ca 60 000 varje år. Artikelsök har referenser såväl till nu utkommande tidskrifter som till tidskrifter som har upphört efter 1979.

Under de två senaste åren har antalet tidskrifter utökats med 150. Detta beror på Artikelsöks ekonomiska framgång vilket bl.a. lett till att BTJ kunnat anställa mer personal för indexering av artiklar. Urvalet av

tidskrifter baseras på önskemål från biblioteken samt intern bedömning.

Sedan man i Kulturtidskriftskatalogen införde uppgifter om vilka tidskrifter som ingår i Artikelsök har det också kommit önskemål från tidskrifterna själva att få vara med.

Artikelsök finns i olika versioner: cd-rom som uppdateras fyra gånger per år, online i två versioner där den ena har ett www-gränssnitt samt en tryckt utgåva. För skolbruk finns en särskilt anpassad version med referenser till 120 tidskrifter som ofta förekommer i skolmiljö.

Om ett bibliotek inte själv har tidskriften i sina samlingar tillhandahåller BTJ artikelkopior ”inom ramen för existerande upphovsrättstillstånd”.

I dag kan man via Artikelsöks web-version länka vidare till de stora dagstidningarnas textarkiv, som även innehåller en del tidskrifters artiklar i fulltext. För att komma in i dessa textarkiv krävs dock särskilt abonnemang. Det finns även möjlighet att länka vidare till tidskrifter som själva lagt upp sitt material i fulltext på Internet.

Artikelsök finns i online- eller cd-version på praktiskt taget vartenda folkbibliotek, på skol- och gymnasiebibliotek, på så gott som samtliga universitets- och högskolebibliotek, specialbibliotek samt på en del företag, myndigheter, förvaltningar m.fl.

Artikelsök påverkar bibliotekens tidskriftsprenumerationer

När man på bibliotek diskuterar kommande års tidskriftsprenumerationer fungerar Artikelsök ofta som regulator. I tider då ekonomin ställer allt högre krav på effektivitet och utnyttjandegrad är det för biblioteket mer ”lönsamt” att i valet mellan två tidskrifter prenumerera på den tidskrift vars innehåll indexeras i Artikelsök. Då görs materialet mer lättåtkomligt och tidskriften kan bättre utnyttjas i bibliotekets referens- och informationsverksamhet.

Andra referensverktyg

Inom de vetenskapliga biblioteken används en rad andra referensdatabaser med hänvisningar främst till internationella vetenskapliga tidskrifter. Några innehåller även artiklar i fulltext.

11.8 Portofrågan

Postens portohöjningar har påverkat många tidskrifters ekonomi negativt. Eftersom kulturtidskrifterna till största delen är prenumererade blir varje höjning som posten genomför ytterst kännbar. Kostnaderna för att skicka tidskriften till prenumeranterna tar en allt större procentuell andel av tidskrifternas kostnadsbudget i anspråk. För en del tidskrifter har portoökningen inneburit att man överväger att lägga ned tidskriften eller enbart göra den tillgänglig via Internet. Man har helt enkelt svårt att kompensera portohöjningen med högre prenumerationspris. Portohöjningen har gjort att många tidskrifter nått smärtgränsen för vad de förmår åstadkomma genom en kombination av eget och medarbetarnas ideella arbete och försök att hitta nya intäktskällor. Ju stramare budgeten blir desto trängre blir handlingsutrymmet. Detta framgår av den enkätundersökning som utredningen gjort för att få en så aktuell bild som möjligt av kulturtidskrifternas situation främst när det gäller porto och distribution samt kulturtidskriftsstödet (se bilaga). Enkäten gjordes av utredningen i samarbete med Föreningen för Sveriges kulturtidskrifter (FSK) och skickades dels ut till föreningens drygt 80 medlemmar samt till övriga kulturtidskrifter som finns förtecknade i Progeks adressregister, dvs. de tidskrifter som ingår i Kulturtidskriftskatalogen. Sammanlagt skickades 415 enkäter ut. Svarsprocenten var 41 % eller 169 svar. Fem svar bortföll på grund av att tidskrifterna upphört eller att de ändrat adress. På grund av tidsbrist skickades ingen påminnelse ut.

Av de 136 tidskrifter som svarat på frågan i enkäten om tidskriftens ekonomi har påverkats av portohöjningarna uppger 73 % att den påverkats, några så kraftigt att de oroar sig för tidskriftens överlevnad. Många uttrycker oro över att det är så dyrt att skicka ut tidningar mellan ordinarie utskick till prenumeranter, till presumtiva prenumeranter, press och andra intresserade. Tidskrifter som har prenumeranter i Norden har dessutom drabbats av det höjda Nordenportot.

Kraftig höjning då trycksaksportot försvann

Hur stor andel av tidskriftens budget utgör portot? Man uppger allt mellan 3 % och upp till hälften! Om man skall försöka hitta ett medelvärde ligger det runt 18–20 %, en siffra som också bekräftas av Sveriges Tidskrifter som uppskattar distributionskostnaderna till 20–25 % av den totala budgeten.

Vad är det som har hänt med portot under senare år? Sedan trycksaksportot försvann från och med 1981 har tidskrifternas portokostnader ökat drastiskt. Om man tittar i en portotabell från 1980 kan man se att det kostade 1,50 kronor att skicka ett brev på 20 gram. Det kostade lika mycket att skicka en tidning på 200 gram med trycksaksportot.

Jämför man portoökningen för normalbrev med konsumentprisindex mellan 1980 och 1997 har normalportot ökat med 233 %. Konsumentprisindexet har under samma period ökat med 255 %. En tidskrift som väger 400 gram kostade 1980 1,90 kronor att skicka, i dag 27 kronor. Det är en ökning med 1 321 %!

Under perioden 1992–1995 har portot för tidskrifter ökat med 33,5 % medan konsumentprisindex under samma period ökade med 11,2 % enligt beräkningar som Sveriges Tidskrifter gjort.

Portot för brev på 500 gram höjdes från 19 kronor 1996 till 27 kronor 1997, en ökning med drygt 40 %. Detta drabbar tidskrifterna när de skall skicka tidskrifter mellan ordinarie utgivningar.

Varje förändring som Posten har gjort har med andra ord medfört försämringar för tidskrifterna.

För att minska portokostnaderna för udda utskick finns visserligen möjlighet att köpa s.k. frankoetiketter i olika valörer för 250 gram, 500 gram och 1 000 gram. Dessa måste dock beställas och betalas i förväg.

Tidskrifter som ges ut av föreningar har möjlighet att utnyttja portot för föreningsbrev. Detta porto har inte haft lika stor kostnadsökning som det ordinarie portot. Den senaste höjningen skedde den 1 juli 1997 då portot för föreningsbrev upp till 100 gram höjdes från 3,20 kronor till 3,50 kronor eller ca 9 %. För brev upp till 250 gram höjdes portot från 11,50 kronor till 14 kronor eller med 22 %.

Frågan är dock hur länge frankoetiketterna och föreningsbrevsportot kommer att finnas kvar. Några garantier kan vad utredningen erfarit Posten inte ge.

Majoriteten av tidskrifterna distribueras som posttidning, vilket kräver en upplaga som överstiger 1 000 exemplar. Av de tidskrifter som svarade på enkäten uppger en majoritet på 65 % att de skickar tidskriften som posttidning, 22 % utnyttjar föreningsbrev och resten skickar tidskriften med vanligt brevporto.

Det lilla språkområdet svenskan begränsar av naturliga skäl upplagorna och de flesta kulturtidskrifter har upplagor som ligger under 1 000 exemplar.

Att dessutom skicka tidskrifter med normalporto inom Norden och övriga utlandet är också dyrt. Ett exempel på en ”drabbad” tidskrift är Café Existens som har en tredjedel av sina prenumeranter i Norden.

Svårt få överblick

Postens taxor är en snårskog som är svår för den enskilda tidskriften att ta sig igenom. Följande exempel illustrerar hur svårt det är att få en överblick över vad det kan kosta för en tidskrift att skicka ut ett brev på 500 gram beroende på vilken lösning man väljer – eller snarare har råd att investera i.

Om man investerar i en frankeringsmaskin kostar portot 24,60 kronor, med ett särskilt "kreditlock", dvs. man betalar in i förväg, 23,12 kronor. Skickar man 100 exemplar kan man komma ned till 23,40 kronor respektive 22 kronor. Köper man frankoetiketter (som skall betalas in i förväg) kostar det 16 kronor. Skickar man 1 000 exemplar kommer man ned till 12,75 kronor. Skickar man tidskriften som posttidning kostar det 8,51 kronor men då måste man ha över 500 exemplar och med över 1 000 ex kostar det 7,30 kronor.

Med andra ord måste man komma upp i upplaga. Man kan få skicka med 1 000 exemplar-portot, även om upplagan är mindre, men måste ändå betala för 1 000 exemplar. Dessutom kostar det 5 000 kronor att registrera tidskriften som posttidning plus en årlig avgift på 2,371 kronor. Att skicka som posttidning kan dock vara lönsamt även om tidskriften har mindre upplaga än 1 000 exemplar.

Men det finns även andra regler när man är registrerad som posttidning som man måste hålla sig till; formatet måste vara detsamma, vilket bl.a. drabbar tidskrifter som Filmkonst som kommer ut i olika skepnader och storlekar från nummer till nummer.

Postens regler styr många tidskrifters format och omfång eftersom maxgränsen för föreningsbrev är 100 gram – därför väger många föreningstidskrifter max 100 gram inkl. kuvert.

Marknadsföring är också en portofråga

Att värva prenumeranter är också en porto- och distributionsfråga. Man räknar med att normal livslängd för en prenumeration är fem år. Alltså måste prenumerationsstocken ersättas med 20 % nya prenumeranter per år om man vill hålla upplagan intakt. För en tidskrift med en normalupplaga på 1.000 prenumeranter krävs mycket arbete för att värva 200 nya varje år – och naturligtvis om man vill öka upplagan ytterligare. Nya prenumeranter når man ofta genom olika utskick, bl.a. av provnummer.

På Progek märker man att prenumerationerna minskar genomgående för alla tidskrifter både bland bibliotek och privatpersoner.

Få vet kanske om att tidskriften finns. Tidskrifterna måste marknadsföra sig och hitta sin målgrupp, vilket kräver ett ihärdigt arbete där man är beroende av utskick till presumtiva prenumeranter i form av brev och påseendexemplar av tidskriften. Många tidskrifter väljer att skicka med foldrar och kuponger med prenumerationserbjudande i andra tidskrifter. Men även då tar posten ut en extra avgift beroende på hur foldern är beskaffad; ibladad, inhäftat, storlek, vikt etc. i förhållande till den tidskrift foldern medföljer.

Kulturporto

Under senare år har krav rests på ett särskilt kulturporto. Från Postens sida har man motsatt sig ett sådant porto med hänvisning till att det inte finns ekonomiskt utrymme inom Posten för detta. Istället skulle det krävas ett extra bidrag från staten för att täcka "inkomstbortfallet". Posten har också motsatt sig ett kulturporto med hänvisning till att det skulle vara svårt att hantera ett sådant specialfall.

I dag ger Kommunikationsdepartementet Posten bidrag för att man kostnadsfritt distribuerar blindskrift och talböcker inom ramen för det anslag Post- och telestyrelsen får för särskilda samhällsåtaganden. Bland dessa finns även kassetidskrifter.

11.9 Distribution och lösnummerförsäljning

Var hittar man lösnummer av kulturtidskrifter? Kanske i någon enstaka väl sorterad bokhandel som tillhandahåller ett visst utbud av framför allt litterära tidskrifter – lokala eller "rikstidskrifter". I bästa fall i någon av de tio Press stop-butiker som finns i landets större städer. Eller i de försäljningsställen för tidskrifter som drivs av tidskriftsverkstäderna i Lund och Göteborg eller av Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter i Mediarummet i Stockholm. Ett och annat bokcafé som drivs av ideella krafter kan också ha kulturtidskrifter i sitt sortiment. Råkar man befinna sig på ett evenemang som musikfestival, poesidagar eller berättarcafé händer det att tidskrifter säljs via bokbord eller ambulerade försäljare.

Några tidskrifter försöker hitta sin specialintresserade läsare via t.ex. musikaffärer, skivhandeln, sportbutiker, Tredje världen-butiker etc.

Hur man marknadsför sin tidskrift och hittar lämpliga distributionsvägar beror mycket på redaktionens uppfinningsrikedom, ork och inte minst tillgång på människor som är villiga att satsa lite extra utöver mödan att redigera och få tidskriften tryckt. Och som har förmågan att

hitta kringvägarna runt de stora etablerade distributionsföretagens motorvägar som utestänger kulturtidskrifter med små upplagor, dålig ekonomi och ibland något oregelbunden utgivning.

Biblioteken är ett av kulturtidskrifternas viktigaste fönster ut mot världen och nya läsare. Det gäller såväl folk- som skolbibliotek. Via biblioteken distribueras också Kulturtidskriftskatalogen. (Se vidare avsnittet Biblioteken och tidskrifterna.) När biblioteken minskar sina tidskriftsprenumerationer försvinner inte bara en viktig inkomstkälla för tidskrifterna utan också en viktig exponering för att nå nya läsare och förhoppningsvis även nya prenumeranter.

Ovanstående beskrivning bekräftas också av svaren från de tidskrifter som svarade på enkäten. Många – 56 av 143 – uppger att tidskriften finns i bokhandeln, men då rör det sig om någon enstaka lokal bokhandel eller några av de bättre sorterade bokhandlarna. Någon rikstäckande spridning är det långt ifrån tal om. Ett ytterst litet antal finns i Pressbyrån (6 av 143).

Kulturtidskrifternas upplagor är till 90 % prenumererad.

Ändrade distributionsvillkor

En annan bidragande orsak till tidskrifternas svårighet att nå ut är den tidvis kaotiska utveckling som skett inom distributionen, som i dag domineras av de stora och väletablerade tidskrifterna.

Under lång tid hade Svenska Pressbyrån ett omfattande och rikstäckande distributionsnät för all press, däribland tidskrifter. Pressbyrån vann sig om neutralitet och uteslöt inte utgivare från distributionen, vilket gynnade de mindre tidskrifterna.

Pressbyrån ombildades år 1985. Distributionen kom att skötas av Pressens Samdistribution AB, Presam, ägt av ett hundratal tidskriftsförlag som Presam distribuerade. Presam delades i sin tur 1989 upp i fyra delar: morgonpress, kvällspress, bastidskrifter och specialtidskrifter. En förändring av hela strukturen ägde rum 1991 i och med att dagspressen lämnade den gemensamma distributionen. De stora tidskriftsförlagen beslöt 1992 att bilda ett eget distributionsföretag Tidsam som fick en dominerande ställning på marknaden med 85 % av den lösnummerförsålda tidskriftsupplagan och ca 12 000 återförsäljare. År 1994 upplöstes Presamkoncernen.

Den del av det gamla Presam som stod utanför Tidsam ombildades till nytt bolag; Predab. Detta gick i konkurs 1993. Efterträdare till detta bolag blev SM-distribution numera Interpress, som är helt privatägt.¹

¹ Det här är en utveckling som också följts av Rådet för mångfald inom massmedia.

Två dominerande distributörer

I dag finns två stora dominerande distributörer: Tidsam och Interpress (tidigare SM-distribution).

Andra distributörer är Progek i Göteborg som i dag distribuerar ett stort antal tidskrifter till prenumeranter och som försöker skapa ett utbyggt distributionssystem för tidskrifter till bokhandel. En annan aktör på området är Press Stop-kedjan som ägs av Bror Lundbergs Eftr. och som driver tio Press Stop-butiker.

Seelig distribuerar inga tidskrifter alls till bokhandeln. Bibliotekstjänst förmedlar via TidningsCentralen prenumerationer till framför allt folk- och skolbibliotek. Andra prenumerationsförmedlare är Wennergren & Williams.

Tidsam

Tidsam startade 1992 och ägs av Bonniers till 40 %. Övriga ägare är Allers, Egmont och Albinsson & Sjöberg. Tidsam dominerar distributionsmarknaden med 85 %. Företaget distribuerar huvudsakligen ägarförlagens tidningar (70 %). Men efter beslut hos Konkurrensverket tvingas man även distribuera andra förlags tidskrifter.

Tidsam har ca 12 000 återförsäljare över hela landet som distribuerar 70 miljoner tidskriftsexemplar per år eller 200 titlar. Kravet för att Tidsam skall distribuera en tidskrift är att den har minst 10 000 exemplar i lösnummerupplaga och utkommer med minst sex nummer per år. Inträdesavgift är 180 000 kronor.

Interpress

Svenska Interpress AB ägs av Michael Wehtje och distribuerar media-produkter; tidskrifter, dagstidningar, böcker, video, cd och närliggande produkter. Interpress levererar över 200 svenska titlar och 2 000 utländska tidskrifter och dagstidningar.

Interpress startade under namnet Svensk Media Distribution AB våren 1994 då man tog över lokaler och utrustning från Predab i Eskilstuna som gick i konkurs i december 1993.

Företaget omsätter ca 280 miljoner kronor och distribuerar till ca 8 000 handlare inom detalj-, service- och fackhandeln runt om i Sverige. Man uppger att företaget har en marknadsandel på 15 %. Enligt Interpress har man efter Konkurrensverkets beslut i januari 1996 vidkännts ett stort bortfall eftersom Tidsam måste öppna sin distributionsapparat även för titlar utanför ägarförlaget. Detta har inneburit att

Interpress förlorat flera stora tidskrifter som kunder till Tidsam som kan erbjuda bredare distributionsnät till väsentligt lägre kostnader. Detta har tvingat Interpress att hitta en ny strategi med prissänkningar för tidskrifter med stora volymer och avgiftshöjningar för mindre special- och kulturtidskrifter.

I dag kostar det 1 800 kronor att inregistrera ett nytt förlag hos Interpress, vilket är en engångssumma. Sedan tillkommer en avgift på 5 000 kronor per förlag och år samt 20,00 kronor i titelavgift per år. Varje utgåva kostar dessutom 500 kronor. För en tidskrift som kommer med fyra nummer per år innebär detta en årlig kostnad på 9 000 kronor. Återförsäljarens provision ligger på 22,5 % per sålda exemplar (exklusive moms) och ett minimum på 7 kronor per exemplar eller ett minimum per utgåva på totalt 5 000 kronor. Till detta kommer diverse avgifter för olika typer av merarbete. Tidskrifterna skall levereras tisdagar veckan innan de skall börja säljas ute i handeln.

Press Stop Bror Lundbergs Eftr. AB

Press Stop Bror Lundbergs Eftr. AB ägs av Gunnar Busk som köpte en tidningsaffär på Odengatan i Stockholm av Bror Lundberg på 1980-talet. Bror Lundberg hade efter kriget börjat importera engelskspråkiga tidskrifter, en verksamhet som Gunnar Busk fortsatte att utveckla.

Gunnar Busk är ensamägare till verksamheten. I dag driver företaget tio Press Stop butiker i Stockholm (fyra butiker), Göteborg, Malmö, Linköping, Västerås, Uppsala och Umeå. En elfte butik har nyligen öppnats i Lund.

Villkoren för tidskrifterna är tämligen smidiga och enkla. Någon inträdesavgift krävs inte. Av försäljningen får tidskriften 55 % av priset och Press Stop tar 45 % i provision. Eventuella returer makuleras av butiken. Tidskrifterna kan själva bestämma varje nummers försäljningstid, dvs. hur länge numret skall finnas i butiken innan avräkning sker.

Varje butik rapporterar regelbundet via modem till det centrala datorsystemet vilka tidskrifter som sålts och hur många exemplar som finns kvar.

För varje förlag görs en sammanställning per titel när försäljningsperioden är över och inom tio dagar sätts pengarna in på förlagets konto. Därefter har förlaget ytterligare tio dagar på sig för att kontrollera returerna, därefter makuleras de av butiken.

Totalt omfattar sortimentet ca 2 000 titlar – framför allt utländska facktidskrifter. Ca 30 svenska kulturtidskrifter finns till försäljning.

Progek

Progek i Göteborg är en servicebyrå som erbjuder tidskrifter hjälp med prenumerationsregister, distribution, fakturering och vissa marknadsföringsinsatser. Dessutom sköter Progek bokföring och andra ekonomitjänster samt förvaltar kundernas medel, det senare inom Progek progressiv sparkassa ekonomisk förening.

Progek bildades 1979 som ett arbetskooperativ med åtta delägare, i dag är Per-Åke Wilhelmsson ensam ägare. Det officiella namnet är Progek progressiv ekonomitjänst ekonomisk förening. Bland kunderna finns förutom kulturtidskrifter även ideella föreningar, fria teatergrupper, förlag samt en del institutioner inom statlig förvaltning som Kulturrådet och Sida.

Progek tillhandahåller även underlaget för innehållet i Kulturtidskriftskatalogen.

I dag distribuerar Progek tidskrifter till bokhandel och bokcafeer. Totalt rör det sig om 45 tidskrifter som utnyttjar denna tjänst. Progek tar själv inte kontakt med försäljningsställena utan det är upp till varje tidskrift att själva leta upp intresserade försäljare. Därefter tar Progek hand om register, uppföljning och fakturering. Distributionen till försäljningsställena sköter antingen Progek eller tidskrifterna själva. I det senare fallet tillhandahåller Progek etiketter på försäljningsställena och tidskrifterna distribueras samtidigt som de skickas ut till prenumeranterna.

För Progeks tjänster betalar tidskrifterna 7,50 kronor per försäljningsställe och utgåva.

Tre gånger om året gör Progek en beställnings- och inventeringslista som skickas runt till samtliga bokhandlare och andra försäljningsställen. Genom denna lista erbjuds indirekt andra tidskrifter än de som kanske ursprungligen tog kontakt med handeln. Idag distribuerar Progek till ett hundratal försäljningsställen inkl. bokcaféer.

Försäljningsställena anger på inventeringslistan hur många exemplar av varje tidskrift som återstår. Dessa makuleras och Progek skickar sedan en faktura till respektive försäljningsställe och så småningom fördelas intäkterna till respektive tidskrift.

Det har förts diskussioner mellan Kulturrådet och Progek om ett särskilt distributionssystem för kulturtidskrifter där Kulturrådet skulle stå för kostnaderna för katalog och presentationer. Kulturrådet skulle täcka de administrativa kostnaderna och vara huvudansvarig för systemet. Men diskussionerna har ännu inte resulterat i något konkret i avvaktan på att Progek behöver ett nytt datasystem för kunna sköta en så pass omfattande distribution som det skulle bli frågan om.

Bokhandeln

Få bokhandlare tillhandahåller kulturtidskrifter i sitt ordinarie sortiment. I bästa fall finns några tidskrifter som BLM, Artes och liknande och kanske någon lokal tidskrift som lämnas in av redaktionen direkt. Om bokhandeln säljer kulturtidskrifter beror det ofta på att det i personalen finns någon som är särskilt intresserad av att driva en sådan avdelning. Ofta behövs någon som är införstådd med tidskrifternas ibland oregelbundna liv och som vet om när nya nummer är på gång eller om redaktionen är inne i en tillfälliga svacka.

Varken inom Bokia, Akademibokhandeln eller Julbocken AB har man centralt diskuterat möjligheten att bygga upp en distributionsapparat för tidskrifter till bokhandeln. Inte heller inom Seelig har frågan om tidskriftdistribution till bokhandeln varit uppe på dagordningen. Det är istället upp till varje enskild bokhandel att själv ta in kulturtidskrifter till försäljning. Det finns flera bokhandlare som gör det i dag. Någon noggrann kartläggning av detta har utredningen av tidsskäl inte kunnat göra.

En bokhandel som profilerat sig på försäljning av kulturtidskrifter är Hedengrens bokhandel i Stockholm. Följande kan tjäna som exempel på hur hanteringen av tidskrifter i bokhandeln går till i dag. I dag finns ett 80-tal tidskrifter i sortimentet. Några är på väg ut eftersom redaktionerna har råkat i ekonomiska eller personella svårigheter. Nya kommer in. Man säljer från ca 5 exemplar av ett nummer till kanske 50. Det finns en kärna av kvalitetstidskrifter som nästan alltid säljer bra. Blir något nummer eller en ny tidskrift uppmärksam i massmedia märks det omedelbart på försäljningen. Man märker också om redaktionen har medlemmar som verkligen brinner för sin tidskrift. De är i allmänhet också uppfinningsrika när det gäller att marknadsföra tidskriften.

Det är svårt att få tidskriftshanteringen att bli effektiv om det inte finns någon anställd i bokhandeln som själv är intresserad av tidskrifter och som ser till att avdelningen fungerar. På Hedengrens har man velat profilera sig som en bokhandel som bl.a. säljer kulturtidskrifter. Tidskrifterna finns inte enbart i hyllorna på tidskriftsavdelningen utan även som lockvaror på disken vid kassan där kunderna i väntan på sin tur kan titta och bläddra i tidskriften. Hedengrens får de flesta tidskrifterna i kommission via Progek.

Kulturpunkter

På 1980-talet gjorde Kulturrådet i samarbete med Progek ett försök med lösnummerförsäljning av kulturtidskrifter via ett antal s.k. Kultur-

punkter. Ett antal kiosker och tobakshandlare engagerades i försöket. Via dessa kunde tidskrifter beställas och avhämtas efter ett par dagar.

Försök med försäljning via tidskriftsverkstäderna

Tidskriftsverkstäderna bedriver också försäljning av tidskrifter, allt från medlemstidskrifter till ett mer heltäckande sortiment av tidskrifter. Genomgående är detta ingen lukrativ verksamhet utan mer att betrakta som en form av marknadsföringsåtgärder för tidskrifterna.

Tidskriftsbutiken i Lund

I Lund öppnade Lunds tidskriftsverkstad butik i anslutning till sina lokaler på Mårtensstorget 3 i centrala Lund hösten 1993. Verksamheten har kunnat drivas tack vare årligt stöd från Kulturrådet.

Sortimentet i butiken är till stor del identiskt med de tidskrifter som finns i Kulturtidskriftskatalogen. I dag har butiken drygt 200 tidskrifter i sitt sortiment. Dessutom säljs verkstadens medlemstidskrifter samt en del böcker utgivna av tidskriftsförlagen.

Det finns också möjlighet att beställa tidskrifter via Internet från butiken som kontinuerligt presenterar nyinkomna nummer.

Kundunderlaget består dels av spontana besök – en form av marknadsföring av tidskrifter. Även om man kanske inte alltid köper en tidskrift med sig hem, så har man fått kunskap om utbudet och möjlighet att komma tillbaka. Dels finns en fast kundkrets som regelbundet kommer in. Närheten till torghandeln på Mårtensstorget bidrar också till fler spontanbesök.

Hösten 1997 flyttar Lunds tidskriftsverkstad till Malmö, där man bl.a. kommer att få större och mer butiksanpassad lokal med skyltfönster i gatuplanet. Något som tyvärr saknats på Mårtensstorget.

Göteborgs tidskriftsverkstad

Verkstaden hade under en tid en tidskriftskiosk på Pusterviksteatern där man sålde tidskrifter i anslutning till föreställningar och andra evenemang.

Sedan september 1993 har verkstadens medlemstidskrifter sålts på Frölunda bibliotek. Initiativet kom från biblioteket, som redan från början varit engagerade i att visa upp och sälja verkstadens tidskrifter, samt sprida allmän information om kulturtidskrifter.

I Stadsteaterns nya foajé säljer tidskriftsverkstaden ett urval tidskrifter genom ett samarbete med personalen i baren. Tanken är att verksamheten efterhand skall utvecklas att omfatta icke-medlemstidskrifter, framför allt sådana med direkt anknytning till teater.

Hösten 1996 inleddes ett samarbete med Antikvariat Lemming som bl.a. specialiserat sig på kurslitteratur i samhällsvetenskap och humaniora. De 41 medlemstidskrifterna bildar bas. Dessutom kommer man att sälja övriga verkstaders medlemstidskrifter. Man har också för avsikt att sälja en del utländska kulturtidskrifter.

Stockholms tidskriftsverkstad

Verkstaden i Stockholm har i dag ingen försäljning av tidskrifter, men diskussioner pågår om att sälja medlemstidskrifterna i Tidskriftsbibliotekets informationsdisk.

Mediarummet i Gamla stan i Stockholm

Mediarummet på Stora Nygatan 26 i Stockholm drivs i samverkan mellan ett antal mindre förlag och tryckerier tillsammans med En Bok för Alla. Här disponerar Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter kansli lokal. I butiken säljs föreningens medlemstidskrifter på kommissionsbasis – i dag ca 80 stycken. Butikslokalen kan även disponeras av tidskrifterna för olika arrangemang.

11.10 Upphovsrätt

Upphovsrättens ändamål är att skydda författares, journalisters, bildkonstnärers, tonsättares m.fl. verk mot bl.a. olaglig kopiering. Rättigheterna regleras genom lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Sedan fotolagen upphävdes 1994 regleras även fotografernas rättigheter i upphovsrättslagen (URL).

Upphovsrättslagen ger upphovsmannen ensamrätt att förfoga över sitt verk genom att göra det tillgängligt för allmänheten, mångfaldiga det och sprida exemplar av verket.

Upphovsrätten omfattar också en ideell rätt – s.k. *droit moral*. Det innebär att upphovsmannen har rätt att bli namngiven när exemplar av verket framställs och är skyddad mot att verket ändras på ett sätt som kränker hans litterära eller konstnärliga anseende.

Det upphovsrättsliga skyddet består under upphovsmannens livstid och sjuttio år efter utgången av dödsåret. För fotografier som inte räknas som verk är skyddstiden 50 år efter det år då bilden framställdes.

De inskränkningar som finns i upphovsrättslagen gäller bl.a. rätten att kopiera för enskilt bruk (dock inte datorprogram), dvs. för framställarens eget behov eller hans eller hennes närmaste familj- eller vänskrets. Det anses också vara enskilt bruk om någon för sitt personliga bruk kopierar inom ramen för sitt eget arbete i en yrkesverksamhet. Däremot kan inte ett företag, en organisation eller en myndighet kopiera för de anställdas behov.

En biblioteksbesökare kan med andra ord kopiera en artikel ur en tidskrift på biblioteket för enskilt bruk, men det är förbjudet att sedan kopiera upp ett större antal kopior för spridning inom t.ex. en skolklass eller på en arbetsplats.

Bonus

Bonus är en ideell förening som inkasserar, förvaltar och fördelar ersättningar för mångfaldigande av litterära och konstnärliga verk samt fotografiska bilder. På uppdrag av medlemmarna förhandlar Bonus om kopieringsavtal som upplåter viss rätt till fotokopiering för undervisningsändamål inom hela utbildningssektorn; kommunal, landstingskommunal, statlig samt privat. I dag har Bonus 17 medlemsorganisationer – utgivar- och upphovsmannaorganisationer.

Enligt upphovsrättslagens bestämmelser om s.k. avtalslicens blir Bonus-avtalen bindande även för utomstående upphovsmän. Avtalslicenserna omfattar både svenska upphovsmän som står utanför organisationerna och utländska upphovsmän. För att ett kollektivt avtal skall kunna åberopas som grund för avtalslicens fordras att avtalet har ingåtts av en organisation eller organisationer som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området. Vidare förutsätts att det kollektiva avtalet rör kopiering inom undervisningsverksamhet som bedrivs i organiserade former. En utomstående upphovsman har dock alltid rätt att förbjuda att hans eller hennes verk kopieras.

Bonus har följande målsättning för verksamheten:

”Bonus’ medlemmar upplåter rättigheter för fotokopiering, när det är motiverat att kopiering sker som komplement till inköp av böcker, läromedel, tidningar, noter och bildmaterial.

Med detta som utgångspunkt skall Bonus tillvarata rättsinnehavarnas ekonomiska och ideella intressen enligt följande:

- Förhandla om kopieringsavtal på organisationernas uppdrag.
- Sprida information om upphovsrätten rörande kopiering.

- På förekommande avtalsområden bevaka upphovsrättens efterlevnad.
- Följa utvecklingen på kopieringsområdet, i fråga om både teknik och användning, såväl nationellt som internationellt.

Basen i verksamheten är kopieringsavtalen. Genom avtalen kan illegal kopiering minskas, övrig kopiering begränsas samt rättsinnehavarna ersättas för nyttjandet. Därmed främjas tillkomsten av nya verk. Samtidigt härmed kan legitima kopieringsbehov tillgodoses och nyttjarna bli medvetna om upphovsrätten och de intressen som denna skyddar.”

Bonus kasserar in de upphovsrättsliga ersättningarna som verksamhetsåret 1995/96 uppgick till 61,4 miljoner kronor. Ca 5 % används av Bonus för att täcka administrativa kostnader. Återstående medel fördelas av styrelsen på fem s.k. förvaltningsgrupper som representerar bok-, läromedel-, press, not- och bildområdena, där läromedel dominerar med 41,1 % följt av press 19,2 %, noter 15,1 %, bild 12,6 % och bok 12,0 %.

Fördelningen baseras på statistiska undersökningar som görs i samarbete med professionella undersökningsinstitut. Dessa ger information om hur mycket skyddat material som kopieras, dels hur kopieringen fördelar sig mellan skilda materialkategorier som t.ex. press, noter och bilder.

Medlemsorganisationerna bestämmer själva hur de fördelar medlen vidare till rättsinnehavarna. Ofta används Bonus-medlen för stipendier, utbildning eller individuell fördelning.

Bonus bedriver en särskild informations- och kontrollverksamhet som riktar sig mot högskolor, gymnasier och grundskolor som besöks av kopieringsombud. Dessa informerar om reglerna och rapporterar till Bonus om reglerna inte efterföljs.

Presskopia

Föreningen Presskopia bildades 1982 av pressens organisationer med uppgift att sluta avtal om kopiering. Avtalet ger abonnenten rätt att kopiera redaktionell text för interninformation. För detta nyttjande erhåller medlemsorganisationerna Föreningen Sveriges Tidskrifter, Svenska Journalistförbundet, Sveriges Författarförbund och Tidningsutgivarna ersättning via Föreningen Presskopia.

ALIS

ALIS är en ideell förening bildad av Dramatikerförbundet, Författarförbundet, Journalistförbundet och Läromedelsförfattarnas förening för att bevaka och tillgodose upphovsmännens ideella och ekonomiska intressen när offentliggjorda och/eller utgivna verk vidareanvänds. Genom förvaltningsuppdrag åtar sig ALIS att för de litterära upphovsmännens del förhandla med nyttjare, samverka med andra rättighetshavare och organisationer, träffa avtal om nyttjande och inkassera samt fördela ersättning för nyttjande. Stor del av ALIS' verksamhet rör den vidareanvändning av litterära verk som sker genom ny teknik.

Copyswede

Copyswede är en ekonomisk förening som bildades år 1982 av tio organisationer inom KLYS tillsammans med STIM och NCB (Nordis Copyright Bureau). Copyswedens uppgift är för närvarande framför allt att avtalsbelägga det s.k. grannlandstittandet på TV-programmen.

Upphovsrätten och digitala medier

När det gäller upphovsrättens tillämpning för digitala medier är läget inte helt klart. En intensiv debatt pågår föranledd av de tillägg till Bernkonventionen som behandlades vid en diplomatisk konferens i Genève den 2–20 december 1996. Förslaget inför konferensen hade lagts fram av FN-organisationen WIPO (World Intellectual Property Organisation). Från bibliotekshåll har man motsatt sig resultaten av konferensen.

11.11 Minskade biblioteksprenumerationer – ökad kopiering

Många kulturtidskrifter har under de senaste åren märkt en nedgång i antalet biblioteksprenumerationer. Det innebär inte bara ett inkomstbortfall för tidskriften utan också en försämrad marknadsföring.

Under 1978–1988 ökade bibliotekens tidskriftsprenumerationer med 30 %. Samtidigt låg inköpen av böcker och dagstidningar på samma nivå eller minskade. En nedåtgående trend började dock märkas redan i slutet av 1980-talet och denna har fortsatt under 1990-talet. Upp-

gifterna har hämtats ur rapporten *Folkbibliotek och tidskrifter. Några nedslag i verkligheten år 1996*. Britta-Lena Jansson, Statens kulturråd.

Prenumerationerna har minskat mer än titlarna; från 145 308 (1990) till 125 007 (1994) eller en minskning på 14 %. Under samma tid har antalet titlar sjunkit från 82 938 (1990) till 73 872 (1994), en minskning med 11 %.

Det kan finnas många orsaker till att prenumerationerna har minskat mer än antalet titlar. Ett skäl är att biblioteken i en krympande ekonomi strävar efter att försöka ha kvar titelbredden. Ett annat skäl är att antalet biblioteksenheter under denna period sjunkit kraftigt, från nästan 2 000 till ca 1 700 enheter. Ett tredje skäl är att tidskrifterna under 1990-talets början blivit dyrare jämfört med prisutvecklingen på böcker. På de bibliotek där man minskat tidskriftsanslaget i proportion till det totala mediaanslaget har antalet prenumerationer minskat. Andra bibliotek har prioriterat tidskrifterna genom att bibehålla antalet prenumerationer. Få bibliotek har ökat antalet prenumerationer.

Svaren i utredningens enkät till kulturtidskrifterna bekräftar den bild över minskade biblioteksprenumerationer som Britta-Lena Jansson tar upp i sin undersökning. Av de 129 tidskrifter som lämnat uppgifter på just dessa frågor anger 45 % en minskning, 36 % oförändrat antal biblioteksprenumerationer och 18 % har märkt en viss ökning. Bland de senare finns en del nystartade tidskrifter som av naturliga skäl bör uppleva en prenumerationsökning och tidskrifter som slagits samman med andra.

Samtidigt som biblioteksprenumerationerna minskar ökar inte minst den oreglerade kopieringen av tidskrifternas innehåll.

Ett skäl till den ökande kopieringen är att det via Artikelsök blivit lättare och enklare att hitta artiklar.

Av de 512 tidskrifter som Artikelsök år 1997 indexerar finns 143 stycken eller 27,9 % i 1997 års Kulturtidskriftskatalog. Dessa kulturtidskrifter utgör 54 % av det totala antalet kulturtidskrifter i katalogen. Artikelsök har dessutom referenser till indexerade artiklar i kulturtidskrifter som upphört.

Det har stor betydelse för bibliotekens val av tidskrifter om de är indexerade i Artikelsök eller inte.

Den undersökning som Britta-Lena Jansson gjorde på sex olika bibliotek av varierande storlek visar att på samtliga bibliotek har kopieringen ökat. Den bilden motsägs något av en undersökning som gjordes i Göteborg och i Stockholm. Det skall också påpekas att kulturtidskrifterna ingår som en del i begreppet tidskrifter.

Under 1996 gjorde länsavdelningen vid Göteborgs stadsbibliotek en undersökning av fjärrlånebeställningar på tidskriftsartiklar. För att se om resultaten från göteborgsundersökningen stämde överens med erfa-

renheter från Stockholms län gjordes en liknande undersökning där av fjärrlånen under två veckor från 18 mars – 1 april 1997. Materialet har sammanställts av Göteborgs stadsbibliotek. Flera likheter framkom:

- Antalet beställningar från skolbibliotek var förhållandevis stort, ca 30 %.
- Antalet artiklar från 1993 och bakåt var nästan dubbelt så många jämfört med åren 1994–1996. Ingen efterfrågan fanns på artikelkopior från löpande årgång.
- Det finns inget som tyder på att biblioteken i stället för att prenumrera på kulturtidskrifter väljer att göra artikelbeställningar. Det är andra typer av tidskrifter som efterfrågas.

I utredningens enkät till kulturtidskrifterna ställdes frågan: Skulle ni önska ersättning för kopiering? Svaren fördelar sig på nästan hälften ja och hälften nej, med en viss övervikt för ja. Många intar en klar ställning för eller mot. Många tidskrifter vet om att deras artiklar kopieras och efterlyser någon form av kontroll och ersättning. Några är tveksamma på grund av farhågor för ökad administration eller att de anser att en kontroll är ogenomförbar.

Åtskilliga tidskrifter ser kopieringen som en form av marknadsföring eller så vill de av rent ideologiska skäl att tidskriftens budskap skall spridas till en vidare krets. Det gäller särskilt politiska tidskrifter eller tidskrifter som är angelägna om att få sprida sitt budskap. Man kan bland vissa tidskrifter ana en viss okunskap om upphovsrätt – man tror sig inte kunna hävda upphovsrätten på grund av att artikelförfattarna inte ersätts ekonomiskt för sitt arbete.

Många kulturtidskrifter är i dag inte delaktiga i de kollektiva upphovsrättsliga förhandlingar som sker mellan företrädare för tidningar och tidskrifter via organisationer som Bonus, Presskopia och företrädare för stat, kommuner och utbildningsväsendet på olika nivåer. Anledningen är att tidskrifterna antingen inte känner till möjligheterna eller att de anser det vara för dyrt/krångligt att vara medlemmar i en organisation som företräder tidskrifter i förhandlingarna.

11.12 Tidskrifter på bibliotek

Tidskrifter utnyttjas allt mer i bibliotekens referensarbete. Tack vare referensdatabaserna är tidskrifternas innehåll mer lättåtkomligt och kan utnyttjas mer, vilket gör bibliotekens tidskriftshantering både viktigare och mer ekonomiskt försvarbar. De nya läroplanerna för såväl grund- som gymnasieskolan lägger stor vikt vid självständig informations-sökning, vilket har gjort att biblioteken har fått en allt viktigare roll,

både folk-, skol- och gymnasiebibliotek. I allmänhet erbjuder skol- och gymnasiebiblioteken ett grundbestånd av de mest utnyttjade tidskrifterna. För ytterligare fördjupning hänvisas eleverna ofta till ortens folkbibliotek.

Tidskrifternas andel av det totala mediaanslaget på folkbiblioteken brukar ligga på ca 12 %. De större länsbiblioteken har förhållandevis fler tidskrifter, ca 800. Flest har Stockholm med drygt 1 750 och Malmö med 1 600. Sammantaget räknar man med att det finns 143 000 seriella publikationer inkl. tidningar på de svenska folkbiblioteken. (Enligt en artikel av Tomas Lidman i Bokvännen.)

Detta skall jämföras med de vetenskapliga biblioteken som lägger ned stora resurser på att hålla ett stort tidskriftsbestånd men som naturligtvis har en helt annan uppgift än folkbiblioteken och där tidskrifter spelar en helt annan roll bl.a. på grund av sin aktualitet. Ett stort allmänvetenskapligt forskningsbibliotek disponerar i snitt ca 40 % av budgeten på tidskrifter. Avancerade specialbibliotek i medicin använder 90 % av budgeten på tidskrifter.

Av det totala tidskriftsbeståndet i landet håller sig de vetenskapliga biblioteken med ca 130 000 titlar på de allmänvetenskapliga biblioteken, ca 50 000 på specialbiblioteken.

Det är svårt att få en heltäckande bild över kulturtidskrifternas situation på landets folkbibliotek. SCB slår i sin statistik ofta samman tidskrifter och dagstidningar. Beställningar på prenumerationer via t.ex. Bibliotekstjänst sparas inte. Det är också vanskligt att göra jämförelser mellan olika bibliotek på grund av föränderliga budgetnormer, kommunstrukturer som ändras, tillfälliga omprioriteringar och uppgifter som inte sparas.

På uppdrag från Statens kulturråd har Britta-Lena Jansson undersökt hur fem folkbibliotek av olika storlek arbetar med tidskrifter; Borgholm, Danderyd, Kalmar, Ljusdal, Malmö och Åsele.

Borgholm

Borgholm blev på 1980-talet känt som ett bibliotek som satsade mycket ambitiöst och medvetet på kulturtidskrifter, delvis med stöd från Statens kulturråd. Man har fortsatt att prioritera tidskrifterna och har inte skurit ned på antalet prenumerationer. I dag har man 287 tidskrifter, lokalerna begränsar ytterligare expansion. Jämfört med kommunerna av liknande storlek har Borgholm dubbelt så många tidskriftsprenumerationer. Trots detta har bibliotekets fjärrlån av tidskriftskopior ökat. En orsak är bl.a. tillväxten av Komvux-utbildningar.

På biblioteket i Borgholm arbetar man aktivt för att beståndet skall vara levande och ha en naturlig del av verksamheten. Satsningen på tidskrifter är medveten, både för referensarbetet och skolan. Tidskrifterna ses som ett komplement till eller ibland som en ersättning för fackböcker inom speciella områden.

Tidskrifterna lånas ut, tidigare lika länge som böckerna, numera under 14 dagar. I princip lånas inte senaste numret ut.

Borgholm har ända sedan tidskriftsprojektets start fört statistik över utlånade tidskrifter. År 1980 lånade huvudbiblioteket ut 974 exemplar, 1990 var utlåningen från huvudbiblioteket 7 585, från hela bibliotekssystemet 13 884 exemplar. Fjärrlånen har också ökat. Man lånar främst från andra bibliotek i länet eller från lånecentralen i Malmö. Antalet beställningar på tidskriftsartiklar har mer än fördubblats på ett par år.

Danderyd

Danderyd med sina 28 000 invånare är ett exempel på en kommun inom en av de tre storstadsregionerna. Danderyd har färre tidskrifter än andra kommuner i samma storlek. Biblioteket har ca en fjärdedel av titlarna i Kulturtidskriftskatalogen. Av det totala medieanslaget används 15–20 % till tidnings- och tidskriftsprenumerationer. Under 1990-talet har biblioteken i länet samverkat bl.a. på tidskriftsområdet.

Danderyds bibliotek har inte någon speciell profil i valet av tidskrifter, men anser sig ta ett kulturpolitiskt ansvar för tidskrifterna. Tidskrifterna finns på en särskild avdelning. Det senaste numret är inte till utlån, tidigare nummer lånas ut under en vecka. Eftersom utlåningen tidigare var längre har omsättningen ökat och därmed den totala utlåningen, framför allt av de mest populära tidskrifterna.

Man märker i Danderyd inte av så mycket av skolans nya arbetssätt, eftersom det finns bra grundskole- och gymnasiebibliotek i kommundelen. Kopiering och beställning av kopior ur tidskrifter har inte ökat nämnvärt.

Kalmar

Kalmar stadsbiblioteks samlingar är bas för den regionala biblioteksverksamheten. Varje enhet inom bibliotekssystemet gör sina egna inköp – dock i samråd med varandra. På huvudbiblioteket är bokanslaget uppdelat på arbetslagen. Dessa diskuterar tidskrifterna inom sitt område varefter inköpen samordnas centralt. Som hjälpmedel för inköpen används Kulturtidskriftskatalogen.

Tidskrifter som ingen öppnat plockas bort. Det gäller även gratis-tidskrifter. Inga dublettköp görs. Under 1991–1993 gjorde biblioteket en genomgång av tidskrifter och sa upp dem som inte användes. En bevarandeplan upprättades också.

Tidskriftsanslaget har varit relativt konstant i förhållande till det totala mediaanslaget, trots att man numera inom vissa ämnen som t.ex. data heller väljer tidskrifter än böcker. Högre prenumerationspriser har emellertid medfört att antalet prenumerationer har minskat.

Kalmar har ett stort antal tidskrifter jämfört med kommuner i samma storlek. Medel för media kommer dock även från Kalmar Läns Bibliotek. Av Kulturtidskriftskatalogens titlar har Kalmar i dag ca hälften. 1970 fanns 70 % av dessa vid biblioteket.

1992 infördes möjligheten att låna hem tidskrifter, utom det senaste numret, på sjudagarslån. Följden är att utlåningen har ökat och antalet kopior har minskat. I viss mån opponerade sig gymnasiebiblioteken mot att löpande årgång lånades ut, eftersom det inte gick att få fram artiklar från de utlånade tidskrifterna. För att få fram kopior vänder man sig istället till andra bibliotek i länet eller till lånecentralen.

Länsbiblioteket effektuerade över 3 000 kopiaorder under 1995. Beställningarna har ökat successivt under 1990-talet.

Ljusdal

Ljusdals bibliotek har av Kulturrådet valts att vara ett modellbibliotek, nationellt och internationellt.

Urvalet av tidskrifter diskuteras i huvudsak vid ett möte på hösten, då de som är intresserade får vara med. Om fler önskemål på tidskrifter kommer in under året tar man upp det på ordinarie bokmöten. Artikelsök har stort inflytande på urvalet, vilket dock inte gäller Kulturtidskriftskatalogen.

De allmänna medieurvalsprinciperna gäller också tidskrifter. Man strävar efter att ha ett så brett bestånd som möjligt som täcker in alla ämnesområden. Biblioteket känner också ett ansvar för de politiska tidskrifterna liksom för kulturtidskrifterna.

Tidskriftsinköpen andel av mediaanslaget har ökat i takt med ökade prenumerationspriser. Man har strävat efter att behålla ungefär samma antal tidskrifter, trots att mediaanslaget i stort sett är oförändrat. Även om nolltillväxt inte är en uttalad princip stryks i praktiken en tidskrift om en ny tillkommer, ofta sådana som behövs för skolan.

Senaste numret lånas inte ut. För övriga nummer är lånetiden densamma som för böcker. År 1994 lånades det ut över 8 000 tidskrifts-

nummer, varav huvudbiblioteket lånade ut drygt 2 000. År 1995 hade utlåningen ökat med ytterligare 2 000.

Kopior av material som inte finns i Ljusdal beställs från annat bibliotek i länet. Beställningar från gymnasiet har ökat mycket trots att de har en egen artikelförsörjning. Kopieringen har ökat mycket kraftigt – 390 kopior 1993 och över 1 000 under 1994 – bl.a. beror det på att vidareutbildningarna har ökat i kommunen.

Malmö

Malmö stadsbibliotek har varit mycket aktivt när det gäller engagemanget i tidskrifter. I det årliga tidskriftsmötet deltar även stadsdelsbiblioteken. Kompletteringsköp under året tas upp på ordinarie bokmöten.

Ambitionen är att ha så stor bredd som möjligt vad gäller kulturtidskrifter, EU-tidskrifter, fulltextdatabaser etc. Vid neddragningar försöker man finna billigare alternativ men försöker alltid behålla ämnesbredden. Artikelsök har stor betydelse både vid eventuella neddragningar som vid nybeställningar.

Av de 249 titlarna i 1996 års Kulturtidskriftskatalog har Malmö 205, dvs. drygt 82 %. Både personal och allmänhet har tillgång till ett stort antal databaser på cd-rom och även Internet. Tidskriftsförteckningen Ulrich´s kompletteras av referensdatabaserna Artikelsök, Hälsö och Sjukvård, Magazine (Proquest), samt fulltextdatabaserna EBSCO och Facts on File.

Antalet titlar och prenumerationer har varit ganska oförändrat. Tidskrifternas andel av det totala mediaanslaget har dock ökat, vilket beror på att kostnadsökningen för tidningar och tidskrifter varit större än för övriga media. Med andra ord har de högre priserna inte medfört nedskärningar i tidskriftsbeståndet.

Tidigare lånade man äldre årgångar, men från sommaren 1996 sker ingen utlåning alls förutom av dubletter och invandrartidskrifter som cirkulerar inom biblioteksenheterna. Skälet till förändringen är att biblioteket lägger mer vikt vid tidskrifternas informationsroll. Funktionen som lånecentral underlättas också om beställt material finns tillgängligt direkt.

När det gäller utlåning av tidskrifter samt kopiering finns ingen separat statistik, men personalen på såväl stadsbiblioteket som lånecentralen upplever att såväl utlåning som kopiering har ökat. Dessutom har kopiesändningarna från lånecentralen ökat. Dessa innefattar även kopior ur referensverk och andra böcker. För 1996 beräknas beställningarna uppgå till 9–10 000.

Åsele

Åseles bibliotek ligger i en vidsträckt glesbygdskommun, som dessutom är en av landets befolkningsmässigt allra minsta. Jämfört med kommuner i samma storlek har Åsele ett stort urval av tidskrifter. Av de titlar som finns i Kulturtidskriftskatalogen har Åsele 14 %.

År 1992 startade ett samarbete mellan tre inlandskommuner i Västerbotten; Dorotea, Vilhelmina och Åsele. Man har byggt vidare på detta samarbete när det gäller tidskriftsprenumerationer. Följden är att många kulturtidskrifter inte finns i Åsele men däremot i de andra kommunerna, varifrån de kan lånas eller artiklar faxas.

En gång om året beslutar man om vilka tidskrifter man skall prenumerera på. Biblioteken använder varken Kulturtidskriftskatalogen eller Artikelsök som hjälp vid urvalet.

Tidskrifterna lånas ut – lika länge som böckerna – dock inte senaste numret. Kopieringen är gratis, däremot får låntagarna betala för fjärrbeställda artiklar. Kopieringen har ökat, framför allt är det elever på gymnasiet eller annan högre utbildning som står för den ökade artikelkopieringen.

Sammanfattning

Av sin undersökning drar Britta-Lena Jansson slutsatsen att biblioteken i första hand satsar på tidskrifter inom breda ämnen med kommersiella utgivare, tidskrifter som garanterat får en stor läsekrets istället på tidskrifter vars utgivning borde säkras i yttrandefrihetens och en god kulturpolitikens namn.

Kopieringen av tidskrifter har ökat. Det är sällsynt att biblioteken registrerar kopieringen. Biblioteken har också ett kulturansvar. Tidskrifterna har dubbla roller – att bläddras i och låta sig överraskas och att söka information i. Hur biblioteken betraktar tidskrifternas roll avgör till viss del hur de exponeras och var de finns; på en speciell tidskriftsavdelning eller i anslutning till de olika fackämnena.

Samarbetet mellan framför allt mindre bibliotek innebär att man bättre kan utnyttja resurserna. Antingen samverkar man kring en gemensam tidskriftsförteckning eller gemensam bevarandeplan. Detta kan leda till att kopiebeställningarna underlättas, vilket leder till att även länsbiblioteken avlastas. I kommuner inom en storstadsregion innebär det också att låntagaren kan hänvisas till ett annat bibliotek.

”Avsikten med samarbete bör dock inte i första hand vara att ett bibliotek avstår från en prenumeration för att en grannkommun har tidskriften”, skriver Britta-Lena Jansson. Ett radikalare samarbete finns i

Dorotea, Vilhelmina och Åsele. Biblioteken samråder om inköpen. När det gäller något smalare tidskrifter kanske ett bibliotek avstår med motiveringen att ett annat av de tre biblioteken har den. Både kopior och tidskriftsnummer skickas mellan biblioteken.

”Detta handlar naturligtvis om besparing och rationalisering. Nackdelen är att invånarna inte får tillfälle att se en del värdefulla kulturtidskrifter som t.ex. *Ariel*, *Bokvännen* och *Lyrikvännen*.”

Stockholms stadsbibliotek

Under våren 1997 öppnade Stockholms stadsbiblioteks nya tidskriftsavdelning i det s.k. annexet, gamla Humanistiska biblioteket. Här finns också IT-biblioteket och Stockholms tidskriftsverkstad.

Tidigare har tidskrifterna varit fördelade på de olika facksalarna, som fortfarande har en del tidskrifter. Men det samlade tidskriftsbeståndet finns nu på ett och samma ställe. De årgångar som tidigare förvarades i olika magasin och som låntagarna ibland kunde få vänta till dagen därpå innan de fick, finns nu fem årgångar tillbaka i tiden i biblioteket. Äldre årgångar förvaras i ett enda gemensamt magasin i samma byggnad.

Vissa tidskrifter finns tillgängliga på öppna hyllor i hela årgångssviter från början och fram till i dag. Så är det t.ex. med *Ord & Bild* och *BLM*.

Tidigare lånades tidskrifter ut. Med hänvisning till att tidskrifterna behövs som referens görs inte detta längre. Däremot kan man låna tidskrifter med sig hem från facksalarna.

På grund av slitaget har biblioteket två prenumerationer på vissa tidskrifter, ett exemplar används i det dagliga arbetet medan det andra sparas för att bindas in när årgången är komplett. Ett problem är stölder, att sidor rivs ut eller vissa artiklar klipps ut.

Under skolterminerna utnyttjas biblioteket mycket av elever från högstudier och gymnasieskolan för specialarbeten. Från biblioteket sida saknar man ofta en lärares pedagogiska och styrande hand över ämnesval och metodik för elevernas specialarbete.

Tidskriftsbiblioteket lånar sällan in tidskrifter från andra bibliotek eller beställer kopior. Om andra bibliotek i kommunen har den efterfrågade tidskriften hänvisar man dit. – Kungliga biblioteket, Handelshögskolan, Tekniska högskolan m.fl.

12 Överväganden och förslag

12.1 Överväganden

Ett av regeringens motiv för att låta utreda bokmarknaden är frågan om litteraturen når ut till medborgarna på det sätt som är önskvärt. Den nuvarande statliga litteraturpolitiken etablerades i en tid då bokmarknaden såg annorlunda ut än i dag. I mitt uppdrag har det ingått att bl.a. undersöka hur ändamålsenliga de statliga insatserna på bokens och kulturtidskrifternas område är. Mina förslag innebär vissa förändringar.

Litteraturen är en bärare av vårt kulturarv. Boken, inte minst den facklitterära, är ett viktigt medium för att förmedla kunskap och tankar. Skönlitteraturen ger inblick i andra människors livsvillkor och kan bidra till förståelse av den egna livssituationen. Grundskolans kursplan i ämnet svenska framhåller litteraturens betydelse: "Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje."

I dag lever boken i en hård konkurrens med andra media.

Vi ägnar en betydligt mindre del av fritiden åt att läsa än åt att titta på TV och lyssna på radio. Läsarundersökningar visar glädjande nog att andelen vuxna som dagligen läser böcker har ökat under den senaste tioårsperioden. Däremot är det oroande att läsandet minskat bland barn och ungdom. Barn i åldern 9–14 år ägnar i genomsnitt 94 minuter per dag åt TV-tittande medan de läser knappt en halvtimme. Ungdomar mellan 15 och 24 år tittar på TV 90 minuter och läser böcker i 40 minuter per dag.

Läsinläring börjar tidigt, långt innan barnen börjar skolan. Barn behöver tidig stimulans för att utveckla ett rikt språk. Kontakten med böcker hemma och i förskolan är därför mycket viktig. Men undersökningar visar att såväl högläsning som de små barnens eget läsande minskat. Bland barn mellan 3 och 8 år har lästiden halverats sedan 1980! Håller vi kanske på att förlora nästa generation läsare?

År 1997 infördes ett nytt stöd på 25 miljoner kronor till inköp av barn- och ungdomslitteratur till folk- och skolbiblioteken. Staten har också avsatt 5 miljoner kronor i särskilda medel till läsfrämjande

verksamhet under år 1997. Dessa åtgärder måste, enligt min mening, kompletteras med ytterligare insatser för de yngre barnen.

Skolan har en nyckelroll när det gäller barns och ungas tillgång till böcker. Även om skolbiblioteksstatistiken är bristfällig visar siffrorna att bokbeståndet både i grundskolan och i gymnasieskolan har minskat sedan början på 1980-talet. Av de medel som riksdagen anslog till inköp av barn- och ungdomslitteratur har en stor del gått till skolbiblioteken.

I bibliotekslagen slås fast att det skall finnas ”lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur”. I dag ställs allt högre krav på att eleverna själva skall söka information, vilket innebär att de måste ha nära till välutrustade bibliotek.

Skolbiblioteket skall erbjuda eleverna såväl information att bygga kunskap på som ”lustfylld läsning”.

Det är olyckligt om kommunernas bristande resurser går ut över skolbiblioteken och om service och bokurval skapar vitt skilda förutsättningar för elever i olika kommuner och kommundelar. Regeringen framhöll då bibliotekslagen (1996:1596) infördes att det är naturligt att kommunerna kontinuerligt utvärderar folk- och skolbibliotekens verksamhet. Jag har föreslagit att särskilda resurser avsätts för såväl statistik som för andra undersökningar och menar att skolbiblioteken är ett av de områden vilka löpande bör undersökas. För närvarande genomför Statens kulturråd en undersökning av landets skolbibliotek, som beräknas vara klar under år 1998. Mot denna bakgrund och det faktum att kommunerna och inte staten ansvarar för skolbiblioteken, finner jag det inte möjligt att lägga något konkret förslag om skolbiblioteken.

Folkbiblioteken, som spelar en viktig roll i kultur- och utbildningspolitiken, har förändrats under de senaste tjugo åren. Från att ha utgjort ett vittförgrenat nät av bokutlåningsställen med begränsade öppettider har biblioteken utvecklats till större enheter med längre öppettider och fler funktioner.

Jag anser det motiverat att staten stöder distribution likaväl som produktion av kvalitetslitteratur. De litteraturstödda titlarna bör rimligen finnas tillgängliga på biblioteken. Jag föreslår därför ett distributionsstöd för dessa titlar. Förslaget innebär att länsbiblioteken erhåller ett visst antal exemplar av varje litteraturstött titel.

Den höjda utbildningsnivån och decentraliseringen av den högre utbildningen har skapat nya förutsättningar för och behov av samverkan mellan olika typer av bibliotek. Övergången till alltmer problembaserad inlärning ställer ökade krav på folkbibliotekens bokbestånd och låneförmedling samt på samarbete mellan folk- och

forskningsbibliotek. I takt med en förlängd grundutbildning och en ökad distansundervisning vid högskoleenheterna kan man förvänta sig att beröringspunkterna ökar ytterligare i framtiden. Kulturrådet menar att det krävs en samsyn för hela det allmänna bibliotekssystemet.¹ Jag stöder denna uppfattning.

För biblioteken finns i dag två databaser: statliga LIBRIS som inrymmer praktiskt taget alla statliga biblioteks bok- och tidskriftsbestånd och den av Bibliotekstjänst AB (BTJ) ägda BURK-databasen. Ca 190 kommuner är anslutna till och köper bibliografisk service från BURK. De flesta kommunala bibliotek har avtal med BTJ för sökning i BURK.

I propositionen Forskning och samhälle (prop. 1996/97:5) framhöll regeringen att biblioteksdata-basen LIBRIS bör utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs. Avsikten är att bibliotekssystemen skall integreras så att nationens biblioteks- och informationssystem kan utnyttjas bättre av medborgarna oavsett bostadsort och utan kostnad för den enskilde.

Bibliotekslagen innebär en garanti för att medborgarna avgiftsfritt skall få låna litteratur på folkbiblioteken. Informationssökning i databaser regleras däremot inte i bibliotekslagen.

Det har vid olika tillfällen funnits planer på att samordna LIBRIS och BURK. Ett problem därvidlag är att BURK:s tjänster är avgiftsbelagda medan LIBRIS kan användas avgiftsfritt. Till detta kommer att många bibliotek tecknat långa bindande avtal med BTJ som begränsar förfoganderätten över det egna beståndet.

Ur nationell kulturpolitisk synvinkel är det angeläget att LIBRIS blir en allmän informationsresurs som är tillgänglig på biblioteken. Jag förutsätter att regeringen noga följer utvecklingen.

I mitt uppdrag har ingått att utreda *bokhandelsmarknaden*. Bokhandeln är den viktigaste försäljningskanalen för kvalitetslitteratur. Antalet bokhandlar i Sverige uppgår till omkring 400, varav 330 allmänbokhandlar och ett 70-tal större specialbokhandlar med inriktning på läromedel, religiös litteratur, barnböcker m.fl. områden. I 77 av landets 288 kommuner saknas allmänbokhandel. Läger man till de allra minsta specialbokhandlarna kan antalet försäljningsställen som i någon mening kan betecknas som bokhandlar anges till drygt 500. Med varuhus, stormarknader och annan detaljhandel uppgår antalet försäljningsställen för allmänlitteratur till omkring 800.

Många mindre bokhandlar har en utsatt situation. Den av utredningen genomförda undersökningen ”Distribution av böcker genom

¹ Statens Kulturråd Enheten för litteratur och bibliotek ”Utvidgad samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet”

detaljhandeln” visar att många bokhandlar har en förhållandevis låg omsättning. Enligt Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) minskade försäljningsvolymen för böcker och kontorsvaror i detaljhandeln med ca 4 % år 1996. Någon tydlig uppgång under 1997 har ännu inte kunnat skönjas. Handelns utredningsinstitutet (HUI) visar positiva försäljningssiffror för den s.k. sällanköpshandeln under första halvåret 1997. För böcker och papper är de däremot negativa. Denna bild av utvecklingen bekräftas av BFI. Jag anser att den mindre bokhandeln behöver ytterligare stöd och föreslår därför höjningar av såväl kreditstöd som sortimentsstöd samt ett förstärkt teknisktöd.

Jag vill understryka att kommunerna har ett ansvar för ett fungerande och brett kulturutbud. Det gäller även den kommersiella delen. Detta innebär att en kommun vid upphandling av läromedel och biblioteksböcker har anledning att väga in även andra kriterier än priset.

Enligt 1 kap. 22 § lagen om offentlig upphandling kan en upphandlande enhet välja att, i stället för det lägsta anbudet, anta det anbud som är ekonomiskt mest fördelaktigt med hänsyn till samtliga omständigheter ”såsom pris, driftkostnader, funktion, miljöpåverkan m.m.”

En central punkt i kommunernas förfrågningsunderlag är redovisningen av de urvalskriterier eller bedömningsgrunder som skall läggas till grund för anbudsprövning.

Det synes inte möta något hinder att en kommun i sitt förfrågningsunderlag ställer krav på en kvalificerad närservice, sortiment, lagerhållning, leveranstider m.m.

I samband med införandet av lagen om offentlig upphandling ansåg föredragande statsrådet att det inte fanns någon risk för att upphandlingarna skulle komma att styras av ”endimensionella prisprövningar” (prop. 1992/93:88, s. 52). Enligt vad jag erfarit förefaller det emellertid som om kommunerna i sina bedömningar lagt ökad vikt vid priset som konkurrensfaktor.

Det har på senare tid blivit allt vanligare att kommuner samarbetar vid inköp av läromedel. Detta sker bl.a. genom att en kommun köper in läromedel direkt från förläggarna för att sedan sälja dem vidare till andra kommuner. Genom köp av läromedel i mycket stora volymer får den inköpande kommunen större rabatter hos förlagen än vad en lokal bokhandlare kan komma i åtnjutande av för sina inköp. Kommunen säljer läromedel vidare till samarbetande kommuner till priser som understiger vad den lokala bokhandeln kan ta ut om den skall alstra någon vinst. De lokala bokhandlarna kan vanligtvis inte konkurrera vid denna typ av samverkan mellan kommuner, utan förlorar uppdragen att sälja läromedel till skolorna.

Kommunernas inköpssamarbete kan hota en väl fungerande lokal detaljhandel. Att den lokala bokhandeln upphör är till skada för konsumenterna då det medför en begränsning av utbudet av böcker.

Bokhandeln är specialiserad på att tillhandahålla ett brett sortiment av böcker och ge god service och utgör en viktig del i den lokala servicen. Särskilt tydligt är detta på mindre orter. Den verksamhet som bedrivs av bokhandlarna är därför viktig även ur en samhällsekonomisk aspekt.

En genomtänkt samverkan mellan kommunernas olika organ och den lokala bokhandeln har stor kulturpolitisk betydelse. Så har t.ex. folkbibliotekens och bokhandelns personal gemensamma intressen i studiedagar, konferenser, kampanjer och lokalt läsfrämjande arbete. Mot den bakgrunden är det angeläget att kommunerna strikt iakttar konkurrenslagens bestämmelser, bl.a. förbudet mot otillåten inköps-samverkan. Det är beklagligt om kommunerna utnyttjar oklarheter i konkurrenslagstiftningen till skada för det lokala näringslivet. Frågan om tillåtligheten av kommunal samverkan är emellertid för närvarande under rättslig prövning och det finns därför skäl att avvakta resultatet av denna innan eventuella lagändringar diskuteras.

Ny informationsteknik har fått stor betydelse för olika led i ett litterärt verks väg från författare, via förlag, kritiker, bokhandel och bibliotek fram till läsaren. I Sverige finns flera skönlitterära klassiker på Internet, t.ex. Projekt Runeberg. En komplett utgåva av Carl Jonas Love Almqvists "Samlade verk" med Vitterhetssamfundet som huvudman är under digital utgivning.

Man kan publicera, beställa, sälja, köpa och läsa litteratur via nätet. Flera författare, förlag och tidskrifter publicerar verk direkt på Internet eller lagrar dem där för publicering via Print-on-demand.

Genom Internet kommer all världens litteratur lättare att bli tillgänglig för både vetenskapsmannen och den enskilda medborgaren. Teoretiskt finns nästan inga gränser. Den fysiska tillgängligheten däremot, mötet mellan boken och läsaren, kan tänkas minska som en följd av en ökad användning av Internet.

Redan i dag har det uppstått en priskonkurrens mellan Internethandel och vanlig bokhandel. Det är svårt att säga vad detta kan leda till. Kommer bokhandeln, i synnerhet den mindre, att hamna i riskzonen och slås ut? Kommer bokklubbarna att försvinna när Internetbokhandlarna tar över både information och försäljning? Och hur stor är risken att förlagen börjar sälja sina böcker direkt på Internet utan mellanhänder?

Den korta utredningstiden har inte tillåtit en djupare analys av den växande användningen av Internet. Jag vill dock peka på behovet av såväl forskning som statistik för att belysa denna utveckling.

Bokbranschen och den svenska staten har var och en på sitt sätt försökt parera den utveckling som blivit en följd av den fria pris-sättningen på böcker. Förlagen har i sin verksamhet integrerat distributionsledet genom att starta bokklubbar. Bokhandlar har svarat med att bilda kedjor för att få bättre villkor för sina bokinköp från förlagen. Ändå har bokhandelns andel av den totala försäljningen minskat.

De till antalet ganska få riktigt stora bästsäljarna har fått ökad betydelse för såväl förlag som bokhandel. Distribution och marknadsföring av litteraturstödda titlar är helt och hållet beroende av förlagens, bibliotekens, bokklubbarnas och bokhandelns insatser. Det förhållandet att staten stöder produktion men inte distribution av kvalitetslitteratur anser jag vara både inkonsekvent och oförenligt med principen för god hushållning. Jag har alltså gjort bedömningen att litteraturstödet i detta avseende inte är ändamålsenligt. Kompletterande stöd för distribution och information är nödvändiga enligt min mening.

Enligt nuvarande regler för utgivningsstödet är det tre faktorer som avgör om en titel kan få litteraturstöd: 1) bokens kvalitet, 2) att förlagen inte överskrider det högsta förlagsnettopris, s.k. F-pris som Statens kulturråd bestämt efter överläggningar med branschföreträdare, samt 3) att den trycks i en viss minimiupplaga, mellan 750–2 000 exemplar beroende på kategori.

Det faktum att vissa titlar som får utgivningsstöd når mycket höga upplagor, vägs inte in i besluten om stöd. Cirka 10 % av de litteraturstödda titlarna trycks i upplagor över 10 000 exemplar samtidigt som andra kvalitetsböcker inte får stöd på grund av knappa ekonomiska resurser. När det gäller stödordningarna för facklitteratur för vuxna, barn- och ungdomslitteratur samt bildböcker och bildverk för vuxna bifalls mindre än hälften av ansökningarna om stöd. Jag föreslår därför införandet av en *upplagespärr*.

För litteratur på invandrar- och minoritetsspråk utgår för närvarande ett allmänt förlagsstöd. Enligt min uppfattning är det viktigt att i fråga om kvalitet jämställa litteratur på invandrar- och minoritetsspråk med den litteratur som kommer ut på svenska. Jag föreslår därför ett översättningsstöd samt en återgång till titelstöd för att en kvalitetsbedömning av dessa titlar skall kunna göras.

Lagerstödet för klassiker utgår till ett 40-tal förlag. Endast ett fåtal av dessa får några substantiella belopp. För omkring 20 av förlagen uppgår lagerstödet till mindre än 10 000 kronor per år. Enligt min mening finns anledning för Kulturrådet att se över utformning och administration av detta stöd.

Det är enligt min uppfattning av största vikt att kunskapen om bokmarknaden fördjupas och att effekten av statens insatser nogga följs. Marknaden präglas av förändring för såväl bokhandeln, som förlagen

och läsarna. Bokhandelns bokslut för år 1996 visar att handeln överlag har gått ner. Såväl enskilda konsumenters som kommunernas inköp minskar. Nya medier konkurrerar om läsarens tid. Jag har vid genomgången funnit brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om den rådande situationen. Jag lämnar därför förslag om hur kunskapen om marknaden skall kunna förbättras.

Den ena författarens verk är inte utbytbar mot den andras. Boken är på en gång handelsvara och litterärt verk och har stor kulturpolitisk betydelse. Bokbranschen skiljer sig därigenom från andra branscher. Det bör enligt min mening öppnas utrymme för att inom konkurrenslagstiftningen ta hänsyn till bokens särart och ge möjlighet till branschöverenskommelser, t.ex. när det gäller prissättning på böcker eller "karenstid". Jag lämnar därför ett förslag med den innebörden.

Samtidigt som den nya tekniken gett bättre möjligheter att starta och ge ut kulturtidskrifter har deras överlevnadsmöjligheter försämrats på grund av färre prenumerationer och ökade portokostnader. Detta sker samtidigt som både kultur- och andra tidskrifters innehåll kopieras och utnyttjas i allt högre grad, inte minst inom utbildnings- och högskoleväsendet. Kulturtidskrifterna är viktiga i den demokratiska processen som forum för debatt och analys i tider då massmediers information tenderar att bli alltmer fragmentarisk. Tidskriften kan ge röst åt olika intressen, åsiktsinriktningar och grupper i samhället när ägarkoncentrationen ökar bland andra medier. Frågan om kopiering av tidskrifter kräver analyser som det tidsmässigt inte varit möjligt för denna utredning att genomföra. Sakkunskap som kan utnyttjas framöver finns hos bl.a. Kulturrådet, Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, BONUS samt Sveriges Tidskrifter.

Jag lämnar förslag till förändringar i det statliga stödet till kulturtidskrifter och för att förbättra informationen om kulturtidskrifter.

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt portot och nya höjningar väntas i januari 1998. För tidskrifter med upplaga under 1 000 exemplar blir höjningen av prenumerationsportot 20–40 %. De stora förlagen och bokklubbarna har egna avtal med Posten för bokklubbsförsändelser, t.ex. medlemstidningar och böcker. Portohöjningarna har framför allt drabbat kulturtidskrifter, mindre förlag, bokklubbar, bokhandlar och antikvariaten, som inte har möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal. Portot för enstaka bokpaket, Internetbeställningar och tidskriftdistribution blir mycket dyrt. Posten hänvisar till konkurrenslagstiftningen och menar att man tvingas ta ut sina faktiska kostnader av varje enskild kund och inte kan subventionera s.k. olönsam post. Införandet av ett s.k. kulturporto har diskuterats.

Dessa frågor kräver enligt min mening en analys där myndigheter, bokbranschens parter, Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, Sveriges Tidskrifter och Posten AB bereds tillfälle att behandla lagstiftningsfrågor, branschsamarbete och eventuella statliga subventioner och finansieringsfrågor.

Enligt direktiven ingår det ej i utredarens uppdrag att pröva frågor om mervärdesskatt.

Jag menar dock att i ett hänseende måste frågan om mervärdesskatt beaktas och det gäller införselmoms på böcker köpta för eget bruk av privatpersoner från utlandet, vilket i ökande omfattning sker från utländska bokhandlar, förlag, grossister och via Internet. I dag är försäljningen till Sverige från länder inom och utom EU växande. Privatpersoner som importerar böcker för eget bruk är enligt Tullverket skyldiga att betala införselmoms när böckerna hämtas på Posten. De flesta bokpaket kommer dock direkt hem till kunden och bland dessa gör Posten endast stickprovskontroller.

Enligt Riksskatteverket är problematiken omkring Internet en mycket svår och inte tillräckligt uppmärksammas fråga. Tullverket handhar den införselmoms som gäller för import av böcker. Vid privatimport från ett land utanför EU gäller som regel att svensk moms skall erläggas, utom vid viss import under fastställda värdegränser. Vid import från EU-länder gäller däremot oftast ursprungslandets momsnivå, alltifrån 0 % till 25 %. Reglerna säger att ursprungslandets momsnivå gäller så länge en enskild säljares omsättning per år till hela Sverige understiger 320 000 svenska kronor. Om motsvarande omsättning överstiger detta belopp måste säljaren momsregistrera sig i Sverige.

Det är i praktiken omöjligt att kontrollera dessa inköp, enligt Riksskatteverket. En än större komplikation uppstår när litterära verk hämtas ned elektroniskt för att därefter skrivs ut på en privat dator eller tryckas ut som Print-on-demand. Detta är, enligt Riksskatteverket, en tjänst som skall momsbeläggas – men ingenstans framgår hur detta skall kunna kontrolleras.

För bokmarknaden i Sverige innebär den ökande Internetförsäljningen från utlandet ett hot.

Det finns risk för att bokhandeln kommer att fungera enbart som utställningsplats för utländska böcker och att kunder köper via Internet från utlandet. Den stora okunskap som i dag råder beträffande mervärdesskatt och import av böcker och de konsekvenser detta kan få gör att jag hemställer att regeringen utreder frågan.

Jag lämnar förslag till reformer omfattande 30 miljoner kronor enligt följande:

Distribution av de litteraturstödda titlarna till bibliotek	10,5 milj
Distribution av de litteraturstödda titlarna till bokhandel	3,0 milj
Stöd till katalog över de litteraturstödda titlarna och stöd till läsfrämjande i samverkan mellan bibliotek och bokhandel	1,5 milj
Öppen stödordning för litterär verksamhet	2,0 milj
Förstärkt stöd till bokhandeln	3,5 milj
Läsfrämjande för barn:	
Barnbokskatalog	2,0 milj
Läsfrämjande åtgärder för barn under 10 år	3,0 milj
Kulturtidskriftskatalog	1,5 milj
Försöksverksamhet med kulturtidskrifter på bibliotek	0,5 milj
Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet	2,5 milj
Summa	30,0 milj

12.2 Införandet av en kulturpolitisk paragraf

Jag föreslår att det i konkurrenslagen införs en ny paragraf som undantar avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål, och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker från förbudet i 6 §. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

Min utgångspunkt är att boken skall finnas fysiskt tillgänglig och vara åtkomlig för alla. Läsandet är viktigt och trots alla tekniska framsteg är boken fortfarande det läsvänligaste mediet. Jag menar att den fysiska närvaron av böcker är avgörande för att fånga läsarnas intresse och för att få vetskap om vad som erbjuds. Mitt förslag framhåller den kulturpolitiska betydelsen av en bred utgivning av litteratur och ett vittförgrenat bokhandelsnät.

Sedan drygt 25 år är den svenska bokbranschen avreglerad. År 1970 upphörde bokbranschens generella dispens från bruttoprisförbudet. Förlagen kunde inte längre binda bokhandeln vid ett lägsta pris till konsument. Då även kommissionssystemet upphörde i samband med övergången till friprissystemet träffade Förläggareföreningen och Bokhandlarföreningen ett branschavtal, det s.k. fackbokhandelsavtalet. Bokhandeln åtog sig en viss lagerhållning av aktuella titlar, medan förlagen i princip förband sig att skicka ut en viss andel av sin nyutgivning i abonnemang till bokhandeln. Fackbokhandelsavtalet avskaffades år 1992.

Det råder oenighet om vilken effekt friprissättningen haft på människors möjlighet att ta del av en bred bokutgivning. I en kommentar till Kulturdepartementet år 1993 pekade Kulturrådet på tendenser, såsom den tilltagande kedjebildningen inom bokhandeln och en förlagskoncentration med fem stora förlagsgrupper som dominerade marknaden och svarade för 75 % av utgivningen. Det faktum att stora förlag hade tillgång till egna distributionsföretag och egna bokklubbar innebar en långtgående kontroll över distributionskedjan, menade rådet. Förlagen hade också fått ett starkare inflytande över bokhandelns inköp, enligt Kulturrådet, som också pekade på att ett antal små och medelstora förlag fått ökade ekonomiska problem.

För att få en uppfattning om grunden för olika ståndpunkter anordnade utredningen under våren ett seminarium om fasta bokpriser. Vid seminariet diskuterades förutom förhållandena på den svenska

bokmarknaden också situationen på marknaderna i Norge, Danmark och Finland. Diskussionen i Europa förmedlades genom en representant från den Europeiska Förläggarefederationen.

Jag kan efter att ha tagit del av erfarenheterna från våra nordiska grannländer konstatera att den svenska bokmarknaden tillsammans med den finska kännetecknas av avsaknad av regleringar. I Norge, som har fasta bokpriser, har intill helt nyligen funnits en branschöverenskommelse som reglerat förhållandena mellan förlag och bokhandlar. Den är nu uppsagd men löper fortfarande i avvaktan på förhandlingar mellan parterna. Den norska litteraturstödsordningen har en helt annan konstruktion än den som tillämpas i Sverige och innebär inte bara ett produktionsstöd utan också att böckerna sprids ut till landets bibliotek. I Danmark har helt nyligen bokhandels- och förlagsbranschen fått förlängd dispens från den nyligen antagna konkurrenslagen. Denna dispens innebär att Danmark även fortsättningsvis tillämpar en fastprisordning. Bland de argument som anfördes från den danska bokbranschen framhölls fastprisets betydelse för bokhandelns möjlighet att bibehålla ett vittförgrenat bokhandelsnät som i sin tur hanterar ett rikt titelutbud.

Flera länder i Europa har någon form av fastprisordning. I några länder som Frankrike, Spanien och Portugal är fastprissystemet reglerat i lag. Vanligare är branschöverenskommelser som har godkänts av landets konkurrensmyndigheter. Den Europeiska Förläggarefederationen förordar fastpris på böcker då man menar att fastpris säkrar en mångsidig tillgång till böcker och bevarar ett finmaskigt nät av kvalitetsbokhandlar.

Den pågående diskussionen i EU belyser på ett tydligt sätt intressekonflikten mellan kulturpolitik och konkurrenspolitik. I den genom Maastrichtfördraget införda s.k. kulturparagrafen, artikel 128, uttrycks saken på så sätt att Gemenskapen skall beakta de kulturella aspekterna då den handlar enligt andra bestämmelser i Romfördraget. Genom denna bestämmelse har konflikten mellan varors och tjänsters fria rörlighet som bl.a. regleras i fördragets konkurrensregler, artikel 85 och 86 och behovet av kulturella hänsynstaganden tydliggjorts.

Under sommaren 1997 har artikel 128 återuppsatt i diskussionen om fastpris på böcker i och med det beslut om gränsöverskridande fasta bokpriser som antogs av rådet. Kulturministrarna, har under återopande av denna paragraf uppmanat kommissionen att undersöka tillämpligheten av fasta bokpriser inom homogena språkområden, vilket kulturministrarna anser bör vara möjligt. Bland sina motiv framhåller kulturministrarna bokens dubbla karaktär, dvs. både som bärare av kulturella värden och som ekonomisk handelsvara.

När det gäller den svenska marknaden har jag kunnat konstatera att förlagssidan numera kännetecknas av en situation som närmast liknar ett oligopol i den meningen att ett mindre antal förlag står för en övervägande del av utbudet. Priset som konkurrensmedel har ökat i betydelse. Den ökande fokuseringen på priset som konkurrensmedel gagnar inte allmänbokhandelns situation eftersom bokhandeln inte kan konkurrera med priset på samma sätt som vissa bokklubbar kan göra beträffande ett urval titlar. Den undersökning utredningen gjort vad gäller spridning av de litteraturstödda titlarna visar att bokhandeln trots allt fortfarande är den kanal som står för ett relativt brett tillhandahållande av böcker, inkl. den smala kvalitetslitteraturen.

Meningarna går isär mellan olika branschföreträdare både vad avser hur upphävandet av fastprissystemet påverkat den svenska bokmarknaden och vilka åtgärder som erfordras för att trygga en bred utgivning och distribution.

Svenska Förläggareföreningen anser att den svenska marknaden har utvecklats positivt och att branschen i dag fungerar i stort sett bra. En strukturomvandling har skett av både förlags- och bokhandelsbranschen, vilket enligt föreningen får betraktas som en naturlig och nödvändig utveckling i en modern marknadsekonomi styrd av konsumenternas preferenser. Man kan inte vända utvecklingen menar föreningen. Förläggareföreningen motsätter sig överenskommelser som reglerar konsumentpriset på böcker.

Svenska Bokhandlareföreningen är mer avvaktade till utvecklingen, men förespråkar inte en återgång till fastprissystemet. Föreningen tror inte på fasta priser, men säger samtidigt att man skulle vilja ha en övergångstid för försäljning av nyutgiven skönlitteratur i bokklubb, dvs. bokhandeln skulle ha förtursrätt under de första sex månaderna. Man betonar att det är viktigt att konkurrensen sker på lika villkor. Bokhandlareföreningen anser bl.a. att det finns en omotiverad skillnad i författarroyalty beroende på vilken försäljningskanal som boken säljs i och att detta är till nackdel för bokhandeln. Man har också riktat kritik mot kommunernas agerande när det gäller läromedelshanteringen. Föreningen anser att kommunerna vid upphandlingen inte beaktat alla kostnadsaspekter för de olika anbuden.

Sveriges Författarförbund menar att kulturpolitiskt är den fria pris-sättningen ett nederlag. Priskonkurrensen från bokklubbarna har lett till att bokhandeln organiserat sig i kedjor för att få högre rabatter. Detta har i sin tur lett till att bokhandeln inte längre har ett brett utbud av kvalitetslitteratur. Bokklubbarna har ett begränsat urval. Oftast hittar man samma böcker till mycket lägre pris i bokklubbarna och vissa kedjebutiker än det pris boken säljs för i bokhandeln i övrigt. Det stora flertalet kvalitetsböcker når inte tillräcklig spridning. Det osunda pris-

kriget måste upphöra, menar Författarförbundet. Man föreslår därför ett fastpris för nytgivna böcker under en begränsad tid efter utgivningen.

Boken kan inte betraktas som en traditionell "vara" i ekonomiska termer. Boken är bärare av kulturella värden. De argument som åberopas för avsteg från den fria konkurrensen när det gäller försäljning av böcker är att fastprissättningen ger utrymme för en bredare distribution av ett bredare utbud av böcker till genomsnittligt lägre priser. Jag menar att det kan finnas fog för ett sådant resonemang. Samtidigt vill jag understryka att den genomgång av den svenska bokmarknaden som utredningen gjort visar att situationen i dag inte är sådan att staten bör reglera marknaden, det finns heller ingen sådan önskan från Förläggareföreningen eller Bokhandlareföreningen.

Bokutgivningen kännetecknas av bredd i sortimentet. Samtidigt har jag kunnat konstatera att det behövs insatser i distributionsledet. Jag har gjort den iakttagelsen att en djupgående analys försvåras på grund av brister avseende statistiken. Jag har lämnat förslag i dessa delar. Den nya tekniken, framför allt framväxten av Internetbokhandlar, kan innebära ett förändrat konkurrensläge för bokhandeln.

Jag anser att om den situationen skulle uppkomma att aktörerna på marknaden menar att avsteg från konkurrenslagen erfordras för att säkra utgivning och spridning av kvalitetslitteratur och ett bevarande av ett brett bokhandelsnät, skall parterna inte av lagtekniska skäl vara förhindrade att träffa sådana avtal. Kulturutredningen framhöll i sitt slutbetänkande (SOU 1995:84) att åtgärder såsom "bokfrid" inte lämpar sig för reglering av statsmakten utan bör vara något för branschens parter att komma överens om.

Kulturrådet har i ett yttrande till Konkurrensverket pekat på att när det gäller avreglering inom kulturområdet finns exempel på att avregleringen inneburit ett mindre varierat utbud. Ofta blir effekten att en större spridning av ett fåtal verk kommer till stånd eller ett ökat urval av likartade verk, istället för en större valfrihet för konsumenten mellan olika typer av verk som tillgodoser olika intressen. Ett exempel på denna utveckling är den i dag stora tillgången på kabel-TV-kanaler med sinsemellan likartat programinnehåll.

Jag anser således att hänsyn till kulturpolitiska mål skall kunna motivera att det beviljas undantag från konkurrenslagen. Ett sådant undantag förutsätter, enligt min åsikt, att berörda parter kommer överens. En sådan situation föreligger inte för närvarande. Mitt förslag är att rent lagtekniskt möjliggöra en samförståndslösning mellan branschens parter. Exempel på sådan kan fås från Danmark, där bokbranschen nyligen fått förlängt undantag från bestämmelserna enligt den danska konkurrenslagen.

Jag har därför låtit undersöka möjligheten att inom konkurrenslagen införa en bestämmelse som undantar bokbranschen från lagen. Jag skall i korthet redogöra för de resonemang som lett fram till mitt ställningsstagande.

Det finns olika tekniska lösningar för att införa ett undantag för bokmarknaden. Ett sätt är att jämställa överenskommelser mellan upphovsmän och förlag samt mellan förlag och återförsäljare med de överenskommelser som träffas mellan arbetsgivare och arbetstagare avseende lön eller andra anställningsvillkor. Sådana överenskommelser är undantagna från konkurrenslagens bestämmelser (2 § KL).

Jag har prövat möjligheten med en ny bestämmelse som anger att konkurrenslagen inte tillämpas på överenskommelser mellan litterära och konstnärliga verks upphovsmän och förlag om villkoren vid upplåtelse av upphovsmannens ensamrätt att i bokform förfoga över ett verk och ej heller på överenskommelser mellan förlag och återförsäljare om villkoren vid leverans av sådant verk. Upphovsrättslagen ger upphovsmannen ensamrätt att förfoga över det verk han har skapat. Förlagsavtalet mellan upphovsmannen och bokförlaget innebär att förlaget förvärvar ensamrätten att ge ut verket i bokform och saluföra det direkt eller genom återförsäljare.

Lagstiftningen grundar sig på iakttagelsen att upphovsmännen skapar unika verk. Den ene författarens verk är inte utbytbar mot den andres. De olika bokverken konkurrerar med andra ord inte med varandra på marknaden på det sätt som andra med varandra utbytbara varor gör. Ensamrättsskyddet i distributionsledet har ansetts vara en grundläggande förutsättning för en modern, investeringsvillig och pluralistisk bokmarknad.

Det nu sagda innebär enligt min mening att det kan finnas fog för uppfattningen att vertikalt prissamarbete mellan upphovsmän och förläggare och mellan förläggare och återförsäljare inte kan anses hindra eller begränsa konkurrensen på bokmarknaden på det sätt som sådana avtal kan göra på andra produktmarknader. Om sådana avtal skulle undantas från lagens tillämpningsområde på samma sätt som överenskommelser mellan arbetsgivare och arbetstagare om lön eller andra anställningsvillkor skulle detta kunna komma till uttryck genom tillägg till 2 § KL.

Det torde knappast vara möjligt att i alla delar sätta konkurrenslagens bestämmelser ur spel på samma sätt som görs för de överenskommelser som träffas mellan arbetsmarknadens parter. Jag har därför valt en annan väg.

Efter förebild från EU:s konkurrensregler i artiklarna 85 och 86 i Romfördraget ställs det i konkurrenslagen upp dels vad som kan kallas ett *kartellförbud*, nämligen ett förbud mot samarbete mellan företag

som har till syfte att begränsa konkurrensen på den svenska marknaden eller som ger detta resultat (6 §), dels ett förbud mot missbruk från ett eller flera företags sida av en dominerande ställning på den svenska marknaden (19 § lagförarbetena).

Från förbudet i 6 § mot konkurrensbegränsande samarbete kan undantag medges i enskilda fall av Konkurrensverket. Undantag från förbudet gäller enligt 17 § för grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna för enskilda undantag. Regeringen har som verkställighetsföreskrifter till 17 § i ett antal olika förordningar beslutat om sådana s.k. gruppundantag.

Förbudsbestämmelsen i 6 § KL lyder:

"Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17 eller 18 c §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrída konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,
2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,
3. marknader eller inköpskällor delas upp,
4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartners får en konkurrensnackdel, eller
5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet."

Bestämmelsens *första stycke* innehåller det direkta förbudet mot konkurrensbegränsande samarbete mellan företag. Förbudet begränsas framför allt genom hänvisningen i bestämmelsen till undantagsbestämmelsen i 8 § och bestämmelsen om gruppundantag i 17 §. Lagstiftningstekniken innebär att när ett undantag har meddelats enligt 8 § eller det finns ett gruppundantag enligt 17 §, så gäller inte förbudet.

I förbudsbestämmelsens *andra stycke* ges en exemplifiering av förbudet konkurrensbegränsande samarbete. Det är inte fråga om någon uttömmande uppräknig, utan här ges exempel på förfaranden som typiskt sett är konkurrensbegränsande. Det exempel som nämns först – och som från konkurrenssynpunkt självfallet är det mest elementära – är förbudet prissamarbete. Prisöverenskommelser mellan konkurrenter innebär till sin natur en konkurrensbegränsning eftersom priset är det viktigaste medlet när det gäller att konkurrera. KL ser därför särskilt strängt på sådant samarbete. Det framgår av lagen genom att även

överenskommelser varigenom priser *indirekt* fastställs är förbjudna. Indirekt fastställande av priser kan åstadkommas genom exempelvis principöverenskommelser angående prispolitik eller genom framtagning av prisstatistik. Förbudet mot prissamarbete omfattar såväl *horisontellt prissamarbete* (samarbete mellan företag i samma försäljnings- eller inköpsled) som *vertikalt prissamarbete* (samarbete mellan företag i olika led, exempelvis bruttoprissättning). Förbudet mot prissamarbete är tämligen långtgående. Det omfattar även exempelvis samarbete om enbart delar av priset och samarbete i fråga om rabatter eller andra affärsvillkor.

Beviljande av undantag i enskilda fall (8 § KL)

Ett konkurrensbegränsande samarbete som omfattas av förbudet i 6 § KL kan enligt 8 § genom beslut av Konkurrensverket i ett enskilt fall undantas från förbudet. Detta förutsätter att samarbetet har anmälts till Konkurrensverket enligt 9 §. Ett beslut om undantag innebär att ett i och för sig förbjudet förfarande blir tillåtet och inte drabbas av de rättsverkningar som annars drabbar förbudsbelagt samarbete. Bestämmelsen i 8 § överensstämmer i sak med motsvarande regler i artikel 85.3 i Romfördraget.

För att ett undantag skall kunna beviljas måste samtliga fyra i 8 § angivna kriterier vara uppfyllda. Allmänt kan prövningen beskrivas så att ett undantag kräver att fördelarna med samarbetet utifrån ekonomiska grunder överväger nackdelarna för konkurrensen. Samverkan mellan små och medelstora företag som stärker deras konkurrenskraft gentemot större företag och som inte omfattar en alltför stor marknadsandel är ett typfall av samarbete som kan beviljas undantag.

Det första undantagsvillkoret som måste vara uppfyllt är att samarbetet antingen *bidrar till att förbättra produktionen eller distributionen* eller till att *främja tekniskt eller ekonomiskt framåtskridande*. Det är här typiskt sett fråga om vad som brukar kallas rationaliseringar i produktions- och distributionsapparaten, lägre produktionskostnader och liknande. Prissamarbete kan mera sällan anses uppfylla detta villkor; det är svårt att se några rationaliseringsvinster i ett rent prissamarbete som sådant. I praxis tycks villkoret kunna vara uppfyllt bara vid prissamarbete mellan små självständiga företag (t.ex. Konkurrensverkets beslut i dnr 986/93 och 983/94).

Det andra undantagsvillkoret som anges i 8 § KL är att samarbetet måste *tillförsäkra konsumenterna en skälig andel av den uppnådda vinsten*. Med konsumenter menas i detta sammanhang även företag som är avnämare, såsom slutanvändare inom industrin eller köpare som

skall sälja produkten vidare. Positiva effekter för konsumenterna är i första hand givetvis lägre priser, men det kan också vara fråga om bättre leveranser och service, introduktion av nya eller bättre produkter på marknaden eller ett ökat utbud av varor och tjänster. För att konsumenterna skall få tillräcklig del av vinsterna med ett konkurrensbegränsande samarbete krävs normalt att det finns tillräcklig konkurrens kvar på marknaden från företag utanför samarbetet. Det anses nämligen utifrån vad ekonomisk teori säger vara genom ett effektivt *konkurrensstryck* som det mer långsiktigt kan uppstå positiva nettoeffekter för samhällsekonomin och för konsumenterna. Om konkurrensstrycket i stället är svagt ligger det i farans riktning att de samarbetande företagen försöker behålla vinsterna med samarbetet helt för egen del.

Även om det konkurrensbegränsande samarbetet skulle ha de positiva bruttoeffekter som anges i de två första villkoren är det inte tillräckligt för att undantag skall beviljas. Det krävs därutöver som ett tredje undantagsvillkor att det konkurrensbegränsande samarbetet *bara ålägger de berörda företagen begränsningar som är nödvändiga för att uppnå villkor nummer 1*. Om det är möjligt att uppnå förbättringarna av produktionen etc. med mindre långtgående konkurrensbegränsningar så är konkurrensbegränsningarna inte nödvändiga och undantag skall inte beviljas.

Slutligen krävs för undantag som ett fjärde villkor att det konkurrensbegränsande samarbetet *inte ger de berörda företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna i fråga*. Om de samarbetande företagen genom samarbetet i princip inte längre konkurrerar med varandra innebär detta villkor att undantag inte kan beviljas om det inte finns tillräcklig konkurrens på marknaden i fråga från andra företag. I det sammanhanget tas även hänsyn till om det finns importkonkurrens. I de fall där konkurrensen mellan de samarbetande företagen upphört har i praxis krävts för beviljande av undantag att företagen har en sammanlagd marknadsandel på högst omkring 25 %. Över den gränsen anses normalt de samarbetande företagen ha möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna. I ett fall har i EG-rätten accepterats 31 %, men då hade ett av företagen en inte oväsentlig egen produktion som marknadsfördes separat av det företaget (1988 EGT nr L 52, s. 51). Vid tillämpningen av KL har Konkurrensverket i några fall beviljat undantag trots att marknadsandelarna varit höga, men det har motiverats med att företagen i det konkreta fallet som det visat sig inte haft möjlighet att utöva någon marknadsmakt eftersom det funnits en i princip lika stor konkurrent (t.ex. beslut i dnr 480/93).

Bestämmelsen om individuellt undantag i 8 § KL kompletteras med en bestämmelse i 17 § om s.k. gruppundantag som i princip också har en motsvarighet i artikel 85.3 i Romfördraget.

17 § lyder:

”Undantag från förbudet i 6 § gäller för sådana grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna i 8 § (gruppundantag)”.

Sådana grupper av avtal som avses i första stycket anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

Avtal som omfattas av ett gruppundantag behöver inte anmälas enligt 9 § för att beviljas undantag. Sådana avtal får dock anmälas.”

I första stycket finns alltså en materiell bestämmelse som ger undantag från kartellförbudet för grupper av avtal som uppfyller samma fyra undantagsvillkor som gäller enligt 8 §. I andra stycket anges att dessa grupper av avtal anges i särskilda verkställighetsföreskrifter. Regeringen har som verkställighetsföreskrifter i förordningar (SFS 1993:72–80) med förordningsmotiv (Regeringens förordningsmotiv 1993:1) beslutat om gruppundantag för nio olika grupper av avtal. Dessa är

- ensamåterförsäljaravtal
- exklusiva inköpsavtal
- försäljnings- och serviceavtal för motorfordon
- specialiseringsavtal
- forsknings- och licensavtal
- patentlicensavtal
- know-howlicensavtal
- franchiseavtal
- kedjor i detaljhandeln

De åtta först nämnda gruppundantagen bygger direkt på EU:s gruppundantag medan det sist angivna gruppundantaget för kedjor i detaljhandeln är ett specifikt svenskt gruppundantag som har ansetts motiverat på grund av de särskilda förhållandena på den svenska marknaden. Giltighetstiden för dessa gruppundantag är begränsade, precis som fallet är i EG-rätten.

Jag har i mina överväganden funderat över möjligheten att föreslå en lagteknisk lösning som innefattar någon form av prissamverkan. En sådan prissamverkan skulle dock stå i direkt strid mot kartellförbudet i 6 § KL eftersom en sådan överenskommelse innebär att priser fastställs, och en överenskommelse av det slaget måste anses ha både till syfte och resultat att konkurrensen begränsas. Lagen är särskilt sträng

mot alla former av prisöverenskommelser eftersom priskonkurrensen är fundamental i en tänkt effektiv konkurrens.

Att en branschöverenskommelse angående prissättning på böcker skulle kunna få undantag från kartellförbudet enligt 8 § KL anser jag inte heller tänkbart om överenskommelsen omfattar hela branschen. Vad som i första hand utgör hinder mot detta är det ovan redovisade fjärde villkoret för undantag, nämligen kravet att det konkurrensbegränsande samarbetet inte ger de berörda företagen möjlighet att sätta konkurrensen ur spel för en väsentlig del av produkterna i fråga.

En branschöverenskommelse angående prissättning på böcker förutsätter därför för sin laglighet någon form av författningsreglering. Jag har övervägt om bestämmelsen i 17 § KL om gruppundantag här innebär en framkomlig väg. Regeringen kan, som redovisats, genom verkställighetsföreskrifter ange vilka grupper av avtal som skall ha undantag (och exemplet med gruppundantaget för kedjor i detaljhandeln visar att man tidigare inte varit främmande för att specialreglera specifikt svenska förhållanden i anslutning till den annars så av EG-rätten präglade KL.) I sammanhanget är det viktigt att observera att befogenheten för regeringen enligt 17 § KL inte innebär något riksdagens bemyndigande att utfärda specialförfattning. Bestämmelsen i 17 § KL om gruppundantag är av materiell natur, och regeringen har möjlighet att utfärda verkställighetsföreskrifter till denna. Den materiella bestämmelsen innebär att undantag från kartellförbudet i 6 § KL gäller för sådana grupper av avtal som uppfyller förutsättningarna för individuella undantag i 8 §. Det innebär med andra ord att samma hinder som nyss redovisats för att en branschöverenskommelse skall få individuellt undantag föreligger även för gruppundantag. Min bedömning är att ett gruppundantag för en överenskommelse mellan bokmarknadens parter som omfattar hela branschen inte skulle vara förenligt med 17 § KL.

Vad som därmed återstår är möjligheten att genom lagstiftning "lyfta bort" bokmarknaden från det förbudsbelagda området i 6 § KL. Detta bör lämpligast ske genom en lagändring i KL. En sådan lagändring är tekniskt sett av mindre omfattning.

Vad som krävs är en ny bestämmelse (exempelvis en ny 18 d §) som öppnar möjlighet för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

En liknande lagändring med samma teknik har för övrigt redan gjorts i KL, nämligen när särbestämmelser för jordbruket infördes genom en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 1994 (se SFS 1994:688, prop. 1993/94:210, bet. 1993/94:NU23, rskr. 1993/94:445).

Det har varit min önskan att få en vidsträckt möjlighet till undantag för kulturändamål från konkurrenslagens kartellförbud. Jag anser att rekvisitet ”som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker” tydliggör vilka syften överenskommelserna skall ha samtidigt som det är en tillräckligt vid formulering för att kunna tillämpas vid sådana olika tekniska lösningar som branschen kan enas om.

Jag menar att en framkomlig väg kan vara att använda samma modell som tillämpats för de s.k. gruppundantagsförordningarna.

Konsekvenserna av den föreslagna lagen är det i nuvarande läge inte möjligt att uttala sig om eftersom lagen endast öppnar möjligheten för parterna på marknaden att träffa avtal. Skulle parterna på marknaden inte vilja upprätta avtal som i något avseende reglerar försäljningen kommer inte en ändring av lagen att ha någon effekt på marknaden. Skrivningen är öppen avseende innehållet i ett eventuellt avtal. Mot bakgrund av den diskussion som förts kan det förutsättas att ett eventuellt avtal skulle reglera bokutbudet antingen genom att styra distributionen eller priset. Sådana åtgärder bör kunna leda till att utbudet och tillgången till kvalitetslitteratur förbättras.

Författningsförslag

Förslag till lag (0000:000) om ändring i konkurrenslagen (1993:20)

Härigenom föreskrivs att 6 § konkurrenslagen (1993:20) skall ha följande lydelse samt att det i samma lag skall införas en ny 18 d § av nedanstående lydelse.

6 §

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17, 18 c eller 18 d §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrیدا konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,
2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,
3. marknader eller inköpskällor delas upp,
4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

18 d §

Förbudet i 6 § gäller inte för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

12.3 Förslag angående litteraturstödet

12.3.1 Distribution till biblioteken

Jag föreslår att det införs ett distributionsstöd som innebär att förlagen levererar 300 exemplar av de litteraturstödda titlarna som ett villkor för att stöd skall kunna utgå. Förlagen kompenseras för detta åtagande med 50 % av F-priset. Böckerna skall fördelas till folkbiblioteken via länsbiblioteken.

I mitt uppdrag ingår att granska de nuvarande statliga insatserna på literaturområdet och föreslå framtida förändringar. Det statliga litteraturstödet är, i sin nuvarande konstruktion, helt inriktat på att stödja utgivning och produktion av böcker. Det distributionsstöd som infördes år 1981 och som innebar att varje litteraturstödd titel distribuerades till dåvarande fackbokhandel i ett exemplar till rabatterat pris och med returrätt försvann 1992 i och med att fackbokhandelsavtalet upphörde.

Staten stöder således genom utgivningsstödet utgivning och produktion men förbigår distributionen. Spridningen av de litteraturstödda titlarna bygger helt och hållet på förlagets möjligheter att sälja böckerna i olika kanaler – till bibliotek, bokhandlar, bokklubbar, varuhus och övriga detaljister samt egen direktförsäljning. Det är rimligt att kvalitetslitteraturen görs tillgänglig för en bred allmänhet genom ökade statliga insatser. Biblioteken är centrala i det läsfrämjande arbetet.

Utredningen har undersökt olika vägar för ett distributionsstöd och även räknat på olika modeller för stöd. För att få en uppfattning om spridningen av de litteraturstödda titlarna har utredningen ställt en förfrågan till förlagen angående försäljningen av de titlar som fick

litteraturstöd budgetåret 1995/96. Undersökningen, som omfattar litteraturkategorierna svensk skönlitteratur för vuxna, skönlitteratur i svensk översättning för vuxna samt barn- och ungdomslitteratur (se bilaga 7 samt avsnitt 8.1.3) visar att det är mycket svårt för i synnerhet de små förlagen att distribuera dessa ibland smala titlar. Detta bekräftas också av företrädare för både större och mindre förlag. Det är heller inte självklart att biblioteken, i synnerhet inte de mindre, köper in de litteraturstödda titlarna. Detta bekräftas av en undersökning som Kulturrådet genomfört och som presenteras i avsnitt 7.6.

Jag anser att det statliga åtagandet bör innefatta stöd till såväl distribution som produktion av kvalitetslitteratur. Att satsa omkring 30–32 miljoner kronor årligen på ett produktionsstöd, utan att avsätta resurser för distribution och marknadsföring anser jag är ett slöseri med statliga medel.

Om man i Sverige skulle införa den s.k. norska modellen, (se kap. 9) och distribuera alla de titlar som får stöd till alla bibliotek, skulle kostnaden överslagsvis bli 119 miljoner kronor per år. Jag räknar då med att staten skulle köpa in 1 700 exemplar av 700 titlar till ett genomsnittspris av 100 kronor i F-pris. Detta bedömer jag som orealistiskt eftersom statens kostnader skulle bli alltför höga i förhållande till effekten. Mindre bibliotek har heller inte möjlighet att årligen obligatoriskt ta emot 700 titlar, varav många kan betecknas som smala.

Jag föreslår därför att man inför ett distributionsstöd som medger att 300 exemplar av varje litteraturstödd titel distribueras till länsbiblioteken, för vidare fördelning till folkbiblioteken.

Länsbiblioteken bör själva ansvara för hur de litteraturstödda titlarna fördelas på de 288 kommunernas bibliotek. Det är också viktigt att biblioteken uppmärksammar de litteraturstödda titlarna och hjälper dem att hitta en väg till läsarna. Den katalog över de litteraturstödda titlar som jag föreslår blir ett komplement till de utsända exemplaren och kan dessutom förstärkas med aktuell information om boken, t.ex. i form av recensioner och författarporträtt och i samarbete med den lokala bokhandeln.

Mitt förslag innebär att som villkor för litteraturstödet skall förlagen förbinda sig att till Kulturrådet leverera 300 exemplar av varje litteraturstödd titel. Staten skall i sin tur kompensera förlagen för åtagandet med 50 % av F-priset.

Om man beräknar att dessa titlar har ett genomsnittligt F-pris på 100 kronor, skulle den totala kostnaden för 300 exemplar av 700 titlar till fullt F-pris uppgå till 21 miljoner kronor. Då förlagen lämnar 50 % rabatt blir kostnaden 10,5 miljoner kronor. Detta innebär att statens kostnader för distributionsstödet minskar medan effekten av att nå biblioteken med 300 exemplar bibehålls.

Statens kostnader för stödet blir således 10,5 miljoner kronor. Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.2 Distribution till bokhandeln

Jag föreslår att det införs ett särskilt stöd för att distribuera de litteraturstödda titlarna till bokhandeln.

Det statliga litteraturstödet i sin nuvarande konstruktion är främst inriktat på att stödja utgivning och produktion av böcker. Det distributionsstöd som infördes år 1981 och som innebar att de dåvarande fackbokhandlarna fick köpa ett exemplar av varje litteraturstörd titel till rabatterat pris och med returrätt försvann år 1992 i och med att fackbokhandelsavtalet upphörde.

Det sortimentsstöd som sedan år 1985 utgår till servicebokhandlarna för åtagandet att ta emot mellan 400 och 1 000 titlar årligen inom ramen för Seeligs nyhetsservice har inte varit direkt kopplat till litteraturstödda böcker. Urvalet av titlar görs av en inköpsgrupp inom servicebokhandeln i samråd med Seelig. Grundkravet borde enligt 1982 års bokutredning, vara ett urval av ”god och samtidigt efterfrågad litteratur”. Föredragande statsrådet, som anslöt sig till utredningens förslag, betonade att ”för servicebokhandeln är det primära behovet att hålla ett sortiment av tillräckligt efterfrågad kvalitetslitteratur för att lönsamhet över huvud taget skall kunna säkras”. (Prop. 1984/85:141, s. 61.)

Genom ett initiativ från branschens parter kunde medel som år 1992 frigjordes från distributionsstödet läggas över på ett förstärkt sortimentsstöd i kombination med ett katalogdatorstöd till servicebokhandeln.

Vår undersökning av spridningen av de litteraturstödda titlarna (se bilaga 7) visar att det för i synnerhet de små förlagen är mycket svårt att nå ut med dessa ibland smala titlar. Det bekräftas av företrädare för både större och mindre förlag. En stor del av den tryckta upplagan ligger kvar osåld efter det första året.

Sedan fackbokhandelsavtalet upphörde år 1992 avgörs affärsvillkoren i förhandlingar mellan enskilda bokhandlare och bokförlag. De största förlagsgrupperna tillämpar egna avtal. Bonniergruppen ger t.ex. alla bokhandlar som under året beställt för ett visst minimibelopp ett gratisexemplar av varje nyhet. Därtill kommer marknadsföringsbidrag

på 6–8 %. För titlar som därutöver inköps fem exemplar får bokhandeln full returrätt.

Norstedts, Rabénförlagen och Natur och Kultur har en liknande modell med friexemplar men utan krav på förhandsinköp av ett visst antal exemplar. Däremot tillåts inte returer av färre än tre exemplar per titel.

En grupp små och medelstora förlag ger 50–75 % rabatt på det första exemplaret och erbjuder i princip ingen returrätt.

Därutöver finns enskilda förlag med villkor som kan betecknas som kombinationer av ovanstående modeller, samt förlag som saknar relationer med bokhandeln och distribuerar via egna kanaler, t.ex. genom direktförsäljning eller egen bokklubb.

Många bokhandlar organiserar sig i inköpskedjor för att stärka sin ställning. Det ger möjlighet till högre inköpsrabatter och marknadsföringsbidrag från förlagen. Gemensamma bokhandelskataloger har blivit ett kännetecken för kedjorna.

Det har alltid funnits en ambition i bokhandeln att vara ”fullsorterad”. Detta är svårt i en tid med en årlig utgivning av uppåt 4 000 titlar allmänlitteratur. Men det är alltså bokhandeln som står för bredden på bokmarknaden.

Det skulle vara olyckligt om vi i Sverige närmar oss ett läge där bokhandelns sortiment håller på att tunnas ut. I många bokhandlar ligger tyngdpunkten i dag på de mest lättsålda titlarna. Enligt min mening vore en förstärkt utveckling mot bestsellerism olycklig.

Det finns en grupp större bokhandlar med en lagerhållning av ett relativt brett sortiment av olika typer av litteratur, en grupp av mindre bokhandlar med ett begränsat sortiment och en tredje grupp med abonnemang på Seeligs nyhetsservice. För såväl kedjeanknutna bokhandlar med gemensamma inköp av nyheter som servicebokhandlar med nyhetsabonnemang är kompletteringsköpen viktiga för kundservice på orten.

Bokens fysiska tillgänglighet har enligt min mening ett stort kulturpolitiskt värde. Möjligheten att beställa en bok finns, men det spontana mötet mellan läsare och bok måste underlättas.

Jag föreslår ett distributionsstöd för att sprida de litteraturstödda titlarna till bokhandeln. Stödet förutsätter en frivillig anslutning av ca 100 bokhandlar utanför servicebokhandlargruppen. Jag föreslår samtidigt att servicebokhandlarna får ett utökat sortimentsstöd.

Dessa 100 bokhandlar kommer att erbjudas köpa ett exemplar av varje litteraturstödd titel, ca 700 stycken, med 50 % rabatt på F-priset. Staten svarar för kostnaden för rabatten. Distributionsstödet kan beräknas till högst 3 miljoner kronor. Den katalog över de litteraturstödda titlarna och de marknadsföringsåtgärder som jag föreslår blir ett

komplement till själva böckerna och kan initiera samarbete mellan bibliotek och bokhandel.

Jag beräknar kostnaden till 3 miljoner kronor.

Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.3 Stöd till katalog och läsfrämjande

Jag föreslår att medel tillförs Statens kulturråd att användas till en katalog över de litteraturstödda titlarna och ett stöd till läsfrämjande i samverkan mellan bokhandel och bibliotek.

Kunskapen om vilka titlar som erhållit litteraturstöd är i dag begränsad, även bland dem som arbetar med böcker i bokhandel och bibliotek. Information om vilka titlar som fått litteraturstöd ges för närvarande endast via Statens kulturråds egna publikationer och på rådets hemsida på Internet. Eftersom det faktum att en titel fått litteraturstöd i sig innebär ett slags kvalitetsstämpel, menar jag att denna information är av vitalt intresse för bokköpare, biblioteksbesökare och låntagare.

Det finns för närvarande ingen tillgänglig information till allmänheten vare sig på bibliotek eller i bokhandeln utöver de ovan nämnda. Enligt riksdagsbeslut år 1996 skall staten erbjuda biblioteken anslutning till universitetsdatanätet SUNET (Swedish University Computer Network). SUNET skall ses som en nationell tillgång som skall kunna utnyttjas bl.a. av hela biblioteksväsendet. Genom tillgång till höghastighetsnät kan biblioteken förbättra sina möjligheter att sprida information om vilka titlar som fått litteraturstöd.

Det har från flera håll ifrågasatts om man genom t.ex. marknadsföring ytterligare bör stödja de titlar som fått produktionsstöd och på så vis ge dessa böcker dubbla fördelar gentemot övriga titlar av god kvalitet som av olika anledningar inte fått stöd.

Jag menar dock att ett stödförfarande, där ca 700 titlar av kvalitetslitteratur får ett produktionsstöd på omkring 30–32 miljoner kronor årligen, utan att samtidigt någon samlad satsning görs för distribution och marknadsföring är ett slöseri med statliga resurser.

(Se mitt förslag om distribution av de litteraturstödda titlarna.)

Utredningens undersökning av spridningen av litteraturstödda titlar 1995/96 ger också vid handen att en stor del av de stödda titlarna säljs i mycket små upplagor, dvs. att de förblir osålda, åtminstone under det första året.

Som ett led i en mer aktiv marknadsföring av de litteraturstödda titlarna föreslår jag att Statens kulturråd får i uppgift att skapa en katalog över alla litteraturstödda titlar. Katalogen, som skall distribueras till bokhandel, bibliotek och press, bör innehålla såväl uppgifter om författare/översättare/illustratör, förlag m.m., som kortfattade men väl-skrivna resuméer. Katalogen bör vara tilltalande och lättillgänglig. Dessutom bör den innehålla ett register över såväl författare som titlar. Upplagan bör vara så stor att den kan delas ut på biblioteken och i bokhandeln och även skickas ut till pressen. Besluten om litteraturstöd fattas löpande under året, vilket gör att katalogen bör följa böckerna och publiceras 2–4 gånger per år, för att undvika alltför lång eftersläpning. Katalogen skall också finnas på Internet.

Det är av vikt att de litteraturstödda böckerna, som genom det nya distributionsstödet nu i större omfattning kommer att nå ut till läsarna via bibliotek och bokhandel, uppmärksammas och synliggörs genom en välriktad marknadsföring. Den föreslagna katalogen är en sådan åtgärd.

För att ytterligare förstärka effekten av detta samt för att stimulera till samverkan mellan folkbibliotek och bokhandel föreslår jag att 500 000 kronor avsätts till marknadsföringsåtgärder avsedda att rikta allmänhetens intresse mot de litteraturstödda titlarna. Som exempel på projekt kan nämnas författarbesök och lokala arrangemang för att främja bokläsandet.

Jag beräknar kostnaden till 1,5 miljoner kronor.

Kulturrådet bör efter ett par år göra en utvärdering av katalogens och marknadsföringens effekter. Detta kan ske genom att man upprepar utredningens enkätundersökning om spridningen av de litteraturstödda titlarna.

12.3.4 Upplagespär

Jag föreslår att en upplagespär införs för de titlar som beviljas litteraturstöd. Upplagespärren införs fr.o.m. 6 000 tryckta exemplar i förstaupplagan och innebär en reducering av stödsumman med 50 %.

Det statliga litteraturstödet utgår till förlagen för *enskilda titlar* efter en kvalitetsprövning. För att få litteraturstöd måste boken vara tryckt i en viss lägsta upplaga samt åsatts ett F-pris som inte överstiger det av Kulturrådet fastställda maxpriset (prispressen). Vid bedömningen tas inte hänsyn till förlagens storlek eller omsättning och inte heller till den

tryckta upplagens storlek i övrigt. Avsikten med stödet är att utan otillbörlig styrning från statens sida förbättra de ekonomiska förutsättningarna för produktionen av kvalitativt god litteratur. Stödet främjar i första hand kvalitetsutgivning och därmed förekomsten av små och medelstora kvalitetsförlag. De mindre och medelstora förlagen har också utökat sin utgivning sedan stödet infördes. För många av dessa förlag är titelstödet en förutsättning för utgivning. Utgivningsstödet innebär att många små förlag kan fortleva och att de stora förlagen upprätthållen utgivning av böcker som inte på förhand är givna försäljningssuccéer.

Den undersökning som utredningen låtit genomföra av de litteraturstödda titlarna inom svensk skönlitteratur, översatt skönlitteratur och barn- och ungdomslitteratur under budgetåret 1995/96 visar att en del av dessa titlar tryckts i mycket höga upplagor. (Se bilaga 7.) Detta gäller i synnerhet barn- och ungdomsböcker men också svensk skönlitteratur. Det finns en rad exempel på stödda titlar som har nått upplagor på 10 000–30 000, men även några som tryckts i upp till 80 000–90 000 exemplar. Samtidigt får stödberättigade titlar avslag på grund av att det totala stödbeloppet inte räcker till.

En effektivisering av stödet vore enligt min mening att införa en reduktion av stödet med 50 % vid tryckupplagor över 6 000 exemplar. Förlagen skall då vid ansökningstillfället ange den första tryckupplagens storlek. Förlagen har på ett relativt tidigt stadium kunskap om huruvida den första tryckupplagan kommer att överskrida 6 000 exemplar eller ej eftersom förlagen inte trycker mycket stora upplagor utan att veta att större delen av denna upplaga redan är såld, ofta till en bokhandelskedja eller bokklubb.

En upplaga på 6 000 exemplar bör innebära att boken ”går ihop” ekonomiskt utan statligt stöd. I diskussionerna om en eventuell upplagespärri har det framförts att det finns risk för att förlagen trycker en första upplaga som är lägre än 6 000 exemplar för att erhålla stöd och därefter gör ett tilltryck. Min uppfattning är att denna risk är överdriven.

Min bedömning är att man genom en upplagespärri med reducerat stöd vid 6 000 tryckta exemplar kommer att kunna ge fler titlar stöd utan att undandra stödet till den enskilda titeln av god kvalitet, oavsett vilket förlag den kommer ut på. Litteraturstödet skall även fortsättningsvis vara förlagsneutralt och endast den litterära kvaliteten skall, om övriga formella krav är uppfyllda, avgöra om en titel får stöd eller ej.

Beräkningar visar att om en upplagespärri enligt ovan skisserat förslag hade funnits under budgetåret 1995/96 hade det för de stödordningar som ingick i utredningens undersökning inneburit att ca 110 tit-

lar hade fått stödet reducerat med 50 % eftersom de överskridit 6 000 exemplar i första tryckningen.

Särskilda medel erfordras inte för att genomföra förslaget. Tvärtom frigörs medel inom anslagsramen som kan ges till stödberättigade titlar som i dag, av resursskäl, får avslag.

Upplagespärrens effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.5 Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

Jag föreslår att stödordningen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk förändras till titelstöd och ett stöd för provöversättning av manuskript på invandrar- och minoritetsspråk till svenska. Titlar som får utgivningsstöd skall även kunna ges ut på svenska.

Stödet till litteratur på invandrar- och minoritetsspråk uppgår till 2 miljoner kronor för 1997. För närvarande ger Statens kulturråd bidrag i form av allmänt förlagsstöd, från att före budgetåret 1993/94 ha gett titelstöd. I första hand går stödpengarna inom denna stödordning till litteratur för invandrargrupper som kom till Sverige redan på 1970-talet. Nyare invandrargrupper är däremot underrepresenterade som stödmottagare, vilket delvis kan bero på kravet på två års fungerande förlagsverksamhet för att komma i fråga för stöd. Anledningen till att Kulturrådet övergick till ett allmänt förlagsstöd var bl.a. svårigheten att finna former för bedömning av de stödda titlarna.

Det har varit svårt att skapa godtagbara former för stödet för utgivning av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. Distributionskanaler för den stödda litteraturen har också varit svåra att hitta. Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk har i huvudsak köpts av biblioteken.

Den nuvarande stödordningen lämnar dessutom litet utrymme för möjligheten att bevilja stöd till projekt för nya invandrargrupper och för verksamhet av mer experimentell natur. De låsta formerna för stödordningen motverkar således flexibilitet, vilket är olyckligt, eftersom invandrargruppernas sammansättning och behov förändras över tid.

Vissa invandrargrupper har på grund av krig och svag infrastruktur i ursprungslandet brist på litteratur på sitt hemspråk. För dessa grupper kan det vara motiverat att stödja litteraturförsörjning på hemspråket, tillsammans med särskilda läsfrämjande projekt.

Tekniska landvinningar har förenklats originalframställande och tryckförfarande och dessutom öppnat nya möjligheter att sprida littera-

tur både inom och utanför Sverige. Print-on-demand och Internet kommer med all säkerhet att på sikt få stor betydelse för tillgängligheten av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Jag föreslår att Sverige enligt norsk modell *inför ett stöd för provöversättning av litterära verk på invandrar- och minoritetsspråk till svenska*. Detta skulle enligt min mening bidra till att litteratur på invandrar- och minoritetsspråk jämfördes med litteratur skriven på svenska. Många författare som skriver på invandrarspråk har uttryckt en vilja att också bli publicerade på svenska för att därigenom nå en större läsekrets. Allt fler invandrade författare har övergått till att skriva på svenska och det finns ett ökat intresse för deras böcker. Ett exempel på detta är *Världen i Sverige* – en antologi på svenska med texter av invandrade författare. Boken, som var ett resultat av ett samarbete mellan Kulturrådet och *En bok för alla*, blev mycket uppskattad.

Mitt förslag innebär att författaren på sedvanligt sätt skall lämna sitt manuskript till ett förlag, tillsammans med en synopsis på svenska, engelska eller något av de större språken. Om innehållet bedöms som intressant, bör förlaget ha möjlighet att söka ett översättnings- samt granskningsstöd från Statens kulturråd för att låta översätta och språkgranska 20–30 sidor av manuskriptet. Därigenom kan Kulturrådet och, i förekommande fall, förlaget göra en kvalitetsbedömning på samma sätt som då det gäller svenska originalverk.

Om förlaget bedömer att manuskriptet kan vara intressant för utgivning bör man kunna söka ytterligare stöd för att låta översätta och språkgranska hela manuset. Det faktum att ett förlag fått stöd för översättning föregriper dock inte förlagets utgivningsbeslut. Om förlaget vill ge ut boken bör det finnas möjlighet att söka produktionsstöd hos Statens kulturråd. Detta bör vara ett efterhandsstöd men kan, efter särskild prövning, utgå som ett förhandsstöd. Såsom är fallet vid övriga stödordningar inom utgivningsstödet, skulle arbetsgruppens beslut om stöd enbart fattas på grundval av bokens kvalitet. Kravet på två års fungerande förlagsverksamhet för att komma i fråga för stöd bör därmed tas bort, eftersom mitt förslag innebär en återgång till titelstöd.

De titlar som får *statligt utgivningsstöd* skall i första hand ges ut på originalspråket. Böckerna bör också kunna ges ut på svenska. I de fall då omfånget tillåter, t.ex. då det gäller barnböcker och poesi, bör det också finnas möjlighet att få stöd för tvåspråkiga volymer.

Jag menar att förfarandet med översättningsstöd bl.a. har den fördelen att utgivning av litterära verk på invandrar- och minoritetsspråk jämfördes med utgivning av svenska originalverk, genom att man får en större möjlighet till kvalitetsbedömning. Jag anser det vara rimligt att staten ställer samma krav på kvaliteten när det gäller stöd till litteratur

på invandrar- och minoritetsspråk som när det gäller stöd till litteratur på svenska.

Mitt förslag innebär således att kvalitetsaspekten skulle betonas betydligt starkare vid bedömning av ansökningar om stöd, vilket på sikt torde medföra att färre böcker än i dag får stöd enligt stödordningen för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.

Anslaget till stödet för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk bör vara oförändrat, dvs. 2 miljoner kronor.

Stödets effekter bör utvärderas efter tre år.

12.3.6 Öppen stödordning för litterär verksamhet

Jag föreslår att litteraturstödet utökas med 2 miljoner kronor genom att det inrättas en särskild öppen stödordning avsedd för litterär verksamhet utanför gängse stödordningar; exempelvis produktion av kassettböcker och cd-rom, Print-on-demand, Författares Bokmaskin samt för såväl poesifestivaler som andra läsfrämjande projekt, Världsbokdagen, Författarcentrums verksamhet m.m. och för projekt som främjar spridningen av finlandssvensk litteratur i Sverige.

Den tekniska utvecklingen har på mycket kort tid öppnat helt nya möjligheter för informations spridning. Internet, cd-rom, Print-on-demand var okända begrepp för de flesta för bara några år sedan. Nu är de etablerade och har förändrat vår vardag. Svenska Bokförläggareföreningen heter numera Svenska Förläggareföreningen. Det är inte längre enbart böcker som förlagen ger ut, utan även multimedia, kassettböcker etc.

I dag har dessa nya medier och experimentverksamheter av olika slag mycket små möjligheter att få statligt stöd. Befintliga stödformer är låsta och kopplade till en traditionell arkersättning², vilket redan detta utestänger den utgivning som inte kan mätas i ark.

Jag anser därför att det bör införas en försöksverksamhet med en ny s.k. öppen stödordning inom Statens kulturråd där annat utgivningsstöd än det traditionella kan ges.

² Arkersättning är ett fast belopp som baseras på ett ark, 16 trycksidor eller 32 000 typer.

Många drivs av en stark vilja att uttrycka sig i skrift och vänder sig till ett stort antal förlag i hopp om att bli publicerade. Många svenskar skriver – både dagbok, dikter, noveller och t.o.m. romaner. Enligt Kulturutredningen (SOU 1995:84) var det hela 1/5 av befolkningen eller ca 1,7 miljoner människor som skrev dagbok eller dikter. Många skickar också sina alster till bokförlag. De flesta manuskript som skickas till svenska förlag blir dock aldrig utgivna. Av 100 insända manuskript publiceras högst ett enda. Förmodligen är siffran mycket lägre än så.

För refuserade författare och författare som själva vill delta i produktionen innebär t.ex. Författares Bokmaskin en möjlighet att nå ut till läsare. Till självkostnadspris och med en egen arbetsinsats trycker författaren sina egna böcker. Författares Bokmaskin får i dag ett driftstöd av Statens kulturråd. Detta är, helt i enlighet med riksdagens första kulturpolitiska mål, ett sätt att praktiskt *värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den*. Inte minst för författare som skriver på andra språk än svenska, och med en potentiell läsekrets även utanför Sverige, innebär Författares Bokmaskin ett alternativ till de traditionella förlagen.

Den nya tekniken öppnar ännu en väg för författare och dramatiker att lagra och sprida sina texter. Redan finns s.k. elektroniska böcker och även tidskrifter som bara förekommer på Internet.

Genom denna nya stödordning kan bl.a. Författares Bokmaskin, Dramatikerförbundet, invandrarorganisationer och Författarcentrum söka pengar för t.ex. experiment med Print-on-demand, cd-rom och Internet. Stöd skall även kunna sökas för att främja spridning av finlandssvensk litteratur i Sverige.

För närvarande finns hos Statens kulturråd inga öronmärkta medel för att stödja poesifestivaler och andra litterära arrangemang som ligger utanför utgivningsstödet ramar.

På många håll i landet har poesifestivaler etablerats som årliga arrangemang. Jag menar att dessa möten med den levande litteraturen är ovärderliga för att sprida kvalitetslitteraturen till nya läsare. Det personliga mötet mellan läsare och författare ger den litterära upplevelsen en extra dimension. Dessa projekt har, enligt min mening, ett stort läsfrämjande värde och bör även kunna åtnjuta statligt stöd.

Svenska Förläggareföreningen, Svenska Bokhandlareföreningen, Föreningen Svenska Läromedelsproducenter, Sveriges Allmänna Biblioteksförening, Sveriges Författarförbund, Svenska Unescorådet och Statens kulturråd bildade år 1996 en idégrupp för att samarbeta inför den internationella Världsdagen för boken och upphovsrätten den 23 april. Idégruppen anser att boken och läsandet måste få all den uppmärksamhet som över huvudtaget är möjlig om boken, med dess

lågpråda framtoning skall kunna göra sig hrd i det brus av Internet, dataspel, TV, video etc. som den har att konkurrera med.

Världsbokdagen 1997 riktades en stor del av insatserna till barn och ungdomar. Landets samtliga ca 12 000 daghem fick möjlighet att gratis hämta ut ett bokpaket med 4–5 smbarnsbcker från sin bokhandel. De svenska barnboksfrlagen skänkte närmare 50 000 böcker. Posten sponsrade dagen med gratis porto och gratis bokpsar fr böcker som köptes i bokhandeln och skickades inom Sverige på Världsbokdagen. Flera hundra bibliotek uppmärksammade dagen på olika sätt, bl.a. med frfattarframtrdanden. Föreningen Svenska Läromedelsproducenter informerade landets alla skolor om dagen och bokhandeln hade en rad extrapriser. Många förlag hade den 23 april som utgivningsdag fr nya titlar.

Detta unika branschsamarbete utgör en nationell satsning för att främja boken och läsandet. Jag beräknar kostnaden för Kulturrådets insats fr Världsbokdagen till 300 000 kronor.

Stdordningen kräver samma kvalificerade bedömning som övriga stödordningar.

Jag beräknar den sammanlagda kostnaden till 2 miljoner kronor. Stödets effekter bör utvärderas efter tre r.

12.4 Stöd till bokhandeln

Jag föreslår att det statliga stödet till bokhandeln, som förvaltas av Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI), förstärks med 3,5 miljoner kronor.

Utvecklingen på bokmarknaden inger viss oro, i synnerhet vad gäller distributionen. Ett väl spritt bokhandelsbestnd r en av frutstningarna fr bckers tillgänglighet. Utredningens undersökning av detaljhandeln (se bilaga 5) visar att framför allt de mindre bokhandlarna, servicebokhandlar med låg omstning, har en skr ekonomisk ställning.

Det statliga stödet till bokhandeln har som mål ”att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät och att ka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln”. De olika stödformer som Bokbranschens Finansieringsinstitutet AB (BFI) förvaltar bidrar var för sig och i samverkan till att så sker. Detta gäller såväl kreditstödet, som sortimentsstdet som katalogdatorstdet.

Sortimentsstöd

Den nyhetsservice som organiseras av bokhandelsgrossisten Seelig har visat sig vara ett rationellt inköpssystem för de mindre bokhandlar som inte kommer i åtnjutande av de större förlagens abonnemangsvillkor. Genom denna service får bokhandeln möjlighet att köpa in ett storleksanpassat nyhetssortiment med böcker som väljs ut av en särskild inköpsgrupp.

Till erbjudandet att köpa in från 400 upp till 1 000 titlar per år har sedan år 1985 knutits ett statligt stöd, det s.k. sortimentsstödet. Som framgår av BFI:s utvärdering av stödet har detta varit avgörande för den mindre bokhandelns möjligheter att hålla ett brett sortiment.

Med den senaste tidens negativa utveckling har kostnadsbilden blivit ett stort problem som på sikt kan komma att urholka titelbredden och även göra det svårt för den mindre bokhandeln att köpa in ett nyhetssortiment. För att motverka detta bör anslaget för sortimentsstöd förstärkas med 1 miljon kronor till sammanlagt 4,5 miljoner kronor. Detta motsvarar en höjning med 30 %.

Utbyggt teknikstöd

Bokbranschens datorisering och informationsteknikens snabba utveckling har i hög grad stärkt bokhandelns servicegrad. Nya informationssystem och en rationell distribution har lett till en väl utvecklad kundservice.

För den mindre bokhandeln har det statliga katalogdatorstödet gjort det möjligt att erbjuda en kundservice som annars skulle vara förbehållen endast de större bokhandlarna. Det är angeläget att även de mindre bokhandlarna skall kunna ansluta sig till nya system såsom CD BOK och kunna utnyttja de funktioner som kommer att knytas till systemen.

Jag föreslår att nuvarande katalogdatorstöd omvandlas till ett teknikstöd som kan bidra till att stärka bokhandlarnas kompetens och kundservice inom områdena information, titelbredd, order- och leveransberedskap. Bidrag bör kunna utgå till kostnaderna för investering i dator, CD BOK och annan programvara samt nyteckning av abonnemang för uppkoppling, inkl. Internet. Vidare bör i ett årligt beräkningsunderlag kunna ingå kostnader för utnyttjande av tekniska informationstjänster med anknytning till katalog, butiksdatasystem, linjeabonnemang, reorder etc.

BFI föreslås årligen fastställa den typ av utrustning och omfattningen av de tjänster som skall ligga till grund för bidragsberäkningen.

Detta ställer ökade krav på behovet av att följa utvecklingen på IT-området och göra en bedömning av teknik och utrustning som bidrar till bokhandelns kompetensutveckling.

Den övre gränsen för erhållande av katalogdatorstöd är i dag densamma som för erhållande av sortimentsstöd, dvs. 800 000 kronor i årliga inköp av allmänlitteratur. Gränsen bör höjas så att bokhandlar med inköp av allmänlitteratur upp till 1 500 000 kronor skall kunna få del av det nya teknikstödet. Därmed kan ca 170 bokhandlar komma att omfattas av stödet.

Jag beräknar medelsbehovet till 2,7 miljoner kronor, en ökning med 2 miljoner kronor.

Fortsatt kreditstöd

Det statliga kreditstödet har haft en omvitnat stor betydelse för enskilda bokhandlars utvecklingsmöjligheter. Genom byte av affärslokal, modernisering av butiken eller lageruppbyggnad har det varit möjligt att lägga grunden för en positiv, fortsatt utveckling av företaget. Investeringsstödet har haft särskilt stor betydelse vid ägarskiften och även bidragit till nyetablering av bokhandel på orter som länge saknat en sådan.

Anslaget för kreditstöd har varit oförändrat sedan budgetåret 1992/93. Bidragsberättigade ansökningar har kunnat beviljas genom att reserverade medel tagits i anspråk och genom omfördelning mellan anslagsposter.

Jag föreslår att kreditstödet höjs med 0,5 miljoner kronor.

Framtida utvecklingsinsatser för bokhandeln

I BFI:s uppdrag enligt avtal med staten ingår att redovisa erfarenheter av de statliga stödinsatserna och göra mer övergripande bedömningar i samband med den årliga anslagsframställningen. BFI har också ett uttalat ansvar för att följa utvecklingen inom den kommersiella bokdistributionen som helhet och särskilt med avseende på utvecklingen inom bokhandeln.

BFI:s arbete med insamling, bearbetning och analys av uppgiften om bokhandelns struktur och ekonomi bör göra det naturligt för BFI att samarbeta med den statistikfunktion som jag föreslår nedan, och som har anknytning till Kulturrådet. Det är också viktigt att se sambanden mellan det statliga utgivningsstödet, det föreslagna distributionsstödet och ett fortsatt sortimentsstöd till de mindre bokhandlarna. Jag föreslår

därför att en representant från Kulturrådet knyts till BFI:s styrelse som adjungerad ledamot.

I ett längre perspektiv finns anledning att peka på behovet av en form av utvecklingsbolag för bokhandeln. Till BFI:s nuvarande låneverksamhet skulle kunna knytas stödfunktioner såsom utbildning och branschutveckling. Behovet är stort av en förstärkning av BFI:s rådgivning avseende företagsvärderingar, överlåtelse, hyreskontrakt, lägesbedömning, sortimentsinriktning etc. Till detta skulle kunna läggas en aktiv medverkan i företagsetablering på orter som i dag saknar bokhandel.

Såväl grundutbildning som fort- och vidareutbildning är ett centralt område för bokhandelns kompetensutveckling. Svenska Bokhandels-skolan, med Svenska Bokhandlareföreningen och Svenska Bokhandelsmedhjälpareföreningen som huvudmän, har under många år erbjudit ett varierat kursutbud. Kurserna har varit ett komplement till insatser inom bokhandelskedjorna eller genom andra utbildare.

Exempelvis ställer införandet av nya katalogdatorsystem i bokhandeln krav på anpassad utbildning och aktualiserar behovet av att stärka de allmänna datakunskaperna i företagen. Många anställda inom bokhandeln har under det senaste året deltagit i skolans utbildningar för katalogsystemet CD BOK respektive bokhandelsekonomi för persondator. Bokhandelsskolans verksamhet är subventionerad för branschföreningarnas medlemmar genom tillgängliga fondmedel.

Jag beräknar att den sammanlagda kostnaden för det utökade stödet till bokhandeln uppgår till 3,5 miljoner kronor.

12.5 Läsfrämjande insatser

12.5.1 Barnbokskatalog

Jag föreslår att särskilda medel avsätts till en barnbokskatalog, som också blir en startpunkt för läsfrämjande åtgärder.

Det finns i dag, mycket tack vare det statliga utgivningsstödet, en stor kvalitetsutgivning av barn- och ungdomslitteratur. Barn- och ungdomslitteratur finns på landets folkbibliotek, dock inte alltid i den mängd och omfattning som vore önskvärd.

I arbetet med böcker och bokförmedling har barn- och skolbibliotekarier tillgång till bokinformation i form av böcker, kataloger, foldrar

och broschyrer. Bl.a. har man till sin hjälp BTJ:s sambindning och kataloger som är kostnadsfria, samt material i form av foldrar och broschyrer från förlag, bokhandel m.fl. Däremot har information om barn- och ungdomsböckerna svårigheter att nå ut till föräldrar, förskola och skola, samt i viss mån, till bokhandeln, vars information om barn- och ungdomslitteraturen främst består av förlagens marknadsföringsmaterial. Det saknas heltäckande information om den årliga barnboksutgivningen.

Det finns ett stort behov av en samlad information om de barnböcker som finns tillgängliga för läsning och inköp. Det är av stor betydelse att både bibliotekarier och bokhandelspersonal kan ge råd och tips till barn och föräldrar och förmedla nya läsupplevelser. Behovet av fullständig information om barnböcker har också ökat genom den satsning som gjorts med 25 miljoner till bokinköp och 5 miljoner till läsfrämjande åtgärder.

Tidigare fanns ett *branschsamarbete* omkring en katalog – Årets Barnböcker – och under sex år med början budgetåret 1985/86 utgick också ett statligt stöd för att sprida katalogen. Katalogen, som innehöll ca 400 titlar, hade en upplaga på 1 miljon exemplar och spreds, förutom till bokhandeln, även till landets samtliga hushåll med barn mellan 3 och 13 år samt till skolor, bibliotek och andra institutioner. Sedan det statliga stödet upphörde spreds katalogen i betydligt mindre upplaga via länens barnbibliotekskonsulenter. Då de två största barnboksförlagen, Bonniers och Rabén & Sjögren, drog sig ur samarbetet försvann den heltäckande katalogen. Några förlag gjorde en mindre katalog i begränsad upplaga. Nu har även den upphört.

Under våren 1997 togs flera initiativ, bl.a. av Kulturrådet, för att på nytt skapa ett samarbete i branschen omkring en gemensam barnboks-katalog, men utan resultat. Utredningen hyser inga förhoppningar om att samarbetet återupprättas inom bokbranschen för en gemensam barnbokskatalog.

I dag utgörs informationen om barnboksutgivningen, förutom av BTJ:s skrifter, av de kataloger som förlagen själva ger ut och dem som framställs av de stora bokhandelskedjorna. De täcker dock bara en liten del av utgivningen. Ett årligt barnboksnummer av Svensk Bokhandel är bra, men inte heltäckande och kostar för närvarande 60 kronor styck. Dagspressen recenserar barnböcker mer eller mindre sporadiskt. Radion har minskat sin information om barnböcker. Detsamma gäller TV, i synnerhet de kommersiella kanalerna. Även Utbildningsradion har drastiskt dragit ner på sina presentationer av barnböcker.

Jag föreslår därför att Statens kulturråd får i uppdrag att skapa en barnbokskatalog i samarbete med Svenska Barnboksinstitutet.

Svenska Barnboksinstitutet har kompetens att svara för urvalet av böcker tillsammans med Kulturrådet. Kostnaden för en katalog av detta slag är beroende av antal titlar och upplaga. En stor fördel är att man kan utgå från Kungliga bibliotekets LIBRIS-system, som omfattar hela den svenska utgivningen. Ur den väljs kvalitetslitteraturen. Katalogen bör i första hand vända sig till vuxna – både föräldrar och dem som arbetar med barn – men skall också kunna läsas av barn.

Det föreslagna stödet inbegriper Svenska Barnboksinstitutets arbete, redaktionella insatser och tryckning, samt viss distribution. Katalogen är tänkt att spridas till bibliotek, bokhandlar, förskolor och skolor, samt till lärar- och biblioteksutbildningarna. Dessutom kan den användas av länens barnbibliotekskonsulenter i deras läsfrämjande arbete. Katalogen bör samtidigt finnas på Internet och kan eventuellt integreras med eller länkas till skoldatanätet. På skoldatanätet finns för närvarande en av Författarcentrum initierad verksamhet där barn kan komma i kontakt med författare, och deras verk, och där barnen själva kan lägga in egna texter, t.ex. recensioner.

Det är viktigt att utnyttja sakkunskapen från Svenska Barnboksinstitutet och Kulturrådet till att ge katalogen en professionell utformning. Den bör innehålla såväl bokpresentationer som kortare artiklar om barn och läsning. Jag menar att en katalog av det här slaget kan utgöra en start för läsfrämjande åtgärder av olika slag, t.ex. i samarbete med Bokjuryn, som fått del av det statliga anslaget till läsfrämjande 1997.

Jag föreslår att Kulturrådet tillförs 2 miljoner kronor för arbetet med barnbokskatalogen.

12.5.2 Läsfrämjande för barn

Jag föreslår särskilda läsfrämjande åtgärder för barn under 10 år.

Undersökningar om svenskarnas läsvanor, (bl.a. Mediebarometern, Kulturbarometern och Barnbarometern), redovisar en tydlig, nedåtgående trend, även om fler människor läser böcker nu än för 20 år sedan. Bokläsningen minskar, både i lästid och andel bokläsare bland personer under 45 år. Längre ner i åldrarna är detta än mer markant.

Ungdomar och yngre skolbarn, som ändå är de grupper som läser mest, har minskat sin lästid. Andelen icke-läsare har ökat kraftigt. Bland små barn mellan 3–8 år har den dagliga kontakten med böcker

minskat kraftigt, framför allt för barn med lågutbildade föräldrar. Andelen barn i denna grupp som har daglig kontakt med böcker har minskat med 25 % under en period på femton år.

Att, i enlighet med riksdagens kulturpolitiska mål, skapa *reella förutsättningar* för alla att använda yttrandefriheten, handlar om att ge människor verktyg att uttrycka sina känslor och tankar. Läsning är i själva verket grundläggande för att detta ska bli möjligt. Den första språkinläringen sker genom att barn härmar vuxnas tal, men förmågan till nyansering och utveckling av språket tränas genom berättelser, sagor, rim och ramsor. Vikten av barnets första kontakt med litteratur kan därför inte nog betonas.

Vi vet att barns uppväxtmiljö i hög grad styr läsvanorna – även senare i livet. Många föräldrar som inte själva läser böcker har heller inte intresse för att introducera sina barn i böckernas värld. Och även om intresse för böcker finns anser inte alla sig ha råd att köpa barnböcker. Samhället har därför en mycket viktig uppgift då det gäller att ge alla medborgare möjlighet till *delaktighet i kulturlivet* och möjlighet att *ta del av kulturarvet*. I alla de samhälleliga inrättningar där barn vistas i sin vardag – barnvårdscentraler, förskolor, skolor, bibliotek etc. – måste den gemensamma strävan vara att överbrygga kulturella klasskillnader.

Många har insett litteraturens betydelse och vet att en medveten satsning på barns läsning leder till fler vuxna läsare. Ett problem är dock att de läsfrämjande insatserna till stor del består av tillfälliga projekt och kampanjer. Det krävs medvetet, kontinuerligt arbete i förskolor, skolor och på bibliotek för att alla barn skall få möjligheter att bli framtida bokläsare.

Vikten av att ge barn goda läsvanor tidigt återkommer i alla rapporter från experter och forskare. Ju mer vi lär oss om hur barn fungerar, desto mer inser vi värdet av språklig stimulans alltifrån första början. ”Barnets språkliga, kognitiva och kommunikativa utveckling och därmed också dess socialisation börjar mycket tidigt. Det är därför viktigt att språkutvecklingen redan från början stimuleras. Mycket tyder på att åtgärder för att lyfta de språkligt sämre lottade måste sättas in redan före skolåldern. Språket spelar en avgörande roll i människans liv. Att få tillgång till ett fullgott språk måste ses som en grundläggande mänsklig rättighet. Om demokratiska principer ska kunna förverkligas måste åtgärder sättas in också mot orättvisorna i det språkliga arvet, så att alla barn ges möjlighet att få utveckla sitt språk”, skriver Per Linell i sin bok *Människans språk*.

Föräldrars insatser för barns språkutveckling är givetvis av grundläggande betydelse. Från första början behöver barn få språklig och social träning genom samtal, berättande och gemensam läsning. Men

många föräldrar saknar kunskap om barnlitteraturens betydelse. Inom barnomsorgen finns en medvetenhet om barns behov, men långt ifrån alla som arbetar med barn vet hur viktig litteraturen är för barns sociala och intellektuella utveckling. Kommunernas besparingar drabbar barnomsorgen genom stora barngrupper och minskad personal och bibliotekens möjlighet att arbeta uppsökande med läsfrämjande prioriteras ner. Det blir mindre tid för läsning och andra kulturella aktiviteter som t.ex. biblioteksbesök.

Det är av stor vikt att böcker blir ett naturligt inslag i alla barns vardag – från allra första början. I syfte att öka läsandet och stärka bokens ställning är det mest effektivt att koncentrera de läsfrämjande insatserna till de minsta barnen.

Under år 1997 inrättades två nya statliga stöd för att stimulera barn och ungdom att läsa böcker; 25 miljoner för inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek och ett engångsanslag på 5 miljoner kronor att användas till särskilda insatser för att stödja läsning bland barn och ungdomar. Båda stödformerna har mötts av ett mycket stort intresse. 270 av landets 288 kommuner har ansökt om drygt 70 miljoner för bokinköp. Stödet har också initierat samarbete mellan folk- och skolbibliotek, barnhälsovård och barnomsorg. Efterfrågan på bidrag från de 5 miljoner kronorna till läsfrämjande insatser har varit mycket stort. De sökta beloppen uppgår sammantaget till drygt 30 miljoner kronor vilket innebär att många projekt kommer att bli utan stöd.

Jag föreslår att medel ställs till Kulturrådets förfogande för att även under kommande år kunna ge bidrag till läsfrämjande insatser. Jag menar dock att Kulturrådet bör prioritera insatser för de mindre barnen under 10 år. Målet är att nå alla barn i förskoleåldern och på lågstadiet i deras vardag. Det innebär att både föräldrar och personal inom barnomsorg och skola måste involveras i det läsfrämjande arbetet.

Barnbibliotekskonsulenter inom länsbiblioteken har spelat en mycket stor roll när det gäller läsfrämjande för barn. Tidigare fanns det särskilda barnbibliotekskonsulenter på alla de 24 länsbiblioteken, de flesta på heltid. Nu har vissa län dragit in dessa tjänster helt eller delvis. Deras grundläggande uppgift var och är att medverka till inrättandet av barnbibliotekarietjänster i kommunerna. Andra viktiga arbetsuppgifter är att ordna fortbildning och vidareutbildning för barnbibliotekspersonal, att initiera och delta i projekt och utvecklingsarbete, att samordna insatser och sprida information om barnkultur i regionen. Barnbibliotekskonsulenterna har också samarbetat med barnhälsovården och tillsammans med personal från barnavårdscentralerna utarbetat informationsbroschyrer riktade till föräldrar. De har också arbetat med biblioteksservice till barn med särskilda behov och till invandrar- och flyktingbarn. Stor uppmärksamhet har ägnats skolbiblio-

tek och barn med läshandikapp. Samarbete med barnhälsovård och skola, fortbildning för barnbibliotekspersonal, studiedagar för lärare och barnomsorgspersonal förekommer i de flesta län. Barnbibliotekskonsulenterna är med andra ord nyckelpersoner.

Jag föreslår att medel tilldelas Kulturrådet för att fördelas länsvis. Barnbibliotekskonsulenterna ansvarar för att inom länet, i samarbete med kommunens barnbibliotekarier samt med personal inom barnomsorg, skola och barnhälsovård, ge kunskap och information om böcker och läsning speciellt riktad mot barn i åldern under 10 år och deras föräldrar. Det är, enligt min mening, viktigt att prioritera insatser som kan ge långsiktiga effekter.

Den barnbokskatalog som jag föreslår är ett viktigt verktyg för alla som arbetar med barn. Den bör delas ut kostnadsfritt till alla daghem, förskolor, privat barnomsorg och till barnens föräldrar och ingå i det läsfrämjande arbete som barnbibliotekskonsulenter bedriver.

Jag föreslår att 3 miljoner kronor tillförs Statens kulturråd och används till läsfrämjande insatser för barn under 10 år.

12.6 Kulturtidskrifterna

12.6.1 Omfördelning av tidskriftsstödet

Jag föreslår en omfördelning av tidskriftsstödet som innebär att ca 70 % går till produktionsstöd och ca 30 % till utvecklingsbidrag och stöd till verkstäder.

Stödet till kulturtidskrifter inrättades år 1966 med samma motivering som används i dag: kulturtidskrifternas stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Statens stöd skall garantera en kulturellt värdefull mångfald i tidskriftsutbudet. Stödet är uppdelat på två anslagposter, produktionsstöd och utvecklingsstöd.

Den snabba data- och elektronikutvecklingen har fått stora konsekvenser för de tryckta tidskrifterna. Produktionen förenklas, liksom distribution och tillgänglighet via databaser och elektronisk post.

Utvecklingsarbetet är därför av stor betydelse och här spelar både det riktade utvecklingsbidraget till enskilda tidskrifter och stödet till verkstäderna en viktig roll.

Syftet med utvecklingsbidraget är att i samarbete med tidskriftens redaktioner upprätta en plan för hur tidskriften på sikt skall kunna bli självbärande. Det kan röra sig om tidskrifter som har en god utvecklingspotential men som av olika anledningar inte kommer vidare. Orsakerna kan vara en kombination av brist på kunskap och brist på medel för att genomföra en förändring och därigenom nå ut till större grupper av läsare.

Enligt Kulturrådet har stödet haft positiva effekter och Kulturrådet kommer under år 1998 att göra en utvärdering av de tidskrifter som fått utvecklingsstöd. Denna utvärdering kan ligga till grund för nya förslag på stödinsatser.

I utvecklingsarbetet spelar tidskriftsverkstäderna en stor roll, i synnerhet för de mindre tidskrifterna som inte själva har råd eller möjlighet att skaffa teknisk utrustning och kompetens. Ett ökat stöd till verkstäderna är motiverat. Till verkstäderna bör kopplas personer som inte bara besitter kompetens i datateknik och grafisk formgivning utan även i tidskriftsekonomi och marknadsföring.

Till grund för det statliga tidskriftsstödet ligger värnandet om yttrandefriheten. För att kunna konkurrera med det övriga utbudet på mediamarknaden krävs en tilltalande och läsvänlig form. Genom att stödja verksamheter som tidskriftsverkstäder ger staten möjligheter för tidskrifterna att få kunskap och utbildning i olika distributionstekniker och grafisk formgivning. Ett utökat stöd till verkstäderna skulle också möjliggöra en förstärkning av det lovande internationella samarbete kultur-tidskrifter emellan som inletts i och med etablerandet av tidskriftsverkstäder i andra länder.

Jag föreslår att verkstäderna på de fyra orterna Lund (fr.o.m. hösten 1998 Malmö), Stockholm, Göteborg och Luleå förstärks och får karaktär av regionala centra till vilka mindre verkstäder kan knyts.

Stöd till mindre tidskriftsverkstäder bör i första hand komma från kommuner, landsting, organisationer och föreningar m.m. De fyra regionala verkstäderna kan få en större roll genom att man där samlar upp erfarenhet inte bara av grafisk tidskriftsproduktion utan även av marknadsföring, distribution, försäljning etc. Flera verkstäder bedriver redan tidskriftsförsäljning i egna butiker.

Utvecklingsbidrag kan givetvis också sökas och utgå till tidskrift som ej hör till verkstäderna.

Kulturrådet bör få i uppgift att föreslå hur utvecklingsbidraget ska utformas och vilka krav som bör ställas på de tidskrifter som får stöd. Föreningen för Sveriges Kultur-tidskrifter bör ingå som part i en diskussion om stödets utformning och omfattning. Inom stödet till utvecklingsbidrag bör också finnas möjligheter att söka stöd för tidskrifter

som enbart utkommer elektroniskt, något som enligt vad utredningen erfarit ej är möjligt i dag.

Genom att öka anslaget till verkstäderna och till utvecklingsbidrag minskar andelen bidrag som riktas till enskilda tidskrifter. Detta stöd bör i fortsättningen också vara ett förluststöd. Man bör dock diskutera möjligheten att kanalisera stödet till mindre tidskrifter genom verkstäder och möjliggöra för mindre tidskrifter att samarbeta med andra redaktioner för att utveckla och förbättra sina tidskrifter. Ett sådant stöd kan på sikt ge både ett kulturpolitiskt och ekonomiskt mervärde.

Jag föreslår en omfördelning av stödet till kulturtidskrifter som är 19,5 miljoner totalt så att 13,5 miljoner kronor utgår i form av produktionsstöd, 3 miljoner kronor till verkstäderna och 3 miljoner kronor till utvecklingsbidrag.

I utvecklingsbidraget bör ingå ett verksamhetsbidrag till Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter så att den kan fungera som samarbetspartner för Kulturrådet och som rådgivare och informatör till de tidskrifter som inte ingår i verkstäderna. Det är av stor vikt att informationen om utvecklingsbidrag och verkstäder sprids till alla kulturtidskrifter. Ett särskilt utvecklingsbidrag bör ges till Progek för att utveckla deras datasystem som kan leda till att distribution och försäljning av kulturtidskrifter blir effektivare.

Jag menar att Kulturrådet bör bilda en arbetsgrupp som består av företrädare för Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, tidskriftsverkstäderna och en oberoende expert på tidskriftsekonomi som kan utvärdera effekterna av utvecklingsbidrag och bistå med rådgivning i frågor som rör ekonomi och marknadsföring.

Förslaget innebär ingen ny kostnad för staten utan endast en omfördelning av stödet.

12.6.2 Stöd till kulturtidskriftskatalog

Jag föreslår att medel avsätts för produktion och distribution av en kulturtidskriftskatalog.

Kulturrådet ger sedan början av 1980-talet ut en årlig katalog – Sveriges Kulturtidskrifter – över de kulturtidskrifter som får stöd. I katalogen ingår även ett antal icke stödda tidskrifter som är att betrakta som kulturtidskrifter. Denna katalog utgör ryggraden i alla marknadsföringsåtgärder och spelar också en viktig roll vid bibliotekens tidskriftsinköp. Katalogen innehåller även beställningskuponger för

prenumeration som når både biblioteksbesökare och andra. Katalogen, som 1997 trycks i samarbete med tidskriften PPB – Press på biblioteken – presenterar 261 olika kulturtidskrifter. Katalogen är inte fullständig, eftersom den bygger på frivilligt deltagande även för de tidskrifter som får stöd. Jag föreslår att det blir obligatoriskt för de tidskrifter som får någon form av stöd att vara med. Den utgör både en viktig information och ett stöd för marknadsföring av tidskriften.

Jag menar att katalogen bör utarbetas i samarbete med Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter och vara självständig, dvs. inte ingå i tidskriften PPB (Press på biblioteken).

Kulturtidskrifternas roll i undervisningen i grund- och gymnasieskolan behöver stärkas. En rad olika initiativ har under årens lopp tagits av Kulturrådet genom satsningar som Tidskriften i Skolan. Inte minst från bibliotekshåll har det framhållits att lärare ofta brister i kunskap om hur kulturtidskrifterna och referensdatabaser, typ Artikelsök, kan utnyttjas i undervisningen. Skolan skickar elever till biblioteken för att de på egen hand ska leta fram fakta för olika specialarbeten. En utvidgning av kulturtidskriftskatalogen utökad med en lärarhandledning skulle kunna vara ett medel att råda bot på den brist på kunskap som finns i dag och sprida information om kulturtidskrifterna och deras innehåll.

Som jag påpekat är kulturtidskrifterna dåligt representerade i bokhandeln. Det brister i kunskap och information om vilka tidskrifter som finns att sälja och beställa. Jag föreslår att kulturtidskriftskatalogen skickas ut till samtliga bokhandlar tillsammans med en information om hur man kan sälja respektive beställa tidskrifter.

Många kulturtidskrifter i Sverige har prenumeranter i Danmark, Finland och Norge. Jag föreslår att kulturtidskriftskatalogen distribueras till de stora biblioteken runt om i Norden samt till press och vissa bokhandlar som säljer tidskrifter.

Jag föreslår att medel avsätts för att producera en kulturtidskriftskatalog med spridning till bibliotek, bokhandel, skolor och de nordiska länderna.

Jag beräknar kostnaden till 1,5 miljon kronor.

12.6.3 Försöksverksamhet vid bibliotek

Jag föreslår en försöksverksamhet för att koppla tidskriftsstödet till bibliotekens tidskriftsprenumerationer.

Folkbibliotekens tidskriftsinköp varierar kraftigt och gjorda undersökningar ger ingen entydig bild. Majoriteten av kulturtidskrifterna menar dock att antalet prenumerationer minskar. Man har diskuterat möjligheten att koppla tidskriftsstödet till biblioteksprenumerationer, dvs. att tidskrifter som får stöd sprids på alla eller ett antal av landets bibliotek. Utredningen har gjort en översikt av kostnaderna för olika alternativa stöd.

I full skala, dvs. om varje stödd kulturtidskrift skulle finnas tillgänglig på varje bibliotek, innebär detta en kostnad av 51 miljoner kronor. (1 700 bibliotek får 150 tidskrifter till en prenumerationskostnad på i genomsnitt 200 kronor exkl. moms = 51 miljoner kronor.)

I mindre omfattning, dvs. om man skulle välja att förse 300 bibliotek med varje stödd kulturtidskrift får man en kostnad av 9 miljoner kronor. (300 bibliotek får 150 tidskrifter till en prenumerationskostnad på i genomsnitt 200 kronor exkl. moms = 9 miljoner kronor.)

Även ett stöd av denna storleksordning förefaller orealistiskt. Jag föreslår i stället en försöksverksamhet där bibliotek som så önskar erhåller tidskriftspaket med provnummer som underlag för att fatta beslut om prenumerationer. I dag saknar tidskrifterna möjligheter att marknadsföra sig till biblioteken. Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter skulle kunna förse biblioteken med tidskriftspaket om de får medel för detta.

Jag föreslår ett anslag på 500 000 kronor för försöksverksamhet riktad till biblioteken.

Jag beräknar kostnaden till 500 000 kronor.

12.6.4 Kulturtidskrifter på kassett

Jag föreslår att utgivningen av kulturtidskrifter på kassett överförs från Kulturrådet till annan myndighet.

Kulturrådet har, med hänvisning till sitt ansvar för s.k. utsatta grupper, bedrivit en försöksverksamhet med utgivning av ett 30-tal kulturtidskrifter på kassett. Medel för detta har tagits ur det ordinarie anslaget till kulturtidskrifter. De tidskrifter som kunnat komma i fråga är de som erhåller kulturtidskriftsstöd till sin tryckta utgåva och som kunnat uppvisa minst fem kassettprenumeranter.

När det gäller dagspress finns sedan länge ett system där dagliga tidningar, via olika tekniska lösningar, görs tillgängliga för läshandikappade. Denna verksamhet administreras och utvecklas av Taltidningsnämnden.

När man väl konstaterat att även läshandikappade bör kunna få tillgång till innehållet i kulturtidskrifter, är det mindre en kulturpolitisk fråga än ett tekniskt-ekonomiskt avgörande att besluta om vilka tidskrifter, som skall tillgängliggöras via kassett, diskett eller på annat sätt. Den erfarenhet och rutin, som Taltidningsnämnden skaffat sig i sin verksamhet med dagspressen, bör nu användas för att göra även andra grupper av tidningar tillgängliga för läshandikappade. Den teknikutveckling som nämnden deltagit i, bör alltså med fördel kunna komma även kulturtidskrifterna till del. Det finns ingen anledning att ha kompetens och resurser för denna administration och utveckling på flera händer. Ett alternativ till detta vore en överflyttning till Talboks- och Punktskriftsbiblioteket.

Jag föreslår att administrationen av verksamheten överförs från Kulturrådet till annan myndighet.

12.7 Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet

Jag föreslår att Statens kulturråd tilldelas särskilda medel för inköp och produktion av statistik och undersökningar om bok- och tidskriftsmarknaden. En särskild arbetsgrupp inrättas inom Kulturrådet. Jag beräknar kostnaden till 2,5 miljoner kronor.

Bakgrund

Som en del av mitt uppdrag har ingått att undersöka den svenska bokmarknaden. Jag har redovisat mitt arbete i denna del i de inledande kapitlen. Jag har vid genomgången funnit att det finns brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om vad det är som gäller. Marknaden präglas av stor förändring för bokhandeln, förlagen och läsaren. Det handlar både om ny teknik, t.ex. möjligheten att köpa böcker via Internet, och ändrade ekonomiska förutsättningar för köparna av böcker. Bokhandelns bokslut för år 1996 visar att handeln överlag har gått ner. Såväl enskilda konsumenters som kommunernas inköp minskar. Härtill kommer det ökade utbudet från nya media som konkurrerar om läsarnas tid. Samtidigt är statens resurser begränsade. Det är enligt min uppfattning därför av största vikt att kunskapen om bokmarknaden fördjupas och att effekten av statens insatser följs upp.

Statens kulturråd förfogar över särskilda medel för statistik. För år 1997 uppgår Kulturrådets samlade inköp av statistik till 1,2 miljoner kronor. Statistiska Centralbyrån (SCB) tar för Kulturrådets räkning fram statistik för folk- och skolbiblioteken. Den statistik som avser folkbiblioteken är en s.k. totalundersökning, dvs. samtliga bibliotek ingår. När det gäller statistik som samlas in från skolbiblioteken rör det sig däremot om en urvalsundersökning där omkring 250 skolbibliotek ingår. SCB tar även fram uppgifter om forskningsbiblioteken på uppdrag av Kungliga biblioteket (KB).

Statistik om bokmarknaden

I dag saknas en fullständig statistik vad avser den svenska bokmarknaden. Svenska Förläggareföreningen tar sedan år 1973 fram en branschstatistik över föreningens medlemsförlag. Statistiken är en för-

lagsstatistik och redovisar medlemsförlagens försäljning fördelad på bl.a. olika försäljningskanaler och olika litteraturkategorier. Föreningen gör också en uppskattning av den totala försäljningen till konsumentvärde utifrån vissa antaganden gällande försäljningen från de förlag som inte är medlemmar i Förläggareföreningen. Föreningen räknar därvid upp medlemmarnas försäljningsvärden till konsumentpriser, uppskattar sedan försäljningen för förlag utanför föreningen till ca 30 % samt lägger till försäljningen av tryckta läromedel enligt Föreningen Svenska Läromedelsproducenters statistik. Den totala marknaden uppskattas på så sätt till ca 5,7 miljarder kronor inkl. moms 1996. Föreningen definierar den totala marknaden till den kommersiella marknad där Sveriges ca 250 professionella förlag med regelbunden utgivning agerar.

Utredningen har, i syfte att kartlägga all försäljning av böcker i Sverige, låtit genomföra en enkätundersökning bland samtliga företag som enligt Svensk Näringsgrensindelning omfattar förlagsverksamhet, tillsammans 1 105 företag. Enkätundersökningens resultat visar, trots ett stort bortfall, att handeln med böcker i Sverige troligen omsätter ett större värde än det Förläggareföreningen redovisar, nämligen närmare 7 miljarder kronor. Den totala marknaden har i denna undersökning alltså en vidare definition än den Svenska Förläggareföreningen använder.

Frågan om en heltäckande branschstatistik är inte ny. I samband med den treåriga anslagsframställningen, Statistik 96, efterlystes heltäckande statistik över området. I den rapport som SCB utarbetade, på uppdrag av Kulturdepartementet, konstaterades att det vid SCB finns statistik som gäller alla typer av företag oberoende av näringsgrenstillhörighet.

SCB har för utredningens del undersökt vilka statistiktjänster byrån har att erbjuda avseende bokmarknaden. Med utgångspunkt från sitt företagsregister har SCB möjlighet att göra en insamling av uppgifter från bokförlag motsvarande den insamling som görs av Förläggareföreningen. SCB:s företagsregister innehöll år 1996 1 058 bokförlag med totalt 4 525 anställda. Enligt vad SCB uppgivit kan samma uppgifter som samlas in i Förläggareföreningens branschstatistik tas fram. Uppgiftsinsamlingen blir föremål för statistiksekretess vilket innebär att uppgifter om ett enskilt företag inte redovisas eller lämnas ut.

Det är väsentligt att man får en heltäckande statistik om utgivningen i synnerhet av allmänlitteraturen. Det är viktigt att man skiljer på förstagångsutgivning, nyutgivning och pocketutgivning. Förläggareföreningens statistik belyser detta men är ej heltäckande, medan den statistik som KB gör är heltäckande men inte särredovisar allmänlitteraturen. För att tillmötesgå samhällets behov av en heltäckande

statistik föreslår jag att den statistik som Förläggareföreningen tar fram kompletteras i syfte att erhålla en fullständigare kunskap om bokmarknaden som helhet.

Bokprisindex

Att göra en uppskattning av prisutvecklingen på böcker har inte varit möjligt. Skälet härtill är att de mätningar som görs löpande inte har ett tillräckligt stort urval. Som jag redovisar i kapitel 6 uppvisar den prisundersökning som utfördes av SPK i början på 1980-talet brister. När det gäller prisnivåundersökningar har utredningstiden inte medgett genomförande av en sådan studie.

Priset på böcker är en viktig faktor när det gäller människors tillgång till litteratur. Jag menar att statistik löpande bör tas fram för att följa både prisnivå och prisutveckling av böcker. När det gäller prisnivå kan en idé vara att undersöka såväl priset på olika genrer (barn-, skön- och facklitteratur), priset på olika typer av böcker (nyutgivning, pocket) som priset i olika inköpskanaler (bokhandel, varuhus, bokklubbar).

Det finns i dag ett index för beräkningen av bokpriserna. Detta index ingår i SCB:s framtagning av konsumentprisindex (KPI). Bokprisindexet har en mycket liten vikt i KPI och utgör inte mer än 0,4 %. Detta är skälet till att SCB:s prisindex för böcker framställs med en ytterst grov metod. Underlaget för att beräkna prisutvecklingen på böcker görs på så sätt att priset på tio s.k. indikatorböcker studeras. Fr.o.m. år 1997 är indexet månatligt.

År 1988 utarbetades vid SCB ett förslag till omläggning av bokprisindex vilket också föredrogs vid ett sammanträde med nämnden för konsumentprisindex. Förslaget innebar att prismätningar skulle genomföras i konsumentledet (bokhandel och bokklubb) av olika kategorier (skönlitteratur, reprint inkl. pocket, massmarknadslitteratur, barn- och ungdomsböcker, facklitteratur). I den rapport som presenterades vid sammanträdet framhölls att om prismätning i allmänhet är svårt, så är det extra svårt att mäta prisutvecklingen på böcker. Svårigheterna är av flera slag: För det första är boken en kvalitetsmässigt synnerligen heterogen vara, vilket för den övervägande delen av bokmarknaden gör det omöjligt att hitta identiska varor vid två tidpunkter. Priset på boken varierar över tiden. Nyutkommen litteratur är dyrast första tiden. Försäljningsformerna för böcker är synnerligen invecklade med såväl bokhandel, varuhus som övrig detaljhandel och bokklubbar.

SCB har också på min begäran undersökt möjligheten att följa prisutvecklingen för böcker. Enligt SCB:s bedömning kan ett bokprisindex

tas fram. Den undersökningen om konsumentprisindex för böcker som gjordes år 1988 kan härvid tjäna som ett underlag för upprättandet av ett nytt prisindex för böcker.

Hushållens inköp av böcker

Från och med år 1995 görs löpande undersökningar om hushållens konsumtionsvanor i form av undersökningar om hushållens utgifter (HUT). Enligt SCB:s nuvarande planer kommer dessa undersökningar att i fortsättningen göras årligen. I dag ingår 2 000 hushåll i dessa undersökningar.

I undersökningarna som SCB gör noteras utgifterna för böcker. Noteringarna gäller alla typer av böcker. Den statistiska osäkerheten går att beräkna. Enligt SCB kräver en förbättrad redovisning att urvalet av antalet hushåll måste öka för att kunna erhålla en bättre kunskap om hushållens bokinköp.

Biblioteksstatistik

SCB tar årligen fram statistik om de kommunala folkbibliotekens verksamhet. Denna redovisas på kommunnivå. Den senaste tillgängliga statistiken avser bibliotekens verksamhet år 1995. De uppgifter som tas fram om biblioteken bör t.ex. kunna jämföras med uppgifter om bokhandlarnas verksamhet i kommunerna. SCB:s statistik för skolbiblioteken har i dag brister. Statistiken om skolbiblioteken behöver förbättras.

Kulturtidskrifter

I dag saknas en heltäckande statistik om kulturtidskrifter. Det är därför mycket svårt att få en klar bild över kulturtidskrifternas spridning och användning. Kulturrådet har ansvar för statistiken inom kulturområdet, men när det gäller kulturtidskrifter är bristerna stora. Dessutom döljer sig kulturtidskrifterna som en grupp bakom övergripande begrepp som "Tidningar och tidskrifter". För att kunna belysa kulturtidskrifternas situation och kunna bedöma effekterna av gjorda stödinsatser krävs ett bättre statistikunderlag.

Andra undersökningar

I dag görs undersökningar av läsvanor av bl.a. Statens kulturråd och Nordicom. Den insamling som görs vid dessa undersökningar behöver kompletteras bl.a. vad gäller läsning av de titlar som fått litteraturstöd. Enligt Svenska Barnbokinstitutet behövs fördjupad undersökning av barns läsvanor. Det finns också behov av fördjupade studier av bibliotekens inköp och utlåning.

Utredningen har låtit genomföra en kartläggning av bokhandeln. Lönsamhetsanalyser görs av Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI) för de bokhandlar som erhåller stöd från BFI. Den av utredningen genomförda undersökningen visar att omsättningen hos en rad bokhandlar är förhållandevis låg. En livskraftig bokhandel är enligt min mening en förutsättning för en bred spridning av kvalitetslitteratur. Utredningens undersökning av spridningen av litteraturstödda titlar visar att det är bokhandeln som står för sortimentsbredden. Det finns skäl att även fortsättningsvis låta utföra särskilda studier av bokhandeln. Hur den nya tekniken utvecklas bör noggrant följas.

Jag föreslår att en särskild grupp inrättas inom Kulturrådet och att rådet avsätter medel för dess verksamhet. Gruppen skall ha till uppgift att följa utvecklingen på den svenska bok- och tidskriftsmarknaden och föreslå vilken sorts statistik som bör insamlas. I gruppen bör ingå forsknings- och statistikkompetens, personer, som har erfarenhet av lässtudier och andra studier samt litteratursociologiska undersökningar. Självfallet bör till gruppen också knytas kompetens från KB, BFI, folkbiblioteken samt representanter från branschorganisationerna.

Jag föreslår att Kulturrådet tilldelas 2,5 miljoner kronor för att utveckla och löpande ta fram statistik och särskilda undersökningar om bok- och tidskriftsområdet.

Statistiken bör omfatta handeln med böcker i vid bemärkelse. Statistiken bör omfatta bokutgivning, tidskriftsutgivning, bokprisindex, hushållens läsvanor och inköp av böcker samt biblioteksstatistik liksom en redovisning av bokhandelns situation vad gäller sortiment och lönsamhet. Hit hör också strukturstatistik rörande dels bokförlag, bokhandel, bokklubbar m.fl. dels bokförlagens försäljning i alla kanaler, dvs. bokhandel, annan detaljhandel, bokklubbar och övrig direktförsäljning. Dessa undersökningar kan också kräva kompletteringar i form av särskilda branschundersökningar eller djupundersökningar av t.ex. läsvanor. Särskilda medel bör avsättas för undersökningar av engångskaraktär. Det är vidare väsentligt att fördjupade vetenskapliga under-

sökningar företas på området, inte minst för att belysa den historiska utvecklingen och därmed få kunskap för att möta framtiden.

År 1995 bjöd Frankrike in andra EU-länder för att diskutera statistik inom kulturområdet i syfte att åstadkomma en konkret statistikproduktion. Medel för en treårsperiod har beviljats av kommissionen. Man har gjort en inventering av ländernas kulturstatistik, bl.a. inom litteraturområdet. För svensk del har Förläggareföreningens statistik (med en kommentar om de begränsningar avseende täckning som denna statistik har) presenterats. Från svensk sida har pekats på behovet av kompatibilitet och att en gemensam nomenklatur måste tas fram när det gäller uppgiftslämnandet. Även inom Unesco produceras årlig kulturstatistik för bl.a. böcker och tidskrifter. Ett problem med statistiken är osäkerheten om hur olika länder definierar vad som mäts. Vid framtagandet av en svensk statistik bör hänsyn tas till arbetet inom EU.

Kostnadsberäkningen för inköp av statistik ligger i storleksordningen 500 000–1 000 000 kronor. Härtill kommer kostnader av engångskaraktär för metodutveckling. Dessa kan skattas ligga i storleksordningen 300 000 kronor. För övriga undersökningar och deltagande i forskningsprojekt bör avsättas 1 000 000 kronor. Jag beräknar således den samlade kostnaden till kronor 2 500 000 kronor.

En utvärdering bör göras efter tre år.